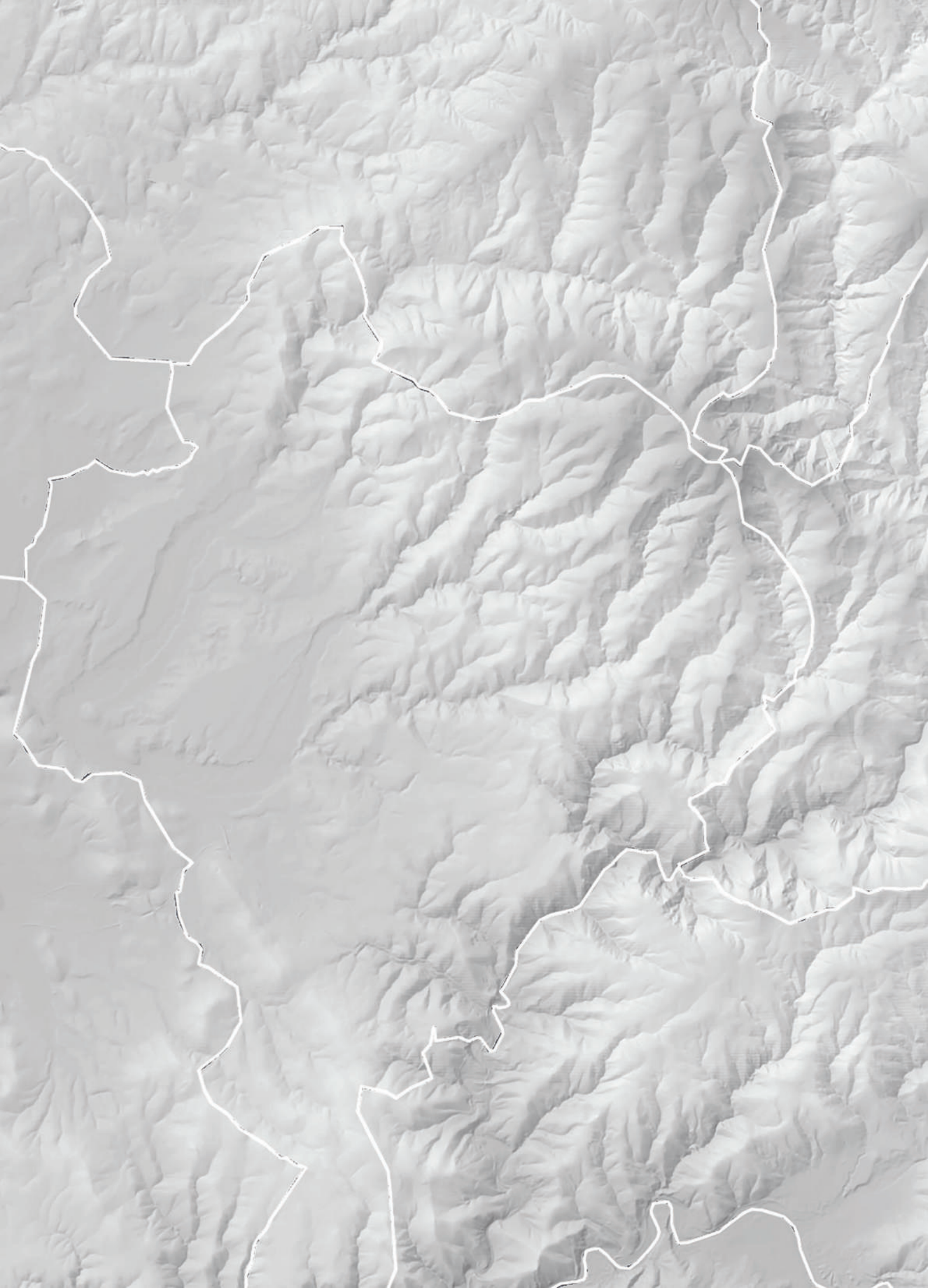

GUÍA

do Románico da
Ribeira Sacra - Courel

GUÍA do Románico da Ribeira Sacra - Courel

Edita: GDR Ribeira Sacra-Courel

Coordinación Publicación: Martín Alemparte Vidal

Impresión:

ISBN:

DL:

©Texto, fotografía, ilustracións e deseño: MÁIS QUE ROMÁNICO RUTAS

María Abuín Fernández

Juan José Álvarez González

Beatriz Pérez Pereira

Diego Reboredo Prado

Xosé Rodríguez Martínez

Ningunha parte deste libro pode ser reproducida, almacenada ou transmitida por sistema mecánico, electrónico ningún sen previa autorización dos autores das ilustracións e textos, salvo no caso de extractos para uso informativo en medios de comunicación.

Ribeira Sacra - Courel
Grupo de Desenvolvemento Rural

Fondo Europeo Agrícola
de Desenvolvemento Rural:
Europa inviste no rural

AXENCIA GALEGA
DE DESENVOLVEMENTO
RURAL

GOBIERNO
DE ESPAÑA

MINISTERIO
DE AGRICULTURA, PESCA
Y ALIMENTACIÓN

X 21.22

Agradecementos

Esta guía non sería posible sen a axuda da Diócese de Lugo que nos permitiu o acceso aos templos citados neste traballo.

Agradecemos a colaboración aos párrocos: D. Alberto Riádigos García (O Saviñao), D. Plácido González Areas (Pantón), D. Josué Emmanuel Trujillo Núñez (Pantón), D. Ramón Piñeiro Campos (Sober), D. Raúl Álvarez Otero (Sober), D. José Luis Vázquez Coego (Monforte de Lemos), D. Julio Jorge Fernández Doval (O Incio), D. José Luis González Regueiro (A Pobra de Brollón/O Incio), D. José Fernández Hermida (O Incio), D. Miguel Ángel Gómez Vázquez (O Incio/Samos) e D. José Miguel Vázquez Vázquez (O Saviñao), D. José García Regal (Samos), D. Emilio Coego Varela (Triacastela), D. Lino Emir Smith (Quiroga/Ribas de Sil), D. Rafael Mella Vázquez (A Penela) e D. Antonio Negro Expósito (Baamarto).

Tampouco queremos esquecer aos veciños e veciñas que tan amablemente nos atenderon, abriron as portas e nos contaron moitas cousas das súas parroquias: Dña. María Amparo Morais López, veciña de Rubián de Cima (O Incio); Dña. Yolanda Ruano Fernández, veciña da Cervela (O Incio); Dña. María Dina Pérez Rodríguez, veciña de Valverde (Monforte de Lemos); D. Álvaro Pereiro Rodríguez, veciño de O Viso (O Incio); Dña. Encarnación Vizcaíno González, veciña de Goo (O Incio); Dña. María Luisa Sobrino López e Dña. Estela Pérez Pérez, veciñas de Canaval (Sober); Dña. Rosa Rodríguez Arias e Dña. Admirable e Dña Otilia Arias Parada, veciñas de Ferreiros (A Pobra do Brollón); D. José Manuel Calvo Balsa (O Saviñao); Dona Sabela Gómez Vázquez, veciña de Lousada (Samos). D. Jesús Manuel Núñez Díaz, alcade de As Nogais; D. Xabier Moure Salgado, veciño de Becerreá. D. Rafael López Andrade, veciño de San Vitorio de Ribas de Miño (O Saviñao). Dña. Mariluz San Martín Seijas e D. Alejandro Pedro Armesto Somoza, veciños de A Veiga (A Pobra do Brollón). Dña. Natividad Rodríguez López, veciña de Bóveda. D. Camilo Arias Pérez, veciño de Reiriz (A Pobra de Brollón). Dña. Lorena Lois Río, veciña de Triacastela.

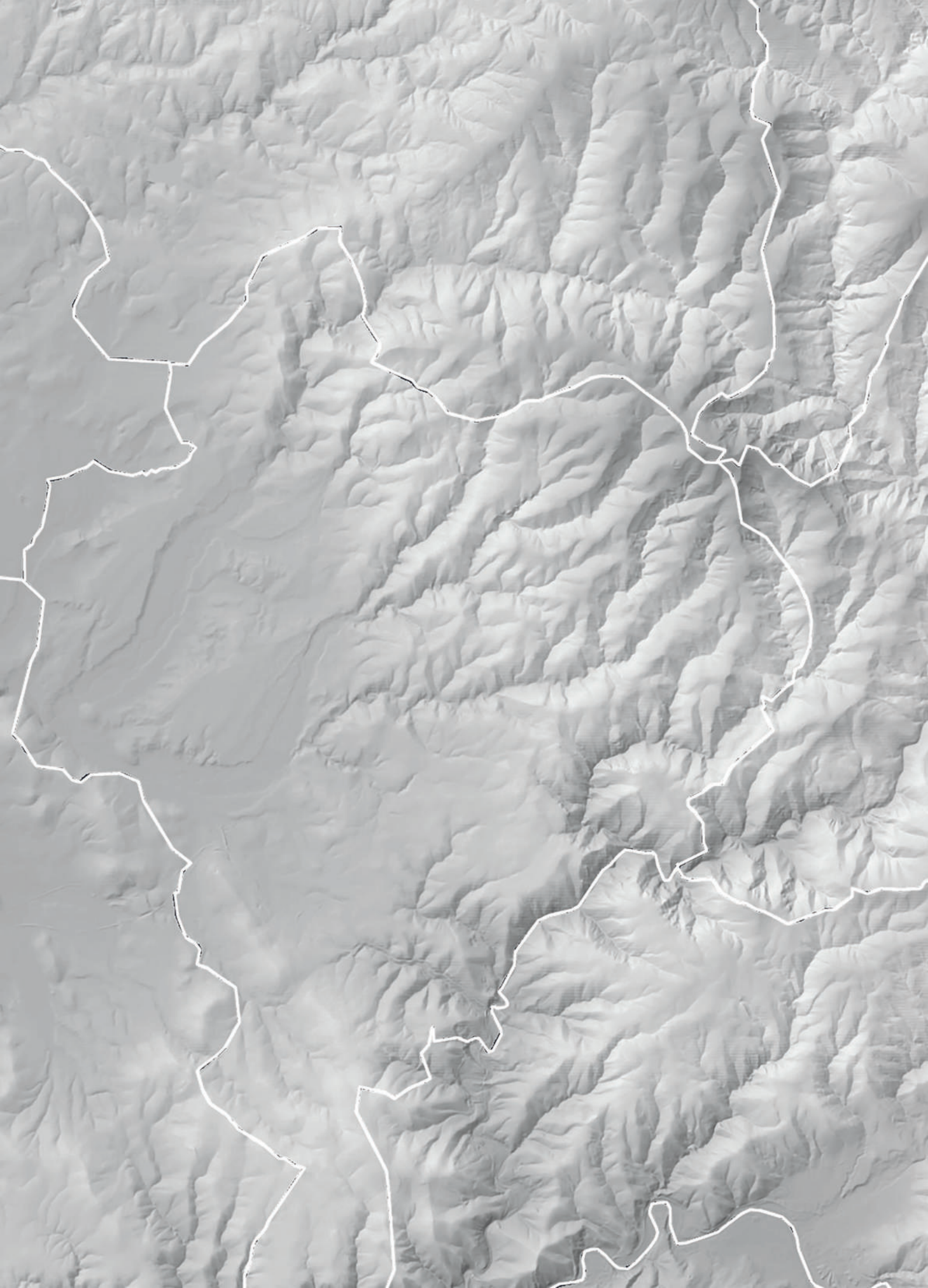
Como presidente do Grupo de Desenvolvemento Rural Ribeira Sacra Courel é unha satisfacción presentar a Guía do Románico da Ribeira Sacra-Courel.

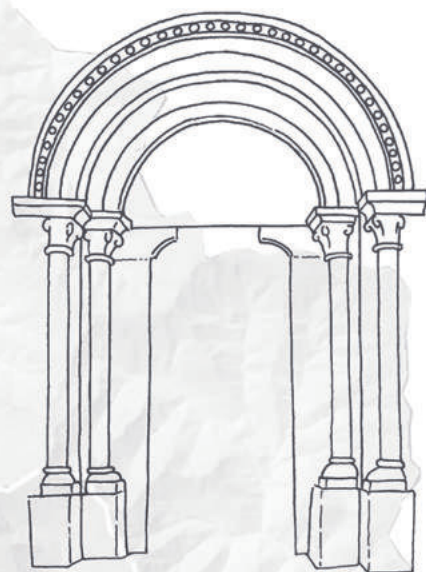
Esta guía é un proxecto que complementa a outros xa realizados e dá cumprimento a un dos obxectivos que o GDR Ribeira Sacra-Courel se marcou como reto cando, en 2016, se deseñou a estratexia de desenvolvemento rural que se está levando a cabo coa xestión do programa Leader 14-20: Apoio a candidatura da Ribeira Sacra como Patrimonio Mundial da UNESCO.

Esta publicación sobre a arte románica presente no noso territorio pretende a promoción, divulgación e interpretación dos recursos culturais como un atractivo turístico máis que contribúe a configurar a Ribeira Sacra como un referente dun turismo sostible e de interior.

Agardamos que esta nova guía que presentamos teña unha moi boa acollida e sexa do agrado das persoas que a lean.

José Manuel Arias López
Presidente do GDR Ribeira Sacra Courel

Unha introducción ao Románico

O territorio do GDR Ribeira Sacra-Courel está formado por unha ampla zona do sur de Lugo e parte da montaña da mesma provincia. Os concellos que conforman dito territorio son: Bóveda, Folgoso do Courel, O Incio, Monforte de Lemos, As Nogais, Pantón, A Pobra do Brollón, Quiroga, Ribas de Sil, Samos, O Saviñao, Sober e Triacastela.

Ribeira Sacra-Courel caracterízase dende o punto de vista paisaxístico por uns grandes contrastes entre os vales dos principais ríos de Galicia, o Miño e o Sil, e os cumios do Courel. O patrimonio natural de Ribeira Sacra-Courel xunto co patrimonio natural, xeolóxico, etnográfico e histórico-artístico fan deste territorio un dos máis ricos de Galicia.

Debido a esta gran riqueza patrimonial Ribeira Sacra-Courel conta coas declaracións como Xeo-parque Mundial UNESCO (2019) e Reserva da Biosfera Ribeira Sacra e Serras do Oribio e Caurel (2021).

As paisaxes deste territorio amosan aínda hoxe en grande medida a herdanza do medievo, polo cal, será o Románico o estilo artístico predominante nas súas igrexas e mosteiros.

O románico definirá os seus trazos entre as últimas decenas do século X e as dúas primeiras do século XI. Tralo caos do ano 1000 aumentará a actividade construtora en toda a Europa do momento, unha Europa embrionaria, cristiá e diversa. Durante o século XII as catedrais adecuarán os seus espazos a ritos, liturxias e necesidades do clero, fieis e peregrinos. O espazo románico será o litúrxico e a súa mensaxe de Redención cristiá afanarase en mostrar a Xerusalén Celeste enchendo a imaxe mental do fiel. Con diversos tempos e casuísticas irase modelando a paisaxe da Europa rural a través de mosteiros e igrexas. Tamén basilicas e catedrais definirán o mundo urbano.

Relevo en San Fiz do Hospital (O Incio)

A escultura gozará dun gran desenvolvemento, a súa finalidade didáctica é clara e práctica e a súa mensaxe estará o servizo dunha profunda e concreta significación relixiosa. Así, tímpanos, capiteis, canzorros, claustros, pórticos...énchense de temas bíblicos e apostólicos, pero tamén encontramos escenas da vida cotiá coas que o fiel conecta máis doadamente e que alixeiran a mensaxe.

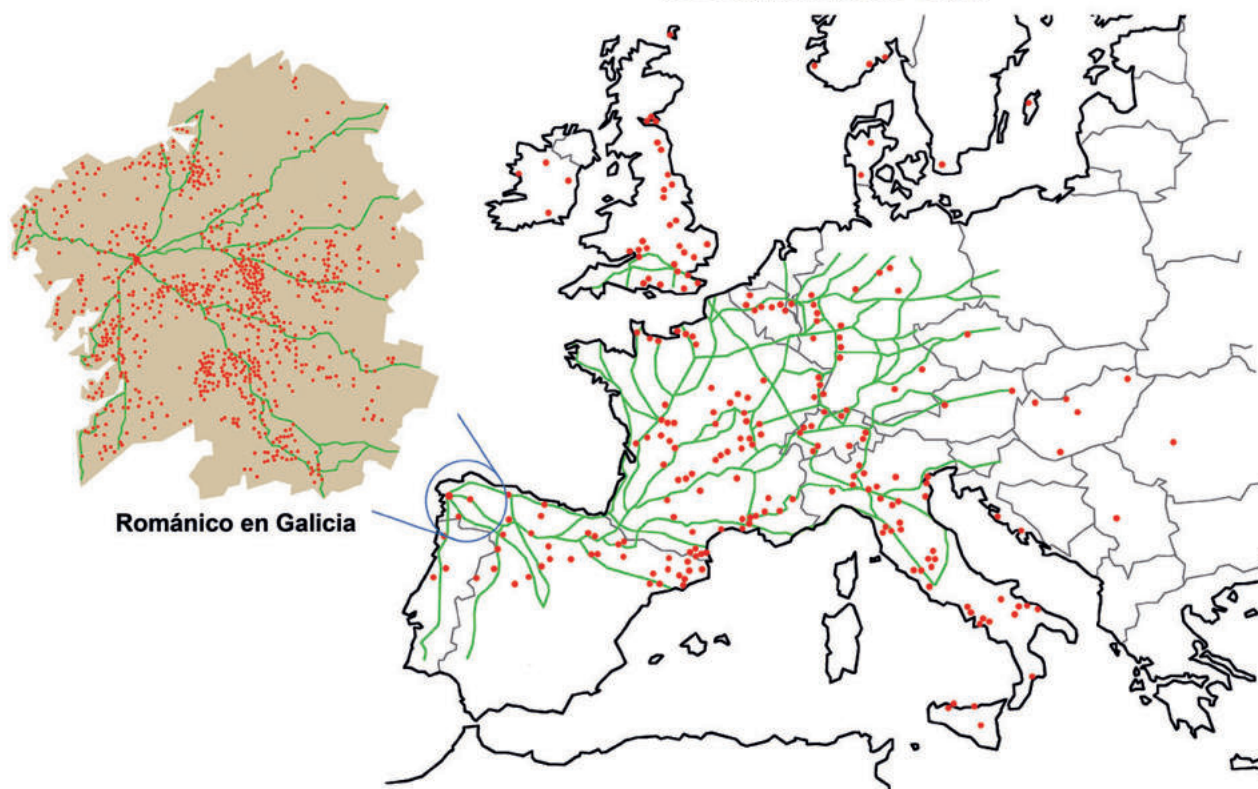
A realidade deste estilo comeza a necesitar un nome no S.XVIII, faise preciso un modo de definir uns modelos que se poden rastrexar en diferentes países. Finalmente, é en Francia onde xorde o nome que define esta globalidade: "románico".

O termo "románico", utilizado polos lingüistas inicialmente no S.XVIII en referencia as linguas vernáculas derivadas do latín, é aceptado en Francia a partir de 1818 fronte a "saxón", "normando", "lombardo" ou "bizantino" a proposta do arqueólogo Charles de Gerville. En Inglaterra en 1819 William Gunn utiliza o termo para denominar a arte anglo-normanda e diferenciala da anglo-saxoa anterior a conquista normanda. Nos países xermánicos tamén vencerá románico fronte a teutch, longobardisch ou romantische.

En España a consolidación da denominación románico virá dada polas comisións encargadas de elaborar os correspondentes catálogos de «Monumentos Arquitectónicos de España» na década de 1860, comezando a xeneralizarse e abandonando outros termos ata agora utilizados por algúns autores como; romano, asturiano, gótico antigo, bizantino, romano-bizantino, oxival primitivo, latino... para referirse as manifestacións plásticas, arquitectónicas, escultóricas ou pictóricas dos séculos XI ao XIII.

Pablo Pífferrer utilizou o nome románico xa en 1843 para referirse a arquitectura francesa do medievo. En 1846 Antonio Zabaleta aínda cita "arquitectura latina, románica o "romancesca", pero en 1856 o enxeñeiro Eduardo Saavedra cita románico como termo en San Juan de Duero (Soria). Curiosamente aínda con esta intención na imprenta deslizárase "romántico" quizá previndo equívocos futuros.

Con isto podemos constatar o diferente punto de partida dos reinos europeos de finais do século X e principios do século XI. Isto conduce a reafirmar a necesidade de estudos localizados no tempo e espazo, pero tamén nos permite rastrexar camiños e influencias de estilo.

Principais igrexas románicas en Europa e trazado do Camiño de Santiago

Lugares de confluencia serán as súas necesidades litúrxicas, as dos fieis, as das reliquias e as peregrinacións. Os seus edificios serán catedrais, igrexas e mosteiros.

Francia e Alemaña son os países onde xorden inicialmente as características do románico. Os románicos son edificios monumentais, con muros de perpiaño labrado, dimensións calculadas, rotundidade e severidade nas súas formas, pero buscando a lixeireza en espazos e muros, arcos de medio punto presentes en todo o edificio, triforios, tribunas, galerías e sobre todo no abovedamento tímido nun principio pero que se desenvolverá ó longo do período.

En **Francia**, Borgoña con Cluny e as súas tres edificacións sen dúbida destacarán, pero citaremos tamén edificios como Saint Philibert de Tournus, Saint Benigne de Dijon, Saint Martin de Tours, a Crypte da catedral de Clemont-Ferrand, as catedrais D'Orleans, Pitiers, Troyer, Angers, Beauvais, e Saint Geraud D'Aurillac. Non podemos esquecer a posible fundación do último dos santos citados (Saint Geraud D'Aurillac) dunha hospedería no Cebreiro.

Prolifera cara a fins do 900 as reconstrucións catedralicias, pero tamén igrexas abaciais como Saint. Michel, Fontenaille, Saint Martial de Limoges.

O románico pleno terá a súa eclosión arredor de 1050 en L'Île de France solucionando o abovedamento dos edificios. Estas solucións do abovedamento dos edificios serán a partir de 1100 unha realidade no resto de países europeos.

A principios do século XII, Francia é aínda un país disgregado. Esta situación vai mudar o longo do século ata a súa culminación a finais do XII e principios do XIII. Este proceso político tamén comeza en L'Île de France.

Dende finais do S.XI vimos constatando a existencia de varios focos artísticos como Auvernia con edificios como a igrexa abacial de Saint-Austremoine, Notre-Dame-du-Port ou a rexión de Poitou con ingresas de salón, tres naves, triforio e ricas decoracións en fachadas e coro. Un exemplo adecuado é a igrexa de Gavin-sur-Gartempe do ano 1080 aproximadamente.

En Aquitania a solución de igrexas dunha soa nave e cúpula será destacada como Saint Pierre de Moissac, Saint Font de Perigaux, con planta de cruz latina e forte sabor bizantino a catedral de Angouleme.

En Provenza a imaxe de fortaleza con macizos volumes con igrexas de salón dunha soa nave e cúpula será destacada como Saint Trophime d'Arles.

En Borgoña atopamos planta basilical como Saint Lazare de Autun, arcos apuntados, e os primeiros exemplares totalmente cubertos con bóvedas de cruzaría, sen dúbida Cluny III lidera coa súa imponente abadía de cinco naves, transepto e deambulatorio. Sainte Madeleine de Vezelay, presenta o mesmo esquema, pero máis modesto, tres naves, transepto e deambulatorio.

En cambio, en Normandía ata o ano 1100 non aparecen as bóvedas nervadas. Exemplares a destacar serían Saint Etienne de Caen, onde des-cansa Guillelme O Conquistador, ou a igrexa da Trinitade.

Coas catedrais góticas de L'Île de France rematará o románico en Francia. O románico tardío que permanecerá noutros países explorará na riqueza decorativa pero non creará novas formas.

En **Alemaña** San Miguel de Hildesheim 1001 ou a catedral de Maguncia comezada por Otón II son dous edificios representativos dos inicios.

O ano 1256 coa caída dos Staufen marcará un antes e un despois no papel de Alemaña no contexto europeo. Ata entón as súas posesións en Italia e máis alá do Elba repercutían no ámbito da arte creada nos seus territorios. Da mesma maneira a ruptura entre poder temporal e Papado producida xa dende mediados do século XI rompería coa realidade dos Otóns na que o Papa e Imperio coincidían. Agora a Loita das Investiduras polo poder do emperador de investir bispos provocará a ruptura definitiva e vai repercutir na produción artística. Temos exemplos como a catedral de Spira comezada por Conrado II e que en tempos de Enrique IV 1082 acomete o seu abovedamento na nave central con solucións xa vistas en San Miguel de Hildesheim, o denominado sistema ligado, e que será a norma en moitos tempos. Atopamos edificios que buscan crear un estilo imperial, monumental, con suntuosidade decorativa.

En Maguncia a monumentalidade crease organizando o muro de maneira discreta coa concepción do mesmo sistema, igual que en Spira créanse tramos individuais que forman unha unidade espacial independente. Iniciada en 1081 as bóvedas nervadas e a súa fachada occidental non se realizarán ata o 1200. Outra solución vémosla no mosteiro de María Laach abovedado a inicios do século XII. En Santa María en Capitolio en Colonia óptase por unha planta treboada vinculada ó mundo clásico e paleocristián que chegara a converterse en norma nos edificios de Colonia e Renania.

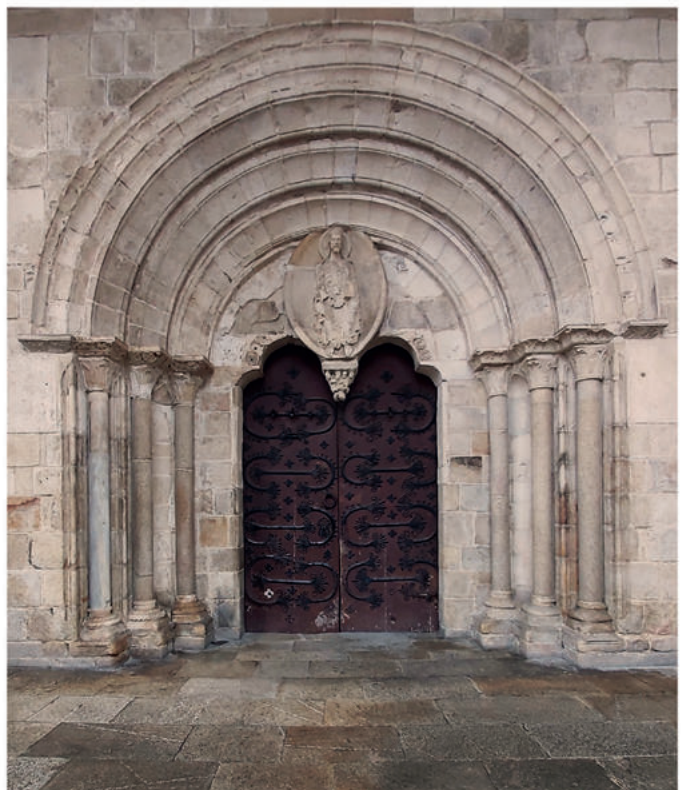
Fronte a estes edificios suntuosos da arquitectura sálica xorde outra tendencia que parte da Selva Negra, do mosteiro de Hirsau, coa súa igrexa de San Pedro e San Pablo, practicamente desaparecida iniciada no 1082 seguindo o modelo da segunda edificación de Cluny. A súa sobriedade e sinxeleza na construción chéganos a través doutras igrexas da zona como Kleinkomburg 1108, Paulinzella 1112, Alpirsbach 1095 ou en Brandenburgo a de Jerichow 1149, construída en ladrillo na súa totalidade.

Non obstante, a maior parte das igrexas alemás abordan o abovedamento soamente en determinados espazos. A severidade de Hirsau primará e as bóvedas 'de cruzaría non aparecen en Alsacia ata o 1150 coa igrexa de Murbach. Na segunda metade do século XII moitas igrexas vanse abovedar, a catedral de Brunswick será o primeiro

edificio totalmente abovedado. En moitas ocasións utilizaranse as bóvedas de cruzaría nervada, con arco apuntado e o sistema ligado. Adóptanse solucións que anuncian o gótico, pero deixando clara a imposibilidade de avanzar cara ó estilo emerxente, dado o gusto aínda románico polos muros.

A catedral de Worns finalízase en 1224 e é coetánea da fachada de Notre-Dame aínda sendo mais esvelta que Spira ou Maguncia permítenos coñecer o gusto arquitectónico da época final da dinastía dos Staufen.

Da Inglaterra do ano 1000 so conservamos Earl Barton. Alí, como no resto de países xermánicos o material principal de construción era a madeira e non se conservan exemplos. Trala conquista normanda en 1066 a vinculación con Normandía e os seus modelos será unha constante e o panorama cambiará. .

Portada da Catedral de Lugo

Italia co foco lombardo crea solucións propias baseadas no seu pasado romano, paleocristián e a proximidade a Bizancio, solucións que irradiará ó resto de Europa. Os seus modelos atopámoslos en edificios como San Vincenzo in Prato, San Vincenzo de Galiano, San Abundio de Como ou nas abundantes igrexas da rexión do lago Como, e San Ambrosio de Milán. Igrexa, baptisterio e campanario serán solucións adoptadas nas catedrais de Parma, Módena, Ferrara ou na igrexa de San Zenón de Verona. Toscana destacará polo uso do mármore con fortes influencias clásicas, evocamos a catedral de Luca, e San Miniato del Monte de finais do S.XI.

A proximidade lombarda ao imperio e a Francia, xunto coa súa tradición clásica abandeirou o desenvolvemento do estilo e seguirao facendo. Venecia e Roma acusan a súa influencia bizantina, e Sicilia a árabe, e normanda. A Toscana abraiará polas súas solucións independentes.

A igrexa de San Zenon en Verona xa mencionada cun pórtico como baldaquino na súa entrada, flanqueado por dous leóns, do 1123 aproximadamente non elevará a súa nave central, nin levantará o seu rosetón ata 1200.

Pantocrator da portada da Catedral de Lugo

En 1130 reedifícase a nave maior de sen grandes pretensións nas súas cubertas. En Parma vemos a solución típica italiana de campanille, igrexa e baptisterio finalizado a principios do S.XIII e iniciada en torno a 1140, coa súa fachada lombarda con un antepórtico ornamental de dobre planta e galerías anexas. Módena, Ferrara ou Cremona responden a este modelo.

San Marcos sen dúbida é a máis cosmopolita das catedrais italianas, comezada cara o 1063 inspírase probablemente en Constantinopla e a Igrexa dos Santos Apóstolos de época de Xustiniano non conservada, ao igual que en Saint Front de Perigueux en Francia.

De planta grega e decorada con mosaicos realizados por artistas bizantinos, Venecia sempre será a cidade que máis mire a Oriente.

Pisa suporá unha renovación, monumental, pero lixeira, de cinco naves, con cúpula de cruceiro o seu interior é espazoso e os seus materiais suntuosos.

En San Miniato del Monte o interior da basílica é claro e diáfano, pero é a súa fachada e revestimento de mármore e serpentina verde estruturados xeometricamente o que determinará a súa singularidade. A técnica destes minuciosos traballos de incrustación desenvolverase en Roma en círculos artesáns Os Cosmati, cuxas obras aínda podemos rastrexar nas igrexas romanas como San Pablo Extramuros ou San Giovanni in Laterano. Sicilia é anexionada polos Staufén en 1189 desta época temos o claustro da catedral de Monreale ou a de Palermo. Curiosamente en Italia ás veces o románico supón un anuncio do renacemento vémosto claramente en Brunelleschi e San Miniato del Monte.

Coa peneira de Compostela e o camiño chegará o románico a terras de Portugal. Son representativas desta tendencia as catedrais de Braga e Coimbra. Coimbra remátase en 1180 tras décadas de construción. Reproduce un esquema clásico: tres naves, tribuna, cruceiro e ciborio. Restos importantes temos tamén en Lisboa hoxe en día mol reformada. Comézase coa reconquista da cidade en 1147 e finalízase nos S.XIII/XIV. Tomar construída polos templarios a finais do século XII e inspirada no Santo Sepulcro de Xerusalén é outro bo exemplo do románico portugués.

Évora de finais do S.XII- principios do S.XIII mostrará a súa transición ó gótico. O noso veciño país amosa especialmente no norte un florido rural románico coma en Galicia.

España coa fragmentación dos seus reinos e a presenza musulmá posúe características propias. Edificios como San Juan de Baños, San Pedro de la Nave, San Miguel da Escalada, Santiago de Peñalba ou San Cebrián de Mazote son testemuña.

Namentres no sur a presenza musulmá domina a representación artística, o norte cristián mirará a Francia.

Santiago de Compostela co inicio da gran obra no 1075 por parte do mestre Bernardo o Vello, baixo o mandato do Bispo Diego Peláez converterase no modelo do rural galego durante as diferentes fases da súa construción. Os estilos e características dos mestres que traballan en Compostela non deixarán de chegar as pequenas construcións rurais, na súa maior parte igrexas e edificios monacais. Os mestres locais con maior ou menor fortuna adaptan solucións e mensaxes ás habilidades e recursos dos que dispoñen. Como xa apunta o profesor Perrín en referencia á diocese lucense atopamos influencias do mestre Bernardo por exemplo en San Lorenzo de Pedraza entre outros.

Capitel da Catedral de Santiago de Compostela

Portada da Catedral de Tui

Saint Foi de Conques, Saint Sernin de Toulouse, Saint Martin de Tours, Saint Martial de Limoges, Vezelay...serán os grandes modelos que nos cheguen a través do Camiño de Santiago; pero o camiño de peregrinación non provoca unha uniformidade de solucións, mais ben favorecerá a súa diversidade. En Galicia atopamos edificios que escapan a estas liñas como as Torres do Oeste con partes anteriores á construción da actual catedral de Santiago. Un edificio emblemático vinculado á arte asturiana e con tanta influencia no noso rural será San Martiño de Mondoñedo. San Antolín de Toques cunha linguaxe primitiva xunta influxos visigóticos e mozárabes. En Perbes, na igrexa de San Xoán de Vilanova, un dos exemplos máis primitivos do románico galego constatamos curiosamente a presenza de motivos lombardos na súa ábsida, Núñez cronoloxicamente sitúaa entorno ao 1040.

Os catro grandes mestres Bernardo O Vello, Esteban, Bernardo O Novo e Mateo son realmente os que van perfilar e dirixir o noso románico, impondo sucesivamente os seus ideais e solucións artísticas. O mestre Esteban tomará o cargo en 1094 coa súa introdución de modelos aragoneses, dirixindo a obra de Santiago ata 1101 aproximadamente. En xeral as catedrais das diferentes dioceses galegas están a ser renovadas no momento en que finaliza a obra de Esteban e esta exercerá a súa influencia. As fábricas catedralicias á súa vez serán o foco irradiador de tendencias nos seus territorios.

Citaremos a catedral de Lugo, 1129/1270 a primeira en ser remodelada en tempos de Pedro III, vinculada o mestre Raimundo de Monforte e a un segundo mestre anónimo que continuaría a súa obra e que algúns en base ás condicións do seu contrato sinalan que podería ser o seu fillo. Segue modelos continuistas a diferenza dun terceiro mestre que achega unha mirada compostelá. A planta elixida nos seus primeiros tempos, con tres capelas absidiais, destaca pola ausencia de deambulatorio a diferenza de Santiago, adoptando un modelo de cruz latina con tres naves no brazo maior e cruceiro dunha soa. Na súa última época acométese os abovedamentos con arcos apuntados e a decoración mirará a Santiago.

Portada de San Martín de Mondoñedo (Foz)

San Martiño de Mondoñedo (Foz)

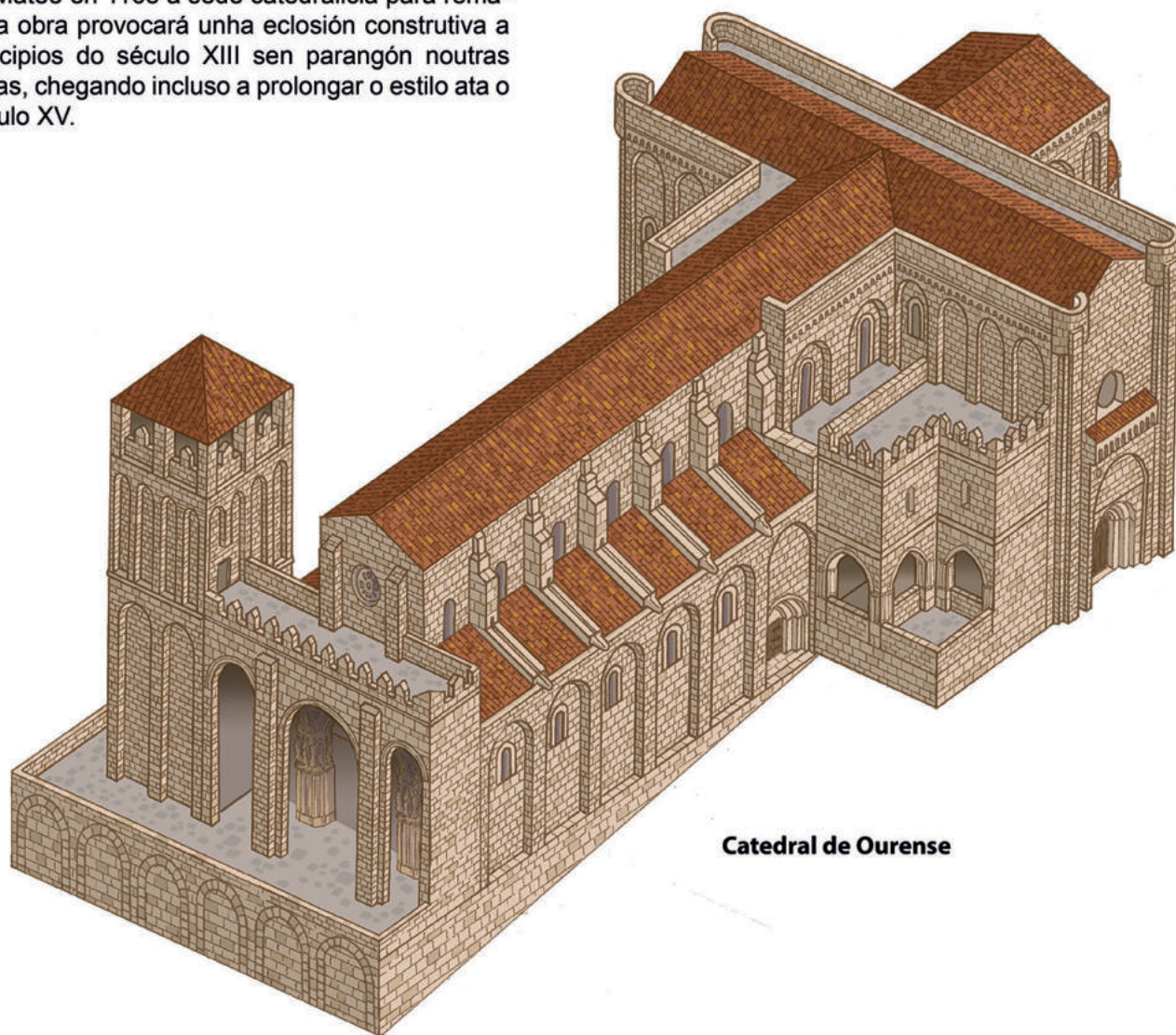
Na catedral de *Ourense* 1160/1240 a data de 1170 é importante. A organización da cabeceira, tamén sen deambulatorio nunha primeira época, responde quizais a unha limitación de recursos en tempos de Pedro Seguí. Na decoración exterior da súa cabeceira amosa unha solución de gran éxito no noso rural e que chega directamente de San Martiño de Mondoñedo.

Tui desenvolve a fábrica románica entre 1120/1200, unha primeira fase ata o 1180 e arredor de 1200 o seu remate. Segue o modelo compostelán en pilares, arcos, bóvedas e o taqueado que percorre o edificio pero prescinde de deambulatorio mirando a Lugo.

En España e Galicia, como xa mencionamos, os tempos do románico modúlanse baixo o paso dos peregrinos con fluír de solucións cara a Compostela, para de alí viaxar ó rural galego. A chegada de Mateo en 1168 á sede catedralicia para rematar a obra provocará unha eclosión construtiva a principios do século XIII sen parangón noutras terras, chegando incluso a prolongar o estilo ata o século XV.

Cruceiro norte da Catedral de Santiago de Compostela

Catedral de Ourense

O Románico da Ribeira Sacra - Courel

O SAVIÑAO

1. San Paio de Diomondi
2. Santo Estevo de Ribas de Miño
3. San Vitorio de Ribas de Miño
4. Santa María de Seteventos
5. Santa María de Marrube
6. San Martiño da Cova
7. San Lourenzo de Fión
8. San Pedro de Cela

PANTÓN

9. San Vicente de Pombeiro
10. Santo Estevo de Atán
11. San Fiz de Cangas
12. San Miguel de Eiré
13. Divino Salvador

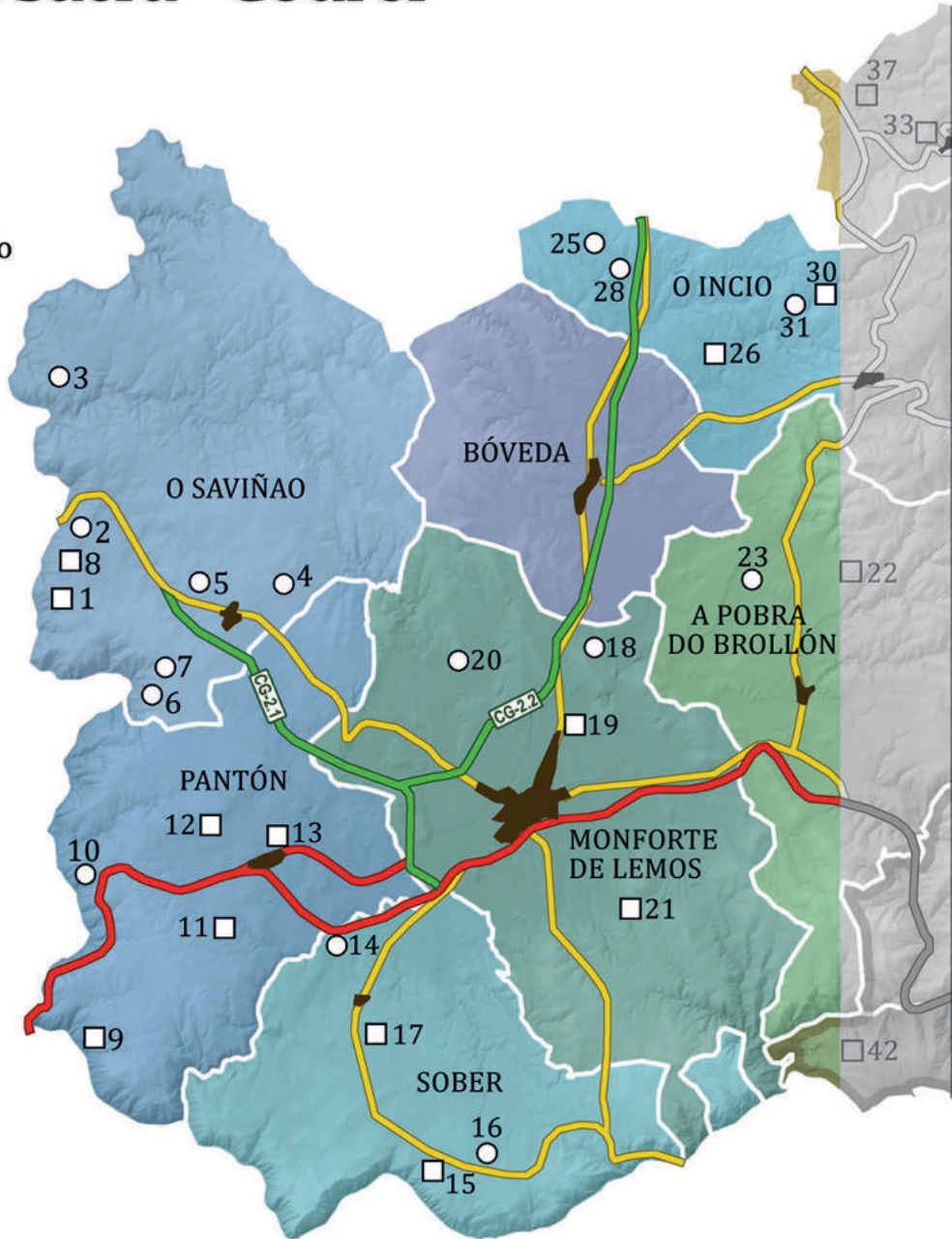
SOBER

14. San Pedro de Canaval
15. San Vicente de Pinol
16. San Xulián de Lobios
17. Santa María de Proendos

MONFORTE DE LEMOS

18. San Pedro de Valverde
19. San Pedro de Ribas Altas
20. Santa María de Baamorto
21. Santa María da Penela

- △ Edifícios anteriores ao século XII
- Edifícios do século XII e XII-XIII
- Edifícios do século XIII

Concellos dentro da **Reserva da Biosfera Ribeira Sacra e Serras do Oribio e Courel**

A POBRA DO BROLLÓN

- 22. San Salvador de Ferreiros
- 23. San Xán da Veiga

O INCIO

- 24. San Fiz de Hospital
- 25. San Cristovo de Cervela
- 26. San Mamede de Vilasouto
- 27. San Salvador de Mao
- 28. San Vincenzo de Rubián
- 29. Santa María do Mao
- 30. Santa Cristina do Viso
- 31. Santa María de Goo

SAMOS

- 32. Capela de San Salvador
- 33. San Xulián
- 34. San Martiño do Real
- 35. San Román de Lousada
- 36. Santa María de Montán
- 37. Santo Estevo de Reiríz

TRIACASTELA

- 38. Santiago

AS NOGAIS

- 39. Santo André

QUIROGA

- 40. San Salvador de Hospital

RIBAS DE SIL

- 41. San Clodio
- 42. Santa María de Torbeo

Sobre esta guía

Esta guía recolle o conxunto dos templos románicos, incluíndo aqueles que aínda conservan elementos arquitectónicos deste estilo, presentes dentro dos límites territoriais do GDR Ribeira Sacra-Courel. Para cada igrexa dispónse unha ficha na que se expoñen os datos de advocación do templo, o século de construción, o concello no que se atopa, un texto explicativo sobre a súa orixe e unha descrición das súas características arquitectónicas e artísticas. O texto complementase con imaxes do exterior e interior do edificio así como dalgúns dos seus elementos individualizados. Mediante o apartado “**A salientar**” destácanse algunhas das partes máis significativas do conxunto e un plano esquemático indica como chegar ata el. Os elementos gráficos que o compoñen son os seguintes:

Núcleo Capital do concello e punto de referencia de distancia á igrexa.

Núcleo de poboación.

Punto de localización da igrexa, do cal se indican as coordenadas xeográficas.

pK 3,2

Distancia aproximada en kilómetros dende a capital do concello ata a igrexa.

Vías principais de chegada á igrexa e dirección.

Indicador de punto de desvío de dirección.

Sentido do desvío, á esquerda ou á dereita, dende a vía principal.

pK 2,7

Distancia aproximada dende a capital do concello á cal se debe facer o desvío.

Cambio de sentido na vía principal e logo xirar á dereita no punto kilométrico 8,5 dende o punto de referencia.

Río principal.

Índice de igrexas

OS PRIMEIROS PASOS

Elementos prerrománicos 20

Samos

Capela de San Salvador 21

DO ROMÁNICO PLENO

Monforte de Lemos

San Pedro de Ribas Altas 24

Santa María da Penela 26

Quiroga

San Salvador de Hospital 27

Ribas de Sil

San Clodio 28

Santa María de Torbeo 30

Pantón

San Vicente de Pombeiro 32

San Fiz de Cangas 34

San Miguel de Eiré 36

Divino Salvador 38

O Incio

San Fiz de Hospital 40

San Mamede de Vilasouto 42

San Salvador de Mao 43

Santa Cristina do Viso 44

Pobra do Brollón

San Salvador de Ferreiros 45

Samos

Mosteiro de San Xulián 46

San Román de Lousada 47

Santo Estevo de Reiríz 48

Santa María de Montán 49

Sober

San Vicente de Pinol 50

Santa María de Proendos 52

O Saviñao

San Pedro de Cela 53

San Paio de Diomondi 54

A EXPLOSIÓN DO ROMÁNICO

Atán

Santo Estevo de Atán 60

O Incio

San Cristovo da Cervela 62

Santa María do Mao 64

San Vincenzo de Rubián de Cima 65

Santa María de Goo 66

Samos

San Martiño do Real 67

Pobra do Brollón

San Xián da Veiga 68

Sober

San Pedro de Canaval 69

San Xulián de Lobios 70

As Nogais

Santo André 72

O Saviñao

San Vitorio de Ribas de Miño 74

Santa María de Seteventos 76

San Martiño da Cova 78

Santa María de Marrube 80

Sto Estevo de Ribas de Miño 82

San Lourenzo de Fión 85

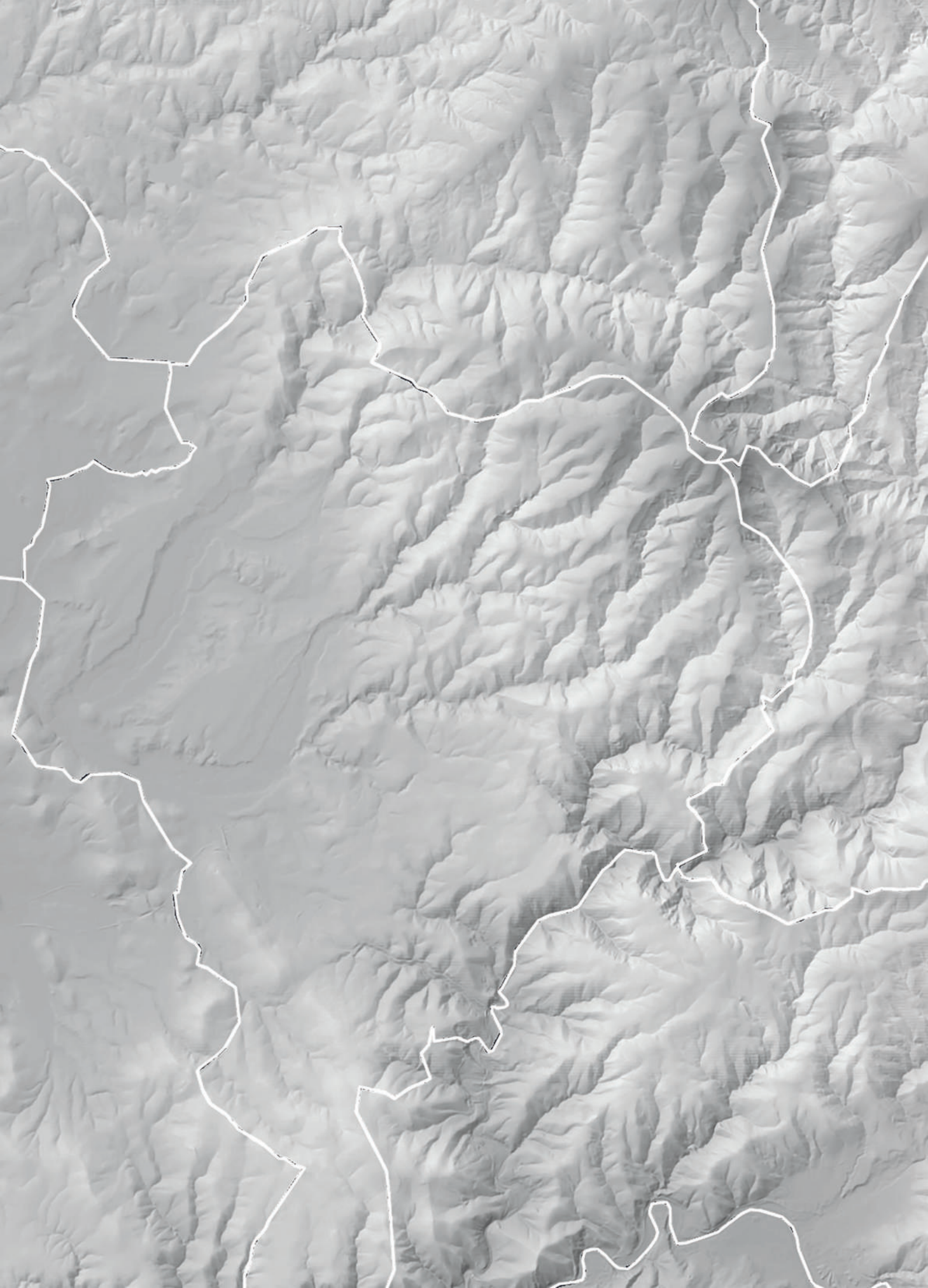
Monforte de Lemos

San Pedro de Valverde 86

Santa María de Baamorto 88

Triacastela

Santiago de Triacastela 89

Primeiros pasos

O territorio Ribeira Sacra- Courel amosa dende os tempos máis antigos da humanidade un destacado dinamismo ocupacional posiblemente baseado na súa riqueza e variedade cultural. En canto ao Paleolítico constatamos a existencia de xacementos deste período como os de Cova de Eirós en Triacastela ou o de Valverde en Monforte de Lemos.

No neolítico a ocupación do territorio reflíctese na presenza de mámoas e dolmens. Entre as primeiras atópanse a da Guitara en Pantón, a de Teilán en Bóveda ou a de Campín Verde en Folgoso do Courel. Entre os segundos atópase o dolmen de Abuime no Saviñao. Os abundantes Petróglifos da idade do Bronce salpican todo este espazo. Algúns lugares con presenza de petróglifos son: O Chao da Canda nas Nogais, a Paxota en Sober, o Agro do Pepe no Incio ou a Pena das Cazolas en Samos.

Na idade de Ferro a poboación era abundante como amosan os numerosos castros. Algúns destes recintos fortificados da idade de ferro que se atopan no territorio Ribeira Sacra- O Courel son: Castro de Arxeriz no Saviñao, Castro de Vilar en Folgoso do Courel, Castro de Formigueiros en Samos, Castro de Marce en Pantón ou Castro de San Lourenzo en Cereixa na Pobra do Brollón.

Coa romanización crearanse a través das vías romanas os elementos vertebradores que nos comunicarán entre nós e co mundo coñecido do momento. Tamén comezará a verdadeira explotación dos recursos nas vilas romanas, como a de Proendos en Sober ou a de Castellón en Pantón, e nas minas como as de Margaride en Quiroga.

Elementos prerrománicos

crismón (Quiroga)

capitel do pazo de Diomondi
(O Saviñao)

fiestra de San Miguel de Eiré
(Pantón)

celosía de Santo Estevo de Atán
(Pantón)

sartego de San Pedro de Cela
(O Saviñao)

Hai pegadas das primeiras comunidades cristiás en pezas como o **Crismón de Quiroga** ou en lugares como os eremitorios do Cotillón e do Preguntoiro en Pantón. Día a día o territorio Ribeira Sacra- O Courel sorpréndenos con novos achados artísticos, especialmente arqueolóxicos, que non fan máis que permitirnos achegarnos ás nosas raíces e que constatan a necesidade de seguir investigando.

Tampouco este espazo permanecerá alleo á chegada do románico, estilo artístico que durante uns séculos harmonizará Europa e as súas paisaxes. Os templos románicos do noso territorio son fundamentalmente obras dos séculos XII ou XIII. Con todo antes de ocupármolos do románico cabe mencionar obras anteriores a este estilo:

En **Samos** podemos citar a **Capela de san Salvador de Samos** vinculada ao mosteiro de San Xulián.

En terras de **Pantón** temos unha fermosa **celosía sobre o arco triunfal** da igrexa de **Santo Estevo de Atán** ou a **fiestra** que se conserva no interior de San Miguel de Eiré.

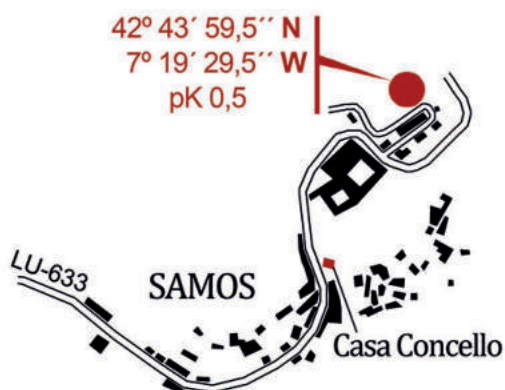
En **Santo Andrés das Nogais** reutilizáronse nas **portadas norte e sur** elementos dunha obra anterior.

No **Saviñao** atópase o **capitel do pazo de Diomondi**, hoxe albergue de peregrinos. Posiblemente este capitel sexa o único resto do mosteiro que alí houbo. No mesmo concello do Saviñao nas ruínas da igrexa de **San Pedro de Cela** consérvase un **sartego de dobre estola**. Este tipo de sartego aparece a no século VI e continúa o seu uso ata a idade media.

No **Incio** hai unha **lápida tipo estola** relacionada co templo anterior. Na Pobra do Brollón nos Conventos atoparon un **enterramento do século X** posiblemente vinculado a un eremitorio.

Capela de San Salvador

s. IX - X

É tamén coñecida como **Capela do Ciprés** pola árbore milenaria desta especie que ten ao seu carón incluída no catálogo de árbores senlleiras de Galicia. Está moi próxima ao mosteiro de San Xulián e está considerada a orixe deste cenobio. Posiblemente foi unha cela.

A capela consta dunha nave e una cabeceira realizada en lousa. No muro sur ábrese unha sinxela portada con arco que tende á ferradura. No testeiro unha fiestra conserva a parte superior con arranque de dous arquiños realizada en granito.

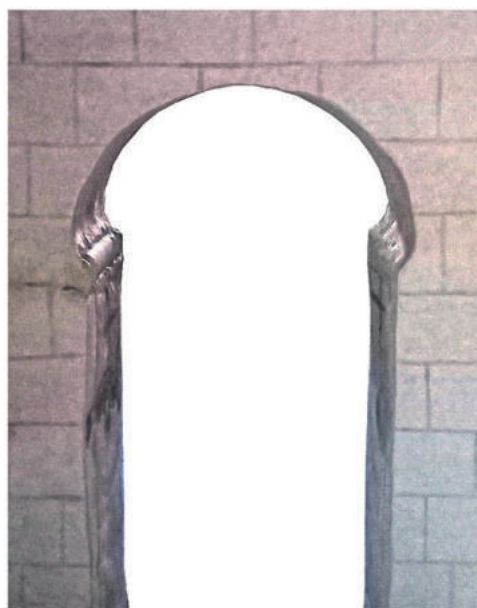

No **interior** o arco de acceso á ábsida tamén tende á ferradura. Os muros están revocados e conservan pinturas perfilando perpiños e decorando o arco.

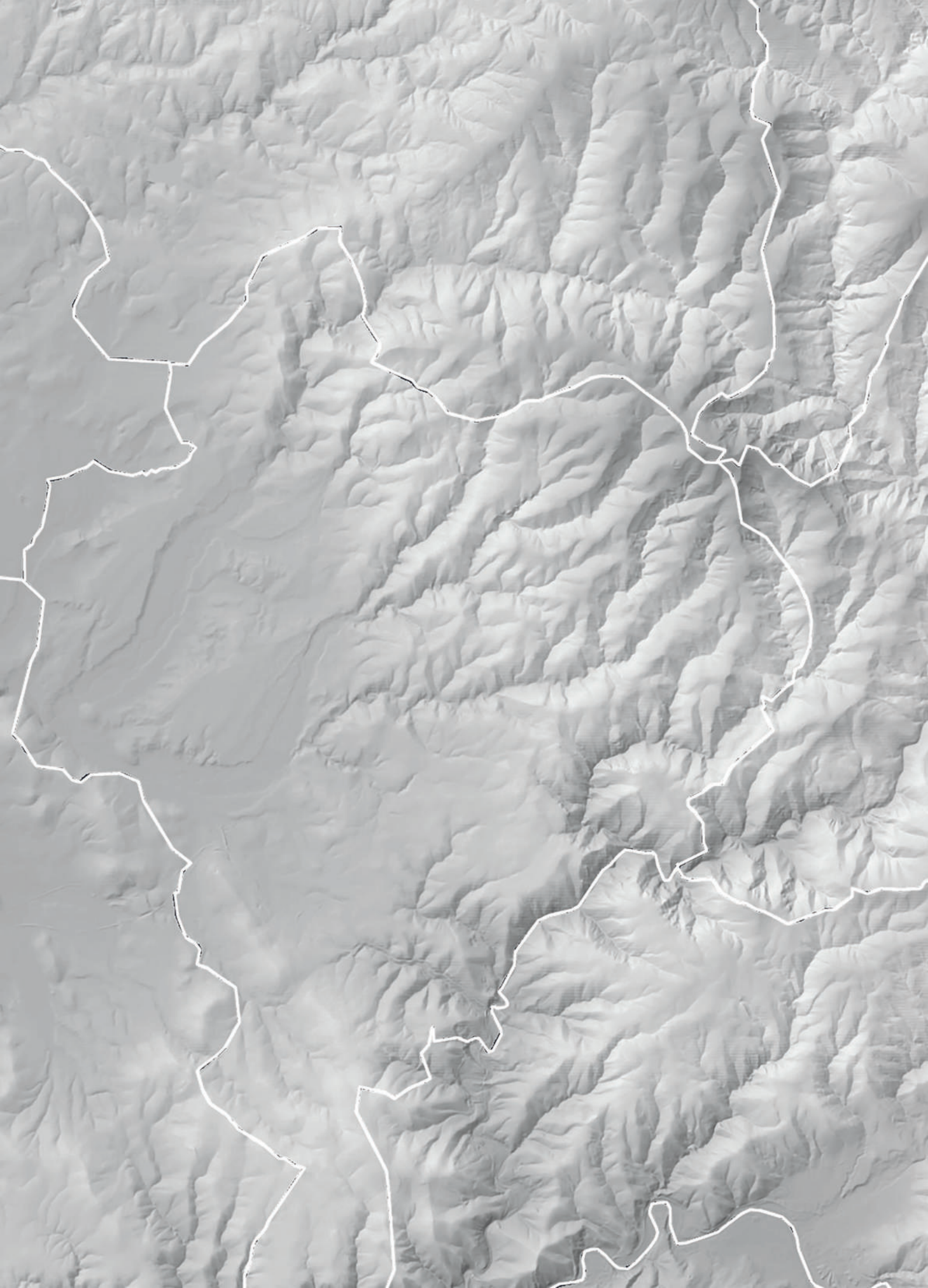
O **alcipreste** ou **ciprés** da capela constitúe un verdadeiro monumento natural. Trátase dun exemplar da especie *Cupressus sempervirens* variedade *fastigiata*, de idade multicentenaria e incluído no Catálogo Galego de Árbores Senlleiras.

fiestra

interior

Románico pleno

Na segunda metade do século XII o románico pleno verase amplamente representado nos concellos analizados nesta guía, case sempre baixo a influencia de Compostela e o Camiño. Os seus mestres recollerán repertorios e técnicas europeas nas rutas de peregrinación pero tamén en terras castelás e aragonesas, sen esquecer a vinculación con Portugal especialmente a través da Diocese de Braga. Estes mestres formarán nos seus obradoiros a moitos outros mestres que non tardarán en responder ao ímpeto construtivo deste momento no rural galego achegando o seu propio saber.

No concello de Pantón o mestre de Pantón deixará a súa pegada no Mosteiro do Divino Salvador en Ferreira de Pantón, pegada que se espallará por toda a contorna. A ábsida de dito mosteiro reflicte na ornamentación de canzoros un amplo repertorio no que podemos atopar escenas cotiás como a cacería dun cervo, profanas (trovador, xograr e soldadeira) e unha serie de zoomorfos e antropomorfos que enriquecen a decoración da ábsida. Na organización interna da cabeceira do templo, tanto arquitectónica como estilisticamente, vemos influencias da Île de France, aragonesas e tamén da segunda campaña de construción da catedral compostelá cos billeteados e axadrezados, os capiteis vexetais con grande volume ou a alternancia das bases na cabeceira. A chegada do Císter achegará sobriedade na nave nas últimas etapas de construción.

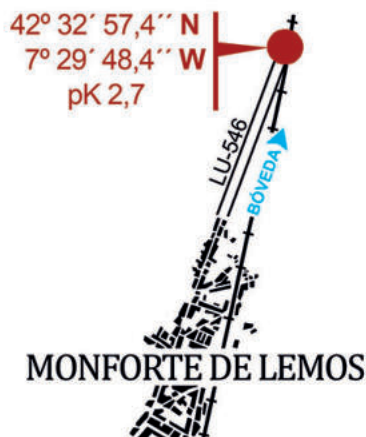
En San Miguel de Eiré un autor probablemente foráneo achega solucións burgalesas que fan do templo, un exemplar singular e único. Con todo atopará continuidade en San Fiz de Cangas dun xeito máis modesto pero interesante á vez.

Tamén encontramos exemplos como San Román de Lousada en Samos, templo feito con lousa e granito e coa típica disposición da ábsida cun tramo recto e outro semicircular como en tantos outros templos do noso rural. Na cornixa atópanse unha serie de canzoros realizados en granito cheos de decoración zoomorfa e antropomorfa, tan propia do gusto da época, pero adaptándose ós medios e habilidades do seu mestre.

San Pedro de Ribas Altas

s. XII - XIII

MONFORTE
DE LEMOS

A parroquia de Ribas Altas, moi preto da cidade de Monforte, estivo poboada desde a prehistoria. Da Idade Media consérvanse varios documentos referentes aos **séculos XI, XII e XIII**. No **ano 1292** o papa Nicolás IV concédelle a parroquia ao mosteiro de San Vicente do Pino. A igrexa consta dunha nave rectangular e ábsida semicircular. Está realizada en perpiaño, máis coidado nas columnas, arcos e capiteis.

No **exterior**, a cabeceira consta dun tramo recto e outro semicircular, precedido a súa vez doutro tramo recto. Sosteen a cornixa catro columnas con capiteis ornados con motivos vexetais e zoomorfos (dous pares aves afrontadas ao norte e dous cuadrúpedes ao sur cun rostro humano no vértice). No lenzo central conserva unha fiestra completa, na actualidade tapiada. Consta dun arco de medio punto en aresta viva con chambrana de axadrezado que se apoia nun par de columnas monolíticas con capitel vexetal á dereita e aves que pican unha folla á esquerda. Nos muros norte e sur presenta unha serie de contrafortes que reforzan os muros. Os canzorros baixo a cornixa son todos de tipo proa ou nacela sen decoración, ao igual que os da ábsida. A fachada foi modificada en época moderna pero mantén a tipoloxía románica. A porta de acceso ao templo consta dun arco de medio punto algo apuntado que se apoia directamente no muro. O tímpano é liso e descansa sobre dúas mochetas en nacela. Sobre el atópase un gran arco apuntado tapiado no que se abriu unha fiestra con forma de arco de medio punto. Coroa o conxunto a espadana.

fiestra da cabeceira

No **interior** o acceso á cabeceira é a través dun arco triunfal de medio punto dobrado que se apoia sobre un par de columnas con capiteis vexetais. O primeiro tramo da cabeceira é recto e conserva pinturas murais na bóveda do **século XVI**. Un arco faixón dobrado dá paso a outro tramo recto. Apoia-se en dúas columnas con capiteis vexetais, ornados ao norte con grandes follas, bólas, tallos en zigzag e volutas e ao sur follas máis estreitas e volutas. O hemiciclo (semicircular) está cuberto con bóveda de cuarto laranxa. Unha imposta en bisel marca o arranque das bóvedas en toda a ábsida. No muro sur da cabeceira consérvase unha portada con arco de medio punto en aresta viva que dá acceso a sancristía. O tímpano, bilobulado, está ornado cun festón de arquiños cegos. Desde a sancristía o arco é de medio punto dobrado e descansa nun par de columnas con capiteis decorados con motivos vexetais, á esquerda con follas cóncavas e apuntadas e á dereita con follas rematadas en volutas. A nave está percorrida por un banco corrido sobre o que descansan tres pares de columnas que dan apoio aos arcos faixóns. Os capiteis están decorados con motivos vexetais (follas con remate en volutas, nervios incisos, follas coa punta encollida, follas cóncavas...) e un ornado con motivos vexetais cunha cabeza monstruosa nun dos vértices.

capiteis

A salientar: os **capiteis vexetais** do interior, de variada decoración e grande volume e a portada sur que dá acceso á sancristía, co **tímpano bilobulado** similar ao da igrexa de San Paio de Diomondi ou ao de San Pedro de Portomarín.

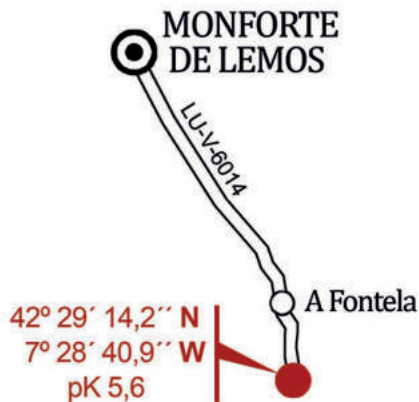

tímpano bilobulado

Santa María da Penela

s. XII

MONFORTE
DE LEMOS

A igrexa de Santa María é un sinxelo exemplo de románico rural moi modificado en épocas posteriores. Consta dunha nave e dunha cabeceira, as dúas rectangulares. No muro sur ten acaroada a sancristía.

No **exterior**, do período románico conserva a portada de acceso que parece que non corresponde coa obra inicial. Consta dun arco apuntado formado por dúas doelas cunha estría no centro e ornadas cun sogueado no intradorso. Rodea o conxunto unha chambrana de axadrezado. Carece de tímpano. O arco apóiase directamente nas xambas decoradas cun sogueado. Aos pés, exenta, está a torre-campanario datada no **século XII** por unha inscrición que se conserva no muro e que segundo Jaime Delgado pódese ler "*Pelayo construíu esta torre, pola que será lembrado, antes dos idus de xulio de 1162*". Esta torre está construída en lousa con reforzo de granito nos ángulos, presenta planta cuadrangular e cuberta a catro augas.

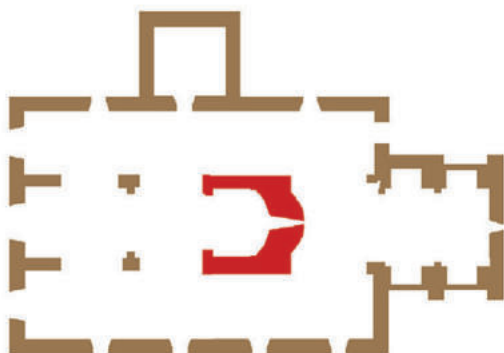
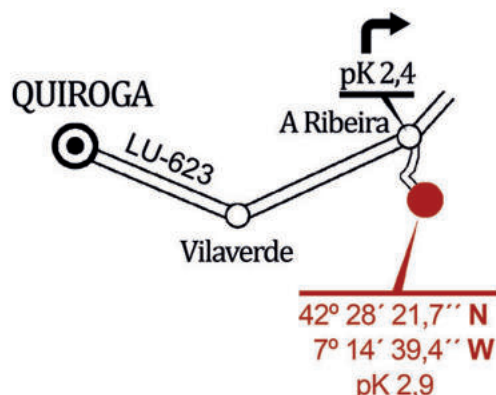
No **interior** o templo está totalmente modificado, pero conserva a copa da pía bautismal.

San Salvador do Hospital

s. XII - XIII

QUIROGA

planta do templo

San Salvador do Hospital pertenceu a un hospital fundado pola Orde de San Xoán de Xerusalén do que descoñecemos a data fundacional. Non obstante sabemos que a principios do **século XIII** estas terras estaban baixo a xurisdición da citada orde e que a finais do mesmo século o hospital estaba funcionando. Os documentos conservados, como noutros casos, tamén son do **século XIII** e refírense a doazóns feitas ao hospital. Foi unha das sete encomendas que a Orde de San Xoán de Xerusalén tivo en Galicia, neste caso ligada á familia dos Quiroga. A igrexa estivo vinculada ao hospital e á Encomenda de Quiroga.

Na actualidade vemos un templo froito dunha profunda reforma no **século XVIII**, segundo consta no libro de fábrica. É de planta basilical con tres naves e cabeceira rectangular. No lenzo do muro consérvase unha inscrición na que se pode ler "**E MCCXXVIII**" que se correspondería co **ano 1195 da nosa era**. Esta data é interpretada como a da consagración do primitivo templo. No centro da nave atópase a ábsida da igrexa románica, construída a finais do **século XII**. Na actualidade utilízase como capela maior. Nos pés da nave norte pódese ver un arco de medio punto tapiado que parece ser o acceso á antiga torre campanario, hoxe desaparecida.

Outro elemento interesante da igrexa é a capela de San Xoán que se atopa detrás da ábsida. Non hai noticias da data da súa construción debido ao baleiro documental que temos. Non obstante pola súa arquitectura non correspondería co período románico. Foi construída como panteón funerario e as primeiras tumbas conservadas son do **século XV**.

A salientar: a **ábsida románica** cun arco triunfal de medio punto realizado en lousa que se apoia sobre piares do mesmo material. Presenta no primeiro tramo bóveda de canón e no segundo de cuarto de esfera. No exterior o aleiro está decorado cunha serie de canzorros lisos e no centro ábrese unha sinxela seteira.

ábsida románica

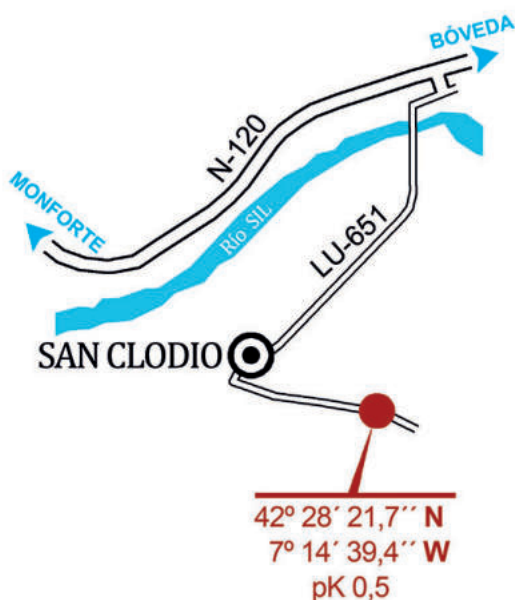
exterior

interior

San Clodio

s. XIII

As primeiras noticias da igrexa de San Clodio son do **século XII** e están vinculadas a doazón que lle fai da abadía Afonso VII a don Vasco de Quiroga polos servizos prestados. Don Vasco en **1154** doaralla a Raimundo, prior da Orde de San Xoán, pola salvación da súa alma e a dos seus pais. Neses momentos parece que existía unha comunidade acollida á regra de San Bieito.

A igrexa actual é o resultado de diferentes actuacións que se levaron a cabo no edificio ao longo do tempo. Do período románico conserva a cabeceira, parte dos muros e restos das portadas laterais. O edificio construíuse con sillares de conglomerados e areniscas, rochas características desta zona, e que lle dan a todo o templo unha singular cor ocre.

Presenta unha ábsida semicircular e unha nave rectangular e cuberta de madeira a dúas augas. A nave foi modificada no **século XVIII** tralo terremoto de Lisboa que causou desfeitas en moitos edificios da zona. Tamén foi modificada a primitiva fachada. A actual neoclásica está coroada por unha espadaña.

moldura de axadrezado

No **exterior**, a ábsida está dividida en tres tramos separados por unhas pilastras rodeadas por dúas impostas lisas que marcan o arranque das fiestras e das molduras. As fiestras presentan arco de medio punto cunha arquivolta en aresta viva e moldura de axadrezado realizada en calcaria que destaca sobre a pedra vermella. Coroa o conxunto unha serie de canzorros en rolos e caveto.

No **interior** o acceso á ábsida é a través dun arco triunfal de medio punto en aresta viva con moldura realizada tamén en calcaria decorada cun axadrezado e unha liña decorada con círculos e cruces inscritas en cadrados. Este arco que dá acceso á ábsida apóia-se sobre dúas semicolumnas, cuxas bases quedaron baixo o pavimento actual. Os capiteis están pouco desenvolvidos. O da dereita está decorado cun entrelazo e o da esquerda é liso. O primeiro tramo da cabeceira é recto e está unido ao tambor semicircular. O espazo está dividido horizontalmente con dúas impostas que marcan o arranque das fiestras e das súas arquivoltas como vimos no exterior. A fiestra central conserva as columnas de fuste monolítico e a moldura en pedra calcaria sen decoración. A nave comunicábase coas dependencias monacais pola portada norte. Esta portada dá actualmente acceso á sancristía e está decorada con elementos moi interesantes realizados en pedra calcaria. Está formada por dúas arquivoltas coas doelas decoradas con cruces insertas en círculos, ao igual que a imposta sobre a que se apoian. Conserva os capiteis e as bases sen columnas.

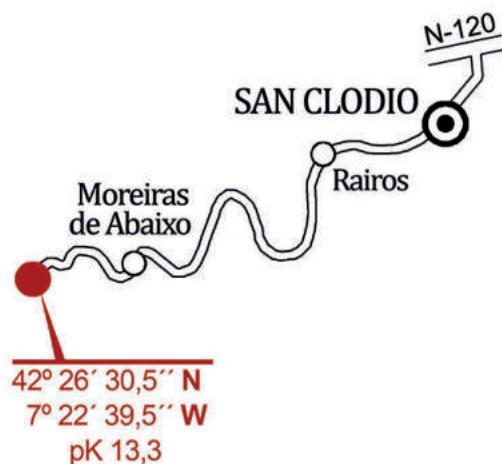
portada norte

arco triunfal

Santa María de Torbeo

s. XII - XIII

Aínda que a documentación referente á igrexa de Santa María de Torbeo é escasa, esta confirma que o templo é o que se conserva dun antigo mosteiro do que descoñecemos a súa orixe e observancia. Nun documento de **1317** faise referencia ao abade Pedro González que é obrigado a pagar unha débeda. Por outra parte no único Libro de Fábrica (1559-1668) que se conserva no Arquivo Diocesano de Lugo hai referencias aos abades de Torbeo. Finalmente a toponimia tamén avala a orixe monástica da igrexa pois o lugar onde está situada esta é coñecido como O Mosteiro.

O templo aínda conserva a fábrica románica formada por unha ábsida semicircular e unha nave. Con todo houbo modificacións en épocas posteriores que modificaron a fisionomía actual do templo. No **século XVI** construíuse a sancristía acaroada ao muro sur da nave e no **XVII** engadíronse dúas capelas de planta cuadrangular nos muros norte e sur da nave. Finalmente tamén se engadiu con posterioridade á idade media a espadana que coroa a fachada.

O obradoiro que traballa neste templo na súa actuación é un exemplo máis da arte románica de **inicios do XIII** na que se introducen elementos que nos levan cara ó gótico como a maior altura do edificio, as nervaduras da bóveda ou o arco apuntado. A influencia do románico compostelán tampouco pode obviarse, sobre todo, do foco da catedral de Ourense, influencia tamén presente noutras igrexas da zona. A riqueza escultórica dános unha idea de que o mestre era coñecedor dos programas iconográficos que se difunden desde Francia.

No **exterior** a ábsida presenta unha rica ornamentación. As dúas semicolumnas que dividen o muro en tres partes presentan unha delicada decoración cunhas pombas bebendo dun cáliz (sur) e leóns e aves cunha figura diabólica no centro (norte). En cada unha das tres partes do muro exterior da ábsida ábreanse tres fiestras completas de arcos de medio punto con dobre arquivolta e moldura de axadrezado. A menor das arquivoltas descansa sobre os seus correspondentes capiteis e columnas mentres que a maior descansa directamente sobre unha imposta biselada que percorre a cabeceira. No van sur as arquivoltas están apoiadas nun par de columnas con capiteis que presentan decoración de talos entrelazados rematados en bólas e aves afrontadas. Baixo a cornixa atópase unha variada colección de canzorros con motivos xeométricos e vexetais.

capitel sur

Nos muros norte e sur ábreanse dúas portas que non presentan decoración escultórica. A norte, que posiblemente daba acceso ao recinto monacal, consta dun sinxelo arco de medio punto cun tímpano liso. A sur presenta tres arquivoltas en aresta viva e moldura en bisel. A fachada foi modificada no século XVIII. Consérvase a portada que ten tres arquivoltas. A menor está cortada en aresta viva e as outras rematan en bocel. Sobre a portada atópase un óculo con dúas molduras aboceladas e unha moldura de axadrezado. Coroa o conxunto a espadana con dous corpos.

No **interior** a ábsida concentra todo o traballo escultórico. Accédese a ela a través dun gran arco triunfal apuntado que se apoia en dúas semicolumnas con capiteis. No capitel situado no norte atopamos dous leóns con actitude de fereza e unha folla no centro. No capitel historiado do sur unha mandorla acolle un home vestido con túnica e nimbo que bendice coa man dereita e leva un libro pechado na esquerda. O home está acompañado por leóns rampantes aos dous lados. O arco triunfal está rodeado por unha arquivolta que apoia no muro e que presenta moldura de axadrezado. O primeiro tramo da ábsida cóbrese con bóveda de cruzaría de grosos nervios que descansan sobre capiteis-ménsulas ornados con follas esquemáticas. O segundo tramo cóbrese con bóveda de cuarto de esfera con grosos nervios que tamén se apoian en capiteis-ménsulas. No lenzo ábreanse tres fiestras completas con arco de medio punto, moldura de axadrezado e capiteis de tipo vexetal con grandes follas que rematan en volutas.

ábsida

pía bautismal

A salientar: O capitel sur do arco triunfal no que unha mandorla acolle un home vestido con túnica e nimbo, que bendice coa man dereita e leva un libro pechado na esquerda, acompañado de leóns rampantes ós dous lados, único en Galicia, pero similar na súa composición ao de Saint-Hilarian de Perse. A **pía bautismal** é unha das máis interesantes de Galicia. Está situada aos pés da igrexa no lateral norte, lugar que ocupa desde a Idade Media. A copa, realizada en granito dunha soa peza, está colocada sobre un capitel invertido. Ten forma semiesférica e presenta toda a superficie decorada. A parte inferior está ornada cun zigzag, o corpo central con elementos de tipo xeométrico (espirais, cruces insertas en círculos ou cadrados) e a superior cunha grande inscrición dividida en tres tramos por tres cruces. O contido da inscrición segundo Carolina Casal Chico é **"HIC DE PECATO ORIGINALI"** (*Aquí de pecado orixinal*) e **"SNM9LIS"** (*sen mal ou sen mancha*). É moi interesante porque o bautismo era o sacramento polo cal se deixaba a vida de pecado para entrar na vida de salvación e en concreto a pía bautismal é o lugar onde somos liberados do pecado orixinal como di a mesma autora.

San Vicente de Pombeiro

s. XII - XIII

PANTÓN

Descoñecemos a data da súa fundación. Hai referencias ao mosteiro no **século X** (doazón patrimonial ao abade Sabarico por parte dos condes don Suario Gutiérrez e a súa dona Gu-tronda ou a doazón do couto onde se asenta a comunidade por parte da raíña Gotona). No **ano 1109** dona Urraca, filla de Alfonso VI, doa o mosteiro a Cluny e vaise converter nun priorado da abadía borgoñona seguindo a regra de San Bieito. Desde os primeiros anos do **século XIII** temos noticias das propiedades do priorado así como do estado espiritual e material dos seus monxes.

No **ano 1508** trala reforma dos mosteiros por parte do Reis Católicos xa depende do mosteiro de San Estevo de Ribas de Sil. Trala desamortización de Mendizábal a igrexa pasa a ser parroquia e a casa prioral convértese en reitoral.

O proxecto orixinal sufriu varias reformas que lle deron o seu aspecto actual e deixou a obra sen rematar, como podemos observar nos muros norte e sur ou na propia fachada do templo. Presenta unha planta basilical con tres naves rematadas nunha tripla cabeceira de capelas semicirculares. Na obra combínase o perpiaño coa cachotería.

No **exterior** á cabeceira está formada por tres ábsidas semicirculares, a central de maior envergadura que as laterais. Unha imposta de axadrezado marcan o arranque das fiestras, no caso da capela maior tres sinxelas seteiras e no caso das menores unha fiestra completa en cada unha delas con molduras de axadrezado. Os capiteis no caso da ventá sur presentan motivos vexetais e aves cos pescozos entrelazados no norte. Baixo a cornixa hai unha variada colección de canzoros xeométricos, vexetais e en proa. As metopas presentan unha decoración a base de flores.

No muro sur, ábrese unha portada con tres arquivoltas apuntadas. A maior está decorada con arquiños e a central con talos entrelazados. As arquivoltas apóianse en capiteis decorados con follas rematadas en bólas e entrelazos. A arquivolta menor está ornada con rosetas no interior e descansa directamente sobre as mochetas, unha cabeza humana a dereita e un lobo na esquerda. Sobre a portada ábrese un rosetón.

No muro norte ábrese outra portada máis sinxela que a sur con dobre arquivolta apuntada. A menor está decorada cunha sucesión de bolas e a maior, combina moldura ornada con follas, bólas e aspas. Os capiteis presentan decoración vexetal. A fachada anuncia as reformas que se levaron a cabo no templo. Identificamos as tres naves. A nave central, de maior altura na súa orixe, mantén o perpiaño ata a cuberta. As laterais, que terían menor altura, hoxe en día foron rematadas en cachotería. A portada occidental está flanqueada por dous contrafortes unidos por un tornachuvias cuxos arcos se apoian en canzorros decorados con cabezas humanas e motivos xeométricos. Entre eles, flores de catro pétalos e botón central e discos solares. Presenta tres arquivoltas lixeiramente apuntadas. A maior apóiase no muro e está ornada cunha moldura en zigzag e aspas. As outras dúas, decoradas con tallos entrelazados e bólas, apóianse en capiteis decorados con motivos vexetais. No lateral norte atópase a torre-campanario. Esta torre presenta planta cadrada que pasa a circular e remata en cadrado o que fai dela un caso infrecuente no románico galego.

No **interior** apreciamos como a obra quedou inacabada. No muro sur a obra ía máis avanzada, pois colocan as columnas, capiteis e cimacios. No muro norte tan só colocaron as columnas. As tres naves están separadas por seis piares sobre os que se apoian a cuberta. Cada nave se corresponde coa súa ábsida. O acceso á capela maior e través dun arco triunfal de dúas arquivoltas. Os capiteis están decorados con motivos vexetais. O primeiro tramo da cabeceira é recto e está cuberto con bóveda de canón lixeiramente apuntada e o segundo está cuberto con bóveda de cuarto de esfera. As ábsidas laterais de menor altura presentan cubertas con bóvedas de cuarto de esfera. O capiteis teñen a mesma tipoloxía que o resto do interior do templo. Son de grande interese as pinturas murais que se conservan no muro norte, na capela maior e nos piares datadas a finais do **século XV**. Tamén é interesante o retablo maior realizado no século XVIII.

portada sur

fiestra da cabeceira

A salientar: a riqueza ornamental da súa cabeceira coa combinación da decoración vexetal e xeométrica realizadas cunha técnica moi coidada. A **fiestra completa** da cabeceira norte e o seu capitel de dúas aves cos pescozos entrelazados. A **decoración en xeral** do templo ten influencia dos traballos realizados polos mestres que traballaron na portada sur da catedral de Ourense.

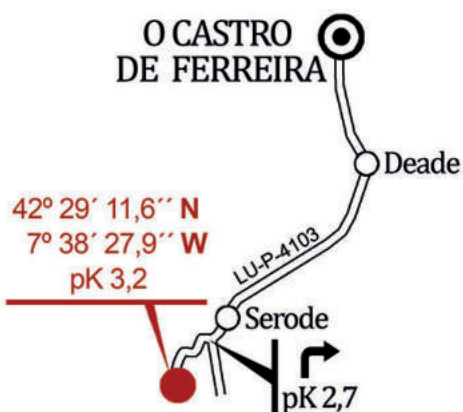

capitel

San Fiz de Cangas

s. XII - XIII

PANTÓN

Fiestra da cabeceira

A igrexa de San Fiz de Cangas pertenceu a un mosteiro bieito feminino, que posiblemente foi fundado no **século XI**, aínda que non se conserva documentación referente á fundación. Si existen referencias de doazóns ao mosteiro no **século XII** e concesión de foros nos **séculos XIII, XIV e XV**, momento no que é anexionado a San Paio de Antealtares como o veciño de San Miguel de Eiré; pero neste caso a incorporación foi pacífica porque a última abadesa, Inés López, xa falecera. Será o prior don Diego Gomez de Folgoso quen se ocupará de administrar as rendas e posesións de San Fiz. Na actualidade, non se conservan dependencias monacais e a igrexa exerce funcións parroquiais. O obradoiro que traballa na igrexa de San Fiz proxecta unha obra ambiciosa que por motivos descoñecidos, non se levou a cabo. Traballan en dúas campañas, a primeira na que se realizaría a cabeceira e o cruceiro e a segunda na que se realizaría o resto da obra. Participa na obra un mestre que posiblemente traballou noutras obras da zona (Eiré e mosteiro do Divino Salvador) acompañado doutros artistas locais que deixan a súa pegada nesta obra. Con todo o mestre que traballa en Cangas non chega a alcanzar a técnica que se pode observar en Eiré e no mosteiro do Divino Salvador. A igrexa románica de San Fiz de Cangas presenta unha tripla ábsida, cruceiro e unha soa nave con cuberta de madeira.

No **exterior** a cabeceira está formada por tres ábsidas. A central é a de maior envergadura con forma semi-hexagonal. Nela destacando a fiestra central de tipo completo enmarcada cun arco de medio punto trilobulado, moldura de axadrezado que descansa sobre o muro e capiteis con decoración zoomorfa o sur e vexetal o norte. A ábsida sur ten planta rectangular, e a norte, que na orixe sería igual, foi modificada no **século XVII** como panteón funerario. Toda a cabeceira presenta unha gran variedade de canzoros decorados con motivos xeométricos, vexetais, antropomorfos e zoomorfos. O cruceiro eleva os seus muros a modo de torre, sen chegar a destacar no templo como no caso da igrexa de San Miguel de Eiré. Nos muros norte e sur ábreanse dúas fiestras de tipo completo.

O templo ao norte ten achegada a sancristía realizada en cachotería. Neste muro ábrese unha pequena portada moi sinxela, cun arco de medio punto e tímpano decorado cunha cruz cos brazos trevoados inseridos nun círculo que descansa sobre dúas mochetas. Posiblemente daría acceso ás dependencias monacais. No muro sur foi achegada unha capela.

A fachada principal, onde debería haber un traballo destacado, é moi rudimentaria e parece que foi reedificada nalgún momento polos elementos reutilizados que vemos no muro. A portada principal está formada por un arco lixeiramente apuntado cunha moldura a modo de puntas de diamante bastante erosionada. O tímpano está formado por dúas pezas. A superior, está decorada cunha cruz acompañada dun sol e dunha lúa crecente. A inferior, a modo de lintel, está ornada con unha serie de elementos de tipo xeométrico (bolas, cadrado con liñas, rectángulo inscrito dentro doutro con bolas no centro). As columnas están desaparecidas e consérvanse dúas impostas a modo de capitel. No do lado norte aparece un cuadrúpede mentres que o do sur é difícil de identificar. Sobre a portada atópanse catro ménsulas que indican que posiblemente houbo un pórtico. Coroa o conxunto unha espadana con dous vans que alberga as campás.

Cruceiro

No **interior**, os arcos de acceso ás ábsidas son de medio punto. A ábsida central ten dous tramos. O primeiro cóbrese con bóveda de canón o segundo con bóveda de cuarto de esfera. Tres dos capiteis están ornados con follas de escasa pericia e un deles con cuadrúpedes dunha soa cabeza. A ábsida sur cóbrese con bóveda de canón e os seus capiteis presentan decoración zoomorfa. A ábsida norte só conserva do período románico o arco de acceso cos seus capiteis, acios de uva no sur e follas rematadas en bolas no norte. Na capela sur está a pía bautismal que ten a copa fracturada. O cruceiro, que une a cabeceira coa nave, non sobresaí en planta. Cóbrese cunha bóveda de cruzaría. Únese coa nave por medio de tres arcos de medio punto, o central de maior envergadura que os laterais. Apóianse nunha imposta de billetes e os capiteis presentan variada decoración: follas, follas con remate en bolas e o que parecen monos polos rasgos humanoides.

capitel

A salientar: o **transepto** que dá acceso ás tres ábsidas, coa maior semicircular no interior e pentagonal no exterior, a fiestra completa da ábsida central coa inclusión do arco trilobulado, excepcional no románico lucense e cuxo modelo é o utilizado na cabeceira da catedral de Santiago de Compostela e o **canzorro** coa representación dun home cun instrumento musical no colo. Trátase dun **dolio**, un instrumento moi representado na iconografía románica con forma de barril e boquilla. Tamén destaca a **torre** levantada sobre o cruceiro, que, a pesar de non alcanzar un gran desenvolvemento, é unha excepcionalidade en Galicia coa de San Miguel de Eiré (Pantón) e Santiago de Barbadelo (Sarria).

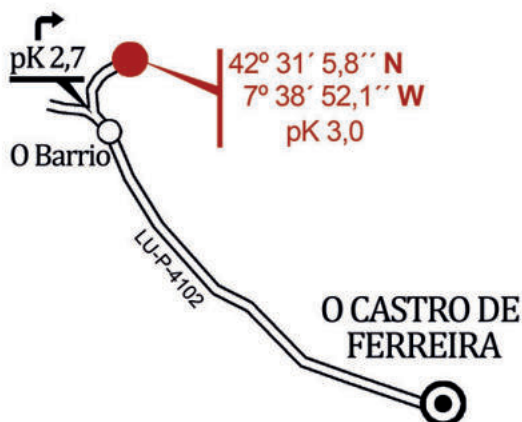

canzorro

San Miguel de Eiré

s. XII

PANTÓN

A igrexa de San Miguel de Eiré é o único que conservamos do antigo mosteiro de mesmo nome. Existe pouca documentación histórica. De feito non se conserva ningún documento referente a fundación. Con todo posiblemente, como noutros casos próximos, sería un mosteiro familiar e dúplice. O documento máis antigo é dunha doazón do **ano 962**, polo que no século X, xa existía o mosteiro. Temos que esperar ata o **século XII** para atopar un documento referente a unha doazón no que asina como abadesa Eldonza. A pesar disto moitos autores atribúen a fundación do mosteiro a Escladia Ordoñez no século XII a cal está ao fronte da comunidade nese momento. O mosteiro gozou do favor real, de privilexios e doazóns particulares durante boa parte da súa historia e tamén soportou os abusos dalgúns nobres locais. A última abadesa será dona Inés Fernández quen vive en primeira persoa a reforma dos mosteiros femininos bieitos a inicios do **século XVI**. En concreto o de San Miguel de Eiré é incorporado ao de San Paio de Antealtares en Santiago de Compostela. Esta incorporación foi convulsa xa que dona Inés daba poder a un procurador para que no seu nome concertase con don Diego de Muros, deán de Santiago e administrador do Hospital Real, un acordo conforme ao cal as rendas do mosteiro se incorporasen ao Hospital Real tralo seu falecemento. Este contrato provocou un litixio coa comunidade de Antealtares. Trala supresión da comunidade monástica o templo pasa a exercer funcións parroquiais ata que no **ano 1890** é suprimida a parroquia e agregada á de San Xulián.

San Miguel de Eiré está considerada un exemplar único en Galicia pola gran torre campanario colocada sobre un cruceiro que lle dá unha singularidade ao templo que non é habitual no románico galego e que nos leva a pensar nun mestre foráneo que introduce esta novidade, propia do románico burgalés na área de San Pedro de Tejada. Ademais o programa escultórico é de grande variedade e riqueza polo que se converte nun dos máis interesantes do románico lucense. Á igrexa actual precedeuna unha anterior da que se conserva unha ventá colocada no interior. O templo románico presenta unha cabeceira semicircular, cruceiro que non sobresaí en planta e nave con cuberta de madeira.

Lobo no interior da ábsida

No **exterior** a ábsida apóiase sobre un zócalo con chanzos e divídese en cinco panos. Nos do tramo semicircular destaca o uso de contraforte ata un terzo da súa altura e rematan en columnas con capitel baixo a cornixa. Unha imposta decorada con bólas marca o arranque das ventás, todas sinxelas seteiras excepto no pano central en que a ventá é completa.

Os canzorros e capiteis do templo presentan unha variada decoración con motivos zoomorfos (cabalos, porco, cuadrúpedes), antropomorfos, vexetais (piñas, follas, flores) ou xeométricos (rolos, bólas). No muro norte ábrese a principal porta de acceso ao templo, unha das máis fermosas e interesantes do románico galego. Consta de dúas arquivoltas con moldura axadrezada. A maior está apoiada no muro e once das súas doelas están decoradas con flores inseridas en círculos. Na outra doela está representada a figura do Agnus Dei. A arquivolta interior, que descansa sobre columnas con capiteis decorados con motivos vexetais e cabezas masculinas en posición inversa, órnase cun entorchado decorado con medias esferas entre as estrías. O tímpano, moi sinxelo, presenta unha serie de motivos xeométricos entrelazados. Apoiase sobre dúas mochetas, ricamente decoradas cun singular tetramorfos, non doado de entender. Achegada a este muro, nunha época posterior, constrúese a Capela da Magdalena. Consérvanse dous sepulcros atribuídos a algún nobre da zona. A fachada occidental é a que comunicaba a igrexa coas dependencias monacais. Presenta dúas portadas moi simples, unha daba acceso á nave e outra ao coro.

Porta norte

No **interior**, o acceso da nave ao cruceiro faise a través dun gran arco de medio punto dobrado que repousa sobre fortes machóns con semicolumnas achegadas e biseladas no fronte a media altura, decoradas cun rostro humano e unha roseta. O cruceiro está cuberto cunha bóveda oblonga que apoia sobre unha imposta de axadrezado, estrutura que remite aos templos burgaleses pero que neste caso adopta unha solución máis sinxela. O paso á ábsida faise a través dun arco triunfal formado por catro roscas de medio punto que se apoian nos seus respectivos capiteis sobre columnas. O primeiro tramo está cuberto con bóveda de canón e o segundo con bóveda de cuarto de esfera, decorada con pinturas murais do século XVI. Os capiteis da cabeceira están decorados con motivos vexetais, follas estilizadas, piñas ou acios de uva moi presentes noutras igrexas da zona. Cómpre destacar especialmente o capitel norte onde o mestre, con gran pericia, consegue calar o granito para formar unhas follas que se volven sobre si mesmas e se transforman en volutas. Aos pés da nave podemos ver a pia bautismal de gran tamaño, contemporánea á igrexa.

A salientar: a **torre campanario** situada sobre o cruceiro, de planta rectangular con vans en cada unha das súas caras e decoración a base de billetes, zoomorfos e ornamentación vexetal. É o que lle da singularidade ao templo. As **mochetas da portada norte** coa **representación do tetramorfos**. A occidental amosa dous cuadrúpedes con rostro humano barbado e enriba unha inscrición **LU MA**. Serían Marcos (garras de león) e Lucas (pezuños de boi e cornos). A oriental interprétase como unha dobre representación de Mateo e Xoán posto que só temos unha cara alada e no queixo unha man. Tamén destaca na portada norte a **decoración das doelas** a base de rosáceas inseridas en círculos, un recurso habitual nas portadas das igrexas de Castela-León (Ávila, Segovia, Salamanca) e que en Galicia se utilizou nalgún templo de maneira similar, aínda que non igual como por exemplo en Santiago de Breixa (Silleda).

Lucas e Marcos

Mateo e Xoán

Divino Salvador

s. XII

PANTÓN

Aínda que algúns cronistas sitúan a orixe do mosteiro no **ano 964**, non existen documentos que o corroboren. O que si temos son dúas laudas, hoxe en día situadas no claustro, datadas no **século XI (1062)** e que son testemuña da súa existencia neses tempos. Isto lévanos a pensar na existencia dunha primitiva comunidade dúplice. O primeiro dato documental que temos do mosteiro é do **ano 1108** e fai referencia á primeira abadesa coñecida chamada Xemena, pero non se menciona a que orde estaba acollido. Segundo as fontes, a cuarta parte do mosteiro foi doada a Cluny no **ano 1117** por Fernán Fernández e a súa esposa Dona Elvira, filla de Alfonso VI. Esta vinculación a Cluny foi durante un breve período xa que no **ano 1125** xa non lles pertencía como confirma a lista de posesións da abadía na que non se fai referencia ao noso mosteiro.

No **ano 1175** Dona Fronilde de Lemos doa o mosteiro á orde do Císter na persoa do abade do mosteiro de Meira Don Vidal, do cal dependerá ata o **ano 1598**, momento no que será anexionado á Congregación de Castela ata o **século XIX**. Á morte de Fronilde, a súa filla Guiomar seguirá o seu exemplo e confirma a anexión ao Císter. Nos **séculos XVI e XVII** vanse reedificar as dependencias monásticas que chegaron ata os nosos días. No **XIX** a desamortización deixou o mosteiro sen vida relixiosa. Na actualidade unha comunidade feminina cisterciense sigue ocupando o edificio.

O edificio actual tan só conserva do período románico a súa igrexa. O resto é o resultado das obras levadas a cabo entre os **séculos XVI e XVIII**. A igrexa é un dos exemplos máis notables do románico galego. A obra iniciouse con anterioridade ao **1175**, ano no que se anexiona á orde do Císter. Neses momentos a cabeceira estaba feita, xa que non coincide coa arquitectura construtiva do císter. Consta dunha ábsida semicircular e nave rectangular cuberta cun artesoado de madeira do **século XVI**.

No **exterior** a ábsida concentra toda a riqueza escultórica por ser anterior á anexión do mosteiro ao Císter. É semicircular dividida en tres panos por semicolumnas achegadas con capiteis vexetais e figurados e cuberta semicónica. En cada pano ábrese unha fiestra completa cunha arquivolta, moldura de axadrezado, capiteis con decoración vexetal e zoomorfa e cimacios ornados con motivos vexetais. É moi interesante o tratamento que se dá ás fiestras introducindo a parte inferior semicircular e o perímetro moldurado en bocel.

A cornixa está sostida por unha serie de canzorros de variada e rica decoración vexetal, zoomorfa, antropomorfa e xeométrica. A nave, froito dunha segunda etapa construtiva, é máis sobria que a cabeceira. No muro norte desta hai unha sinxela porta que dá acceso ao templo aberta con posterioridade. Os canzorros situados baixo a cornixa da nave presentan unha variada decoración. O muro sur está oculto polo muro que pecha o camposanto das monxas, aínda que desde a cabeceira se poden ver algúns dos canzorros.

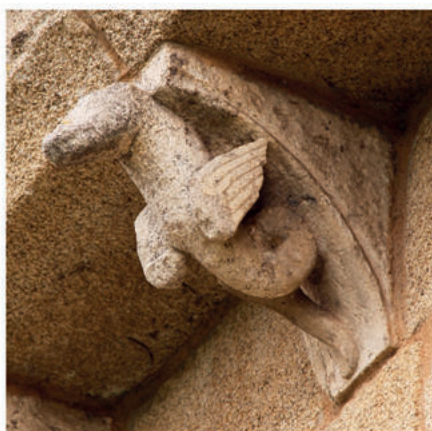
No **interior**, o acceso á ábsida faise a través dun gran arco triunfal de catro arquivoltas molduradas en boceis e mediacanas que se apoian sobre semicolumnas achegadas, codillos e columnas acobadadas, e moldura de axadrezado. Sobre o muro ábrese un óculo hoxe en día cegado en parte polo artesoado. Os capiteis das semicolumnas presentan decoración zoomorfa e antropomorfa. Destacamos os da arquivolta menor que presentan ao norte unha parella de grifos acompañando a dous bois, e ao sur o Señor das Bestas. O primeiro tramo da ábsida é recto cuberto e cóbrese con bóveda de canón. O segundo cóbrese cunha bóveda de nervios, recurso que tamén atopamos noutras igrexas románicas. Non obstante no caso de Ferreira os nervios conflúen na clave do arco faixón que se apoia nun capitel vexetal ao norte e nun historiado ao sur con Daniel no foso dos leóns. Unha imposta de tacos marca o arranque das fiestras que teñen o mesmo tratamento que no exterior. Os capiteis presentan decoración vexetal e un deles unha serie de aves picando froitos. No tramo recto da cabeceira hai dous enterramentos de tipoloxía gótica. Na actualidade a igrexa comunica coas dependencias que habitan as monxas pola fachada oeste que perdeu o seu aspecto románico

A salientar: a riqueza escultórica dos capiteis e canzorros da cabeceira no exterior feitos polo Mestre de Pantón. Podemos salientar o capitel da **cacería dun cervo**, o canzorro do **basilisco** e os dedicados ao tema da **música** (o trovador, o xograr e a soldadeira). No mosteiro as monxas custodian unha **imaxe da Virxe co Neno** que apareceu emparedada no ano 1975 nunhas reformas que se fixeron na igrexa. Trátase dunha virxe románica, a nai trono do fillo datada a finais do século XII e inicios do XIII. Está policromada, aínda que a actual é froito da restauración dos anos oitenta.

escena de caza

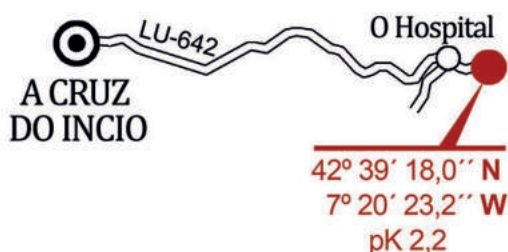
basilisco

San Fiz do Hospital

s. XII - XIII

O INCIO

A orixe está nunha posible comunidade relixiosa de tipo familiar. Testemuña disto é a lauda sepulcral do período Altomedieval atopada no camposanto. O documento máis antigo do que temos constancia é do **ano 1003**. No **século XII** pertence ao nobre castelán Gutierre Rodríguez de Castro, tenente do condado de Sarria desde **1182**, que coa súa dona, Elvira Osorio doa o mosteiro de San Fiz á Orde de San Xoán de Xerusalén. Seguindo o costume medieval, os doantes debían ser enterrados na igrexa onde os seus corpos serían custodiados polos relixiosos, obrigando a manter alí, polo menos, tres monxes e si o acordo se rompía debería pagar 200 pezas de ouro. Isto indica que nese momento a igrexa xa se estaba construíndo ou era un proxecto a punto de comenazar. A partir deste momento, formou parte da Encomenda de Quiroga da que se segregou a partir de **1776**. Ademais da igrexa se constrúe unha fortaleza formada por unha gran torre, hoxe aproveitado o corpo baixo que se conserva como panteón dos Quiroga e a torre que na actualidade é o campanario. No **ano 1874** coa desaparición da encomenda a igrexa pasa a ser parroquia.

A salientar: un **fragmento de altar**, que pode ser testemuña da existencia dun templo anterior. Apareceu no ano 1986 baixo o pavimento do presbiterio. Realizado en pedra caliza presenta unha escena da Crucifixión de Cristo acompañada do sol e da lúa na parte superior, e dous personaxes na inferior. As características do fragmento coinciden cos do frontal que se conserva en San Martiño de Mondoñedo, polo que puido facerse para a antiga igrexa ao redor do ano 1100 por algún escultor deste obradoiro.

A igrexa é un dos exemplares máis interesantes do románico galego no que destaca o uso do mármore do Incio e a calidade da súa fábrica. Traballa na obra un mesmo obradoiro procedente do mosteiro cisterciense de Meira (Lugo) que vai adaptarse ás necesidades da comunidade. Presenta una ábsida e unha nave con cuberta de madeira.

No **exterior** a ábsida organízase de modo poligonal, dividida en tres tramos con ventás de tipo completo. Os muros norte e sur teñen similar organización, pero no sur, ábrese unha portada con profusa decoración con dúas arquivoltas, tímpano monolítico ornado cunha cruz inserta nun círculo e lintel labrado con cuadrifolias con botón central. Capiteis con follas e bolas nas puntas e cintas entrelazadas. Os plintos presentan decoración xeométrica. A portada oeste domina a fachada. Está enmarcada por dous contrafortes. Está formada por catro arquivoltas. O tímpano foi modificado. Está dividido en tres pezas coa central en forma de cuña no que campá a Cruz de Malta. As xambas están aboceladas. Os capiteis e plintos con decoración similar aos da portada sur. A modo de chambrana, un groso bocel en zigzag que rodea as arquivoltas e continúa polas xambas ata o chan que lle dan unidade ao conxunto.

No **interior**, fíxose maior esforzo decorativo na cabeceira, con bóveda de canón no primeiro tramo e cascarón con nervadura que morre no faxón o segundo. Tres ventás completas. Capiteis con variada decoración vexetal e zoomorfa. Cimacios, basas e plintos ornados con motivos xeométricos e vexetais moi estilizados

A **moldura en zigzag** que enmarca a portada oeste, indicio da introdución dos repertorios decorativos cistercienses na zona. Non é habitual en Galicia pero podemos vela na igrexa de San Pedro de Bembibre (Taboada).

capitel

plintos e bases

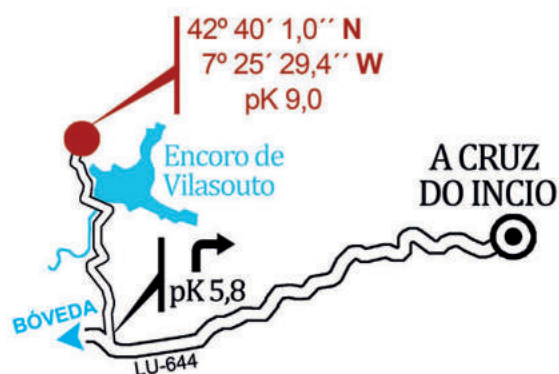
Os **ferraxes das portas**, con vástago central con volutas a ambos lados poden datarse no século XIII e son similares aos das igrexas de San Salvador (Sarria), Sta. María de Vilar de Donas (Palas de Rei) e á do mosteiro de St.a María (Meira).

San Mamede de Vilasouto

s. XII

O INCIO

A igrexa de San Mamede está a carón do encoro de Vilasouto nun espazo ocupado dende a prehistoria coa presenza de petróglifos (Agro do Pepe e o Penedo da Ferradura) e mámoas, segundo consta na toponimia da zona (modorra). Está constatado que xa existía no **século X** pola documentación conservada do mosteiro de Samos (como sucede con outras igrexas do concello do Incio), documentación en que aparece como Villa Souto na terra de *Lemabus*. Hai outras mencións dos **séculos XI e XII**. Esta igrexa, coñecida como a igrexa antiga, sufriu un incendio no **ano 1936** e foi restaurada polos veciños. Perdeu a súa actividade parroquial no **ano 1970** trala construción do encoro cando se levantou a nova. Na actualidade atópase nun estado ruinoso. A obra foi modificada coa ampliación da cabeceira rectangular e o engadido doutra nave no lateral sur.

Do período románico conserva só a súa portada que está formada por tres arquivoltas con moldura de axadrezado. A arquivolta maior presenta una decoración de media cana decorada con grupos de tres esferas. Descansa sobre o seu correspondente par de capiteis de grandes follas cos ápices cara a fóra e columnas de fuste liso. As outras arquivoltas están traballadas en aresta viva e apóianse directamente nos muros. O tímpano non presenta ningún tipo de decoración. Na portada vemos restos de policromías de épocas posteriores.

detalle da portada

San Salvador do Mao

s. XII

No arquivo do Mosteiro de Samos consérvase unha doazón asinada polo rei Bermudo II no **século X** que permite deducir que a igrexa de San Salvador de Mao pertenceu a un mosteiro feminino. En documentos do **século XI** hai referencias aos cobros do voto de Santiago e en documentos do **século XII** á confirmación de bens. Na actualidade as dependencias monacais perdéronse e a igrexa exerce funcións parroquiais. A igrexa ten a mesma estrutura que outras da contorna co camposanto pechado arredor do templo. A edificación consta dunha nave e ábsida semicircular. Conserva a estrutura románica con moitas modificacións da época moderna. A obra está realizada en lousa con revoque.

No **exterior** a ábsida está dividida en cinco panos separados por catro contrafortes que se prolongan ata a cornixa. Na fachada a portada foi modificada. Non obstante conserva certos elementos do período románico como o tímpano liso e con policromías modernas e unha imposta ornada con talos ondula-dos e canas. Coroa o conxunto unha espadana. Nos muros norte e sur consérvanse uns canzorros lisos de lousa.

imposta

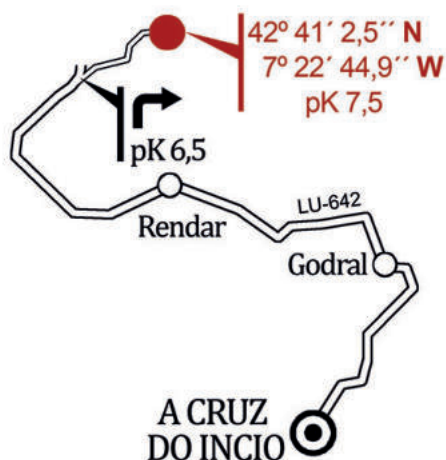
No **interior** o acceso a cabeceira e a través dun arco triunfal de medio punto peraltado realizado en lousa e revocado como o resto do templo. Descansa sobre un cimacio en bisel. A ábsida presenta no primeiro tramo bóveda de canón e no segundo de forno.

ábsida

Sta. Cristina do Viso

s. XII

A igrexa está situada sobre o castro do mesmo nome, onde tivo lugar a principios do **século IX** a batalla entre Afonso II O Casto contra Mahamud. Nela os galegos "exterminaron a cincuenta mil sarracenos". Nun diploma dese mesmo século figura a doazón á igrexa de Lugo como terra arrebatada aos sarracenos. Tamén aparece nomeada en documentos do **século XI** do Tumbo de Samos. Consta dunha cabeceira rectangular e dunha nave tamén rectangular. O templo foi modificado, pero conserva certos elementos románicos.

pía bautismal

pía de auga bendita

No **exterior**, no lateral norte, foron reaproveitados unha serie de canzorros realizados en granito e que se atopan encastrados no lenzo do muro, uns lisos e outros con decoración antropomorfa que debido ao desgaste non é doade identificalos (exhibicionistas e unha muller sostendo o ventre coñecida polos veciños como "o moriño"). A fachada foi substituída pola actual no **século XVIII** e foille engadido un soportal con cuberta a tres augas. Aos pés da igrexa consérvase a pía bautismal coa copa esférica ornada cunha sucesión de liñas oblicuas. O pé está ornado cun sogueado na base. Tamén se conserva a pía de auga bendita que parece ser unha peza reaproveitada para este uso (quizás un capitel). O perímetro está decorado con esferas afundidas. O camposanto acolle os restos do poeta Lois Pereiro.

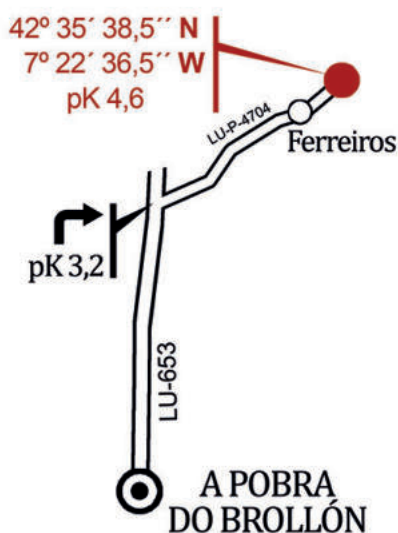
"o moriño"

San Salvador de Ferreiros

s. XII

A POBRA DO BROLLÓN

Segundo a tradición neste lugar existiu un mosteiro feminino baixo a advocación de San Salvador. En relación a isto consérvase un documento do **século XII** no arquivo da Catedral de Lugo que fai referencia a doazón a esta por parte de dona Elvira Fernández da parte do mosteiro que lle correspondía á igrexa da Orde de San Xoán de Hospital. O resto de documentos coñecidos na actualidade son do **século XIII** e refírense a doazóns ou cesións.

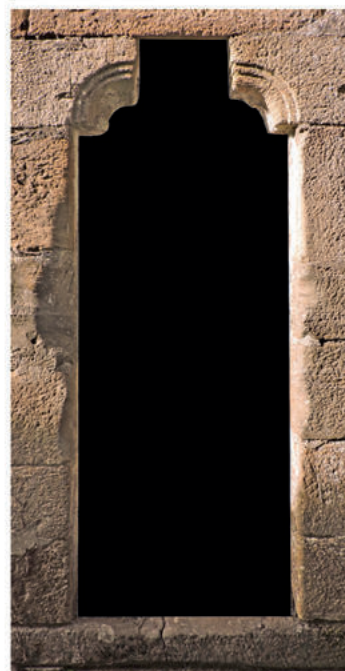

Da fábrica orixinal apenas se conserva nada no templo a causa de varios incendios que sufriu e das reformas da época moderna que modificaron a cabeceira, a nave e a fachada, hoxe de estilo neoclásico. Non obstante, a igrexa orixinal constaría dunha cabeceira cuadrangular e dunha nave rectangular coa cuberta a dous augas. Do período románico soamente se conserva parte da cornixa e unha serie de canzorros que foron aproveitados de novo no muro sur e na cabeceira realizados en granito.

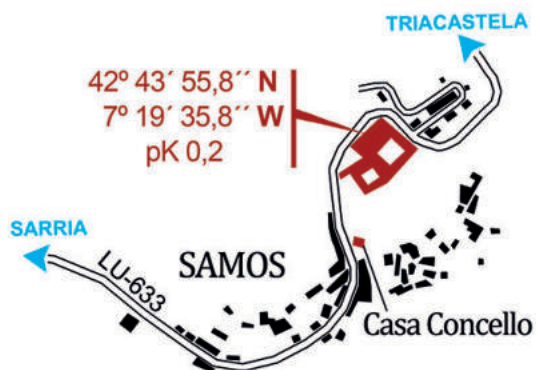
canzorros

portada sur

Mosteiro de San Xulián

s. XII - XIII

A orixe de San Xulián é anterior ao **século VII** xa que nesta centuria o Bispo Ermefredo restaura o mosteiro. Como outros mosteiros vai pasar por períodos de esplendor e decadencia. É no **século X** cando se recupera a vida relixiosa grazas a Virila, abade de Penamaior (Becerreá), quen repoboa o cenobio con 16 monxes. Neste mesmo século aparece acollido á Regra Bieita. No mosteiro educouse o que sería rei Alfonso II el Casto. No reinado deste foi descuberta a tumba do Apóstolo Santiago.

Na actualidade atopamos un edificio grandioso situado a carón do río Oribio construído en lousa e perpiaño. A súa arquitectura lévanos do gótico ao barroco, coa súa igrexa e os seus dous claustros de grandes proporcións. Do período románico apenas se conservan restos xa que o edificio foi practicamente destruído nun incendio que tivo lugar no **século XVI**. O máis salientable é a antiga portada da igrexa que hoxe podemos contemplar no claustro das Nereidas, aínda que ten engadida unha bóveda renacentista. Presenta dúas arquivoltas de arco de medio punto. A maior en aresta viva e a menor ornada na rosca e intradorso con rosetas. Os cimacios están decorados con elementos esféricos. Os capiteis están decorados con elementos vexetais (talos ondulantes, follas con volutas...), excepto un que presenta dous cuadrúpedes coas cabezas gachas. As columnas monolíticas apóianse sobre plintos ornados con motivos xeométricos (arquiños e medias esferas). O tímpano está decorado cun entrelazo, motivo representado noutras igrexas como a de San Xulián do Campo en Taboada. A xambas, mochetas e lintel foron modificados en época moderna.

portada románica

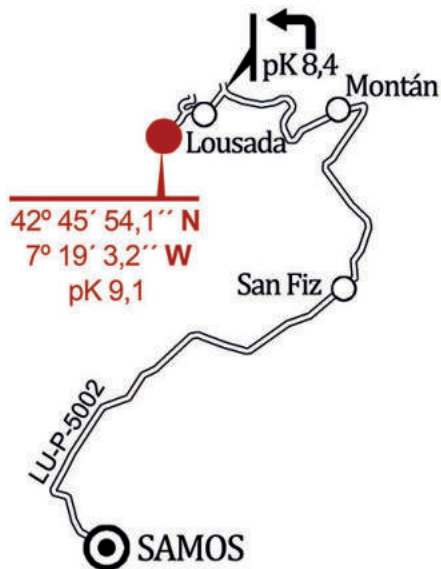

detalle capiteis

San Román de Lousada

s. XII

Referencias documentais dos **séculos XI** (pagamento do voto de Santiago) e do **XII** vinculan esta igrexa ao mosteiro de Samos. O templo, realizado en lousa e granito, consta dunha soa nave rectangular con cuberta de madeira a dúas augas e ábsida semicircular. A igrexa foi modificada en época moderna co engadido da sancristía no muro sur.

No **exterior** a ábsida está dividida en cinco lenzos separados por uns contrafortes que van do zócalo á cuberta. A fiestra central combina o uso de lousa no arco co granito en fustes e capiteis ornados con motivos vexetais. As outras fiestras foron modificadas. Son salientables os canzorros realizados en granito con decoración variada (vexetal, zoomorfa, antropomorfa e xeométrica). Nos muros norte e sur consérvanse canzorros de tipo xeométrico, excepto un que é un felino. A fachada, modificada en época moderna, é moi sinxela. Está formada por un arco de medio punto, dobrado e peraltado sen ningún elemento decorativo. No nártex hai un capitel con decoración vexetal que debeu pertencer á igrexa primitiva. No lateral sur consérvase a pía bautismal realizada en granito, dunha soa peza, sen ornamentación.

No **interior** o acceso á ábsida é a través dun arco triunfal de medio punto lixeiramente peraltado realizado en cachotería e que se apoia directamente no muro. A cabeceira é percorrida por unha imposta que serve de sustento á cuberta; Ten dous tramos: o primeiro deles é recto e está cuberto con bóveda de canón e o segundo con bóveda de cuarto de esfera. Os muros da nave están revocados na actualidade e as fiestras son froito dalgunha reforma en época moderna.

A salientar: os canzorros da cabeceira realizados en granito que contrastan co resto do templo realizado en lousa. Os motivos decorativos dos mesmo son moi variados pero é salientable o home tocando un dolio.

pía bautismal

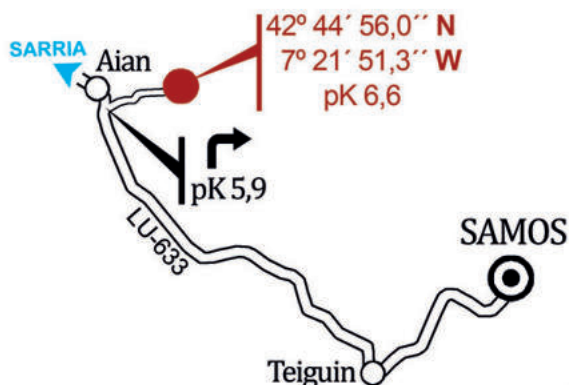
canzorros

Santo Estevo de Reiriz

s. XII - XIII

Non constan documentos que fagan alusión ao templo na Idade Media polo que temos un grande baleiro histórico. Non obstante, Nicandro Ares fálanos de que o topónimo procede do antropónimo visigótico Ragiricus/Reirigo que faría alusión ao posuidor dunha vila. Xaime Delgado indica que a antiga pía bautismal e a advocación da igrexa son testemuña da existencia dun templo alto-medieval. O templo sufriu varias modificacións que lle deron o seu aspecto actual. Está realizado fundamentalmente en lousa aínda que se usou o granito nalgúns elementos. Presenta unha soa nave e unha ábsida con dous tramos, un recto e outro poligonal. Acaroadada ao muro norte atópase a sancristía.

No **exterior** a cabeceira pentagonal está formada por cinco tramos separados por unhas pilastras que teñen unha función máis ornamental que estrutural. En tres dos panos ábreanse tres fiestras con arcos de medio punto realizados en lousa con moldura en granito de axadrezado ao igual que as columnas, bases e capiteis decorados con elementos vexetais. A cornixa e os canzorros son de época moderna. No muro sur pódese ver unha porta tapiada e conserva os canzorros lisos. O muro norte practicamente non conserva nada da fábrica orixinal salvo catro canzorros tamén lisos. A fachada é da época moderna. Está coroada por unha espadana con dous vans. Na parte inferior ábrese unha sinxela portada románica. Está formada por dúas arquivoltas con molduras en bocel que apoian en dous pares de columnas con capiteis decorados con motivos vexetais. A chambrana é biselada.

No **interior** á ábsida foi modificada case na súa totalidade, pero conserva do período románico as columnas e capiteis do arco triunfal ornados con grandes follas. O primeiro tramo é rectangular cuberto con bóveda de canón e o segundo semi-circular cuberto con bóveda de esfera. A nave presenta cuberta de madeira a dúas augas. Consérvanse dúas pías bautismais contemporáneas á igrexa. Unha delas está situada á entrada no lateral norte e é utilizada como pía bautismal. Presenta o pé e a copa decoradas con gallóns dispostos en oblicuos semellantes a pétalos ou escamas de peixes. No lateral sur está situada a outra realizada en mármore e hoxe utilizada como pía de auga bendita.

pía bautismal

A salientar: o capitel da portada occidental realizado en mármore ornado con follas de acanto rematadas en bólas.

Santa María de Montán

s. XII

Como sucede con outros templos, os datos históricos son escasos e relaciónanse con documentos referentes a doazóns conservados no veciño mosteiro de Samos. Nesa documentación o nome varía (San Miguel de Montán, San Miguel da Costa, Vila Sancti Michellis e Sancti Michaelis), polo que López Arias relaciona a actual igrexa co mosteiro de San Miguel por unha doazón dun presbítero citada no Tumbo de Samos. Daquela a orixe deste templo puido ser monacal. A fábrica orixinal da igrexa foi modificada. Está realizada en lousa e consta dunha cabeceira e unha nave, as dúas rectangulares.

No **exterior** non se atopa ningún canzorro, descoñecéndose se nalgún momento os tivo. A fachada occidental consta dunha portada que dá acceso ao templo formada por un arco de medio punto sinxelo que apoia sobre o lenzo do muro. Está protexida por un pórtico e coroa o conxunto unha espadana.

No **interior** o acceso á ábsida é a través dun arco triunfal de medio punto que descansa sobre os muros. A cabeceira cóbrese cunha cúpula tronco-piramidal froito das reformas que se fixeron no templo. Temos algúns elementos reutilizados como un podium invertido ornado no que sería a base con motivos xeométricos e hoxe é un dos pés da mesa de altar.

detalle arco

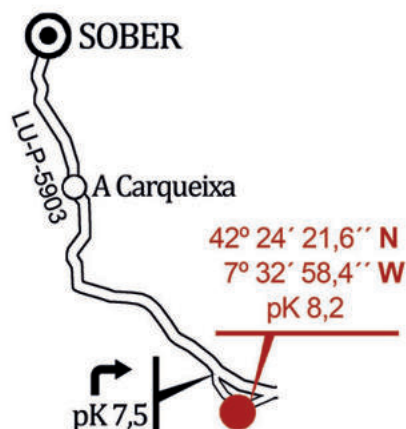

portada occidental

San Vicente de Pinol

s. XII - XIII

SOBER

Existen noticias documentais de Pinol de inicios do **século XI** referentes á doazón por parte dun matrimonio da vila Pinioli ao mosteiro de Santa Cristina de Ribas de Sil (Parada de Sil, Ourense). No **século XV** a igrexa aparece vinculada ao señor de Ribera e Cabrera. Finalmente no **século XVI** aparece como párroco o Cardeal Rodrigo de Castro, fillo da III Condesa de Lemos, aínda que exercía este cargo mediante procurador. A igrexa presenta unha planta de cruz latina, cunha cabeceira rectangular, unha soa nave e cruceiro que destaca en planta, aínda que este último polo material utilizado parece que foi froito dunha reforma posterior.

No **exterior** a ábsida carece de elementos ornamentais como canzorros. A continuación, o cruceiro realizado en cachotería, conserva algúns canzorros con decoración vexetal, zoomorfa e antropomorfa. Nos dous lados se abren portas de factura moderna. Na fachada occidental a portada está formada por dúas arquivoltas apuntadas con moldura de axadrezado e tímpano liso que se apoia nunhas mochetas que foron alteradas. As arquivoltas descansan sobre dous pares de capiteis ornados con elementos vexetais habituais en obras do **século XIII**: talos entrelazados, follas, bólas e volutas. O modelo destes capiteis está no mosteiro de Santa María de Oseira (Cea, Ourense). Os cimacios, que se prolongan polo muro, están decorados con talos en espiral motivo decorativo visto, por exemplo, na igrexa de Santa María de Torbeo (Ribas de Sil). Sobre a portada atópase un pequeno rosetón que exhibe unha estrela de Salomón que non se apoia sobre unha das puntas como é habitual. Coroa o conxunto a espadana de dous vans engadida con posterioridade.

rosetón

cimacios

No **interior** o acceso á cabeceira é a través dun arco de medio punto en aresta que se apoia nun par de columnas cos capiteis mutilados. Cóbrese con bóveda de canón nun só tramo. No muro norte unha porta dá acceso a sancristía e no sur ao patio da antiga casa reitoral. Toda a cabeceira conserva policromías modernas. A continuación atopamos o cruceiro con cuberta de madeira a dúas augas. O acceso desde a nave é a través dun arco toral de medio punto en aresta viva e con moldura de axadrezado. Apoia-se este arco sobre un par de columnas cuxos capiteis presentan decoración historiada o situado ao norte e zoomorfa o situado ao sur. A nave conserva nos lenzos dos muros unha importante mostra de pintura mural do século XV de grande calidade recentemente restaurada: a Encarnación, San Xurxo, San Sebastián, San Bartolomeu, Santiago, a Virxe da Mercede, Santa Helena, San Cristovo, o Descendemento, a Piedade e a Misa de San Gregorio.

capitel norte

A salientar: os capiteis do arco toral. No lateral norte, no centro hai unha árbore flanqueada por dous personaxes identificados por algúns historiadores como Adán e Eva. Tras eles, unha figura humana en loita contra o que unha serpe. No lateral sur atopamos unha **serie de zoomorfos**. No centro aparece unha ave cunha gran cola despregada identificada cun pavo real. Sobre este, un cuadrúpede identificado por algún autor cun grifo. A súa esquerda, un cuadrúpede con garras e rostro humano. Á dereita, outro cuadrúpede que parece un cabalo.

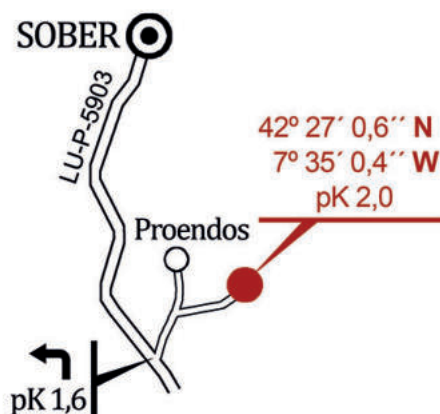

capitel sur

Santa María de Proendos

s. XII

SOBER

pía bautismal

No **exterior**, no testeiro ábrese unha seteira con alabastro. Debaixo dela atópase un perpiaño ornado cunha cruz cos brazos trevoados. No muro sur atópanse unha serie de canzoros en proa e caveto. No muro norte non hai canzoros trala reforma do **século XVIII**. Unha portada de factura moderna dá acceso ao interior da igrexa. Este espazo cóbrese por un pórtico que abarca a lonxitude do muro. Na fachada, ábrese a portada occidental con arcos de medio punto que apoian nas xambas e nos muros. Sobre ela unha fiestra ilumina o interior. Coroa o conxunto a espadana de dous vans.

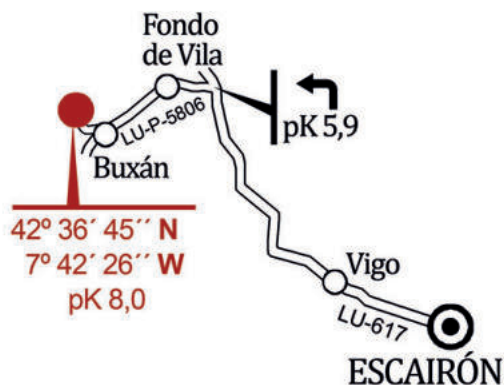
No **interior**, o acceso á ábsida é a través dun arco de medio punto dobrado en aresta, lixeiramente peraltado con chambra de axadrezado. O arco exterior apóiase directamente no muro e o interior nun par de columnas exentas, de diferente factura, con capiteis vexetais. Algún investigador cre que as columnas, monolíticas, unha de mármore co fuste máis corto á dereita e outra de granito á esquerda puideron pertencer ao xacemento romano e serían aproveitadas na construción da igrexa. Cóbrese a cabeceira con bóveda de canón. No segundo tramo, un arco faixón de medio punto tamén peraltado descansa sobre o correspondente par de columnas con capiteis esbozados. O testeiro e bóveda conservan pinturas murais restauradas do **século XVI**. Preside o conxunto a Anunciación. No muro sur atópase a Visitación, San Brais e a Adoración de Pastores. No muro norte atopamos a: Adoración dos Reis Magos e a Fuxida a Exipto. Aos pés do templo está a pía bautismal de factura románica.

San Pedro de Cela

s. XII

O SAVIÑO

Foi propiedade do mosteiro cisterciense de Santa María de Castro de Rei de Lemos (Paradela). Consérvanse testamentos con mencións a Cela no **século XV**. No **século XVI**, o mosteiro de Castro de Rei pasará a depender do mosteiro cisterciense de Santa María de Montederramo (Ourense), aparecendo na documentación do **século de XVI** Cela como granxa con ermida, frailes e vasalos. Como consecuencia da supresión do culto a igrexa quedou abandonada, pasando a un estado case ruinoso e aproveitando os seu muros nunha adega, tamén sen uso. Aínda así, podemos observar a traza románica da súa planta. Á ábsida presenta o primeiro tramo é recto e o segundo semicircular. No testero ábrese unha saetera reformada en épocas posteriores. No acceso a este espazo consérvanse dúas columnas asentadas sobre un zócalo que percorre o perímetro. Non se conservan os capiteis. Consérvanse parte dos muros da nave onde se combina o perpiaño coa cachotería. Diante da fachada hai un sepulcro antropomorfo anterior ao templo. Recentemente fíxose unha intervención de limpeza e asentamento das ruínas.

detalle da columna

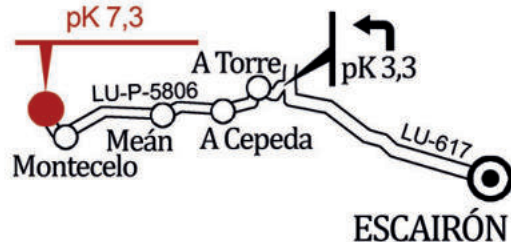

San Paio de Diomondi

s. XII - XIII

O SAVIÑO

42° 35' 40" N
7° 42' 44" W
pK 7,3

No **século IX** e no **X** temos alusións a esta parroquia. Un dos documentos máis importante é do **ano 954** e fai alusión ao mosteiro de Santo Estevo de Diomondi. Outro do **ano 976** no que dona Senior doa unha serie de vilas e igrexas da zona ao mosteiro e oratorio de San Miguel de Diomondi. Estes dous documentos confirman a existencia de dous cenobios: o de Santo Estevo que estaría a carón da igrexa e o segundo próximo, no solar que ocupa na actualidade a Casa das Cortes. No **século XII** a igrexa cambia de advocación. Na actualidade só conservamos a igrexa que é parroquial. No muro norte ten achegado o palacio onde os Bispos de Lugo pasaban o verán e a casa reitoral. Hoxe en día, estes edificios foron rehabilitados como albergue de peregrinos. A igrexa conserva a súa fábrica románica realizada en dúas campañas, a primeira ao redor do **1170** como reza unha inscrición conservada e a outra, a inicios do **século XIII**. Consta dunha cabeceira semicircular e unha planta rectangular con cuberta de madeira a dúas augas. No lateral sur ten achegada a sancristía, e no norte o palacio episcopal e a casa reitoral.

No **exterior**, parte da ábsida no lateral norte está oculta pola antiga casa reitoral. Organízase en catro tramos separados por catro columnas apoiadas sobre podios con capiteis decorados con motivos vexetais. Unha imposta de billetado marca o arranque das fiestras. No lenzo central esta é completa, cunha arquivolta de medio punto ornado o intradous con grupos de tres esferas e chambrana de axadrezado. Descansa sobre un par de columnas con capiteis decorados con motivos vexetais. Baixo a cornixa, unha serie de canzorros ornados con motivos xeométricos. O muro sur quedou inacabado. Está organizado en cinco tramos separados por seis contrafortes. Na parte superior vese o arranque dos arcos de medio punto que rematarían a obra cinguidos por unha chambrana de axadrezado da que pódese ver só o inicio. Non ten cornixa nin canzorros. En cada tramo hai unha fiestra completa similares á da ábsida. Unha imposta de billetado marca o arranque das mesmas. No terceiro tramo ábrese unha portada. Está formada por un arco de medio punto con chambrana de axadrezado que se prolonga polo lenzo do muro, tímpano monolítico ornado na súa parte central cun dobre festón de arquiños cegos. Este descansa sobre dúas mochetas decoradas con cabezas de becerros. Apoian directamente nas xambas.

mocheta

O muro norte, hoxe oculto polos edificios mencionados, é de maior altura. Pódese ver que a obra iba máis avanzada. Organízase igual que o lateral sur pero neste caso, os contrafortes están unidos por arcos de medio punto cinguidos por chambrana de axadrezado. En cada tramo ábrese unha fiestra completa de igual factura que as comentadas. No segundo tramo, ábrese a portada norte que comunicaría co mosteiro nun primeiro momento e logo co palacio. A fachada foi modificada ao engadir a espadana. A portada está flanqueada por dous arcos cegos, recurso utilizado na igrexa de Santo Estevo de Ribas de Miño, de medio punto con chambrana de axadrezado. A portada consta de catro arquivoltas de medio punto moi sinxelas con decoración similar á das fiestras e moldura de axadrezado. As arquivoltas descansan sobre columnas de fustes monolíticos realizados en mármore. Os capiteis presentan unha decoración simétrica e afrontada. A arquivolta maior apoia en dous capiteis ornados cunha parella de saxitarios, vistos na igrexa de San Xillao de Lobios en Sober. A continuación cuadrúpedes, aves e cuadrúpedes, este último, no lateral norte substituída unha das cabezas de animal por unha dun home barbado. Os cimacios son lisos. O tímpano é monolítico sin decoración algunha. Apoia sobre dúas mochetas ornadas con cabezas de lobos.

portada sur

portada occidental

A salientar: a riqueza escultórica da portada occidental cos capiteis simétricos, moi frecuentes no románico pleno. O tratamento dos muros. A portada sur polo seu tímpano que a pesar de ser un elemento sinxelo é de gran beleza. A pía bautismal con basa cónica e copa esférica, coa superficie moi decorada con rosetas inscritas nun círculo e liñas verticais con esferas nos extremos. O borde presenta un sogueado que percorre todo o perímetro. A copa está decorada no interior cunha cruz latina e dous antropomorfos. Conserva pola superficie restos de policromía de época moderna.

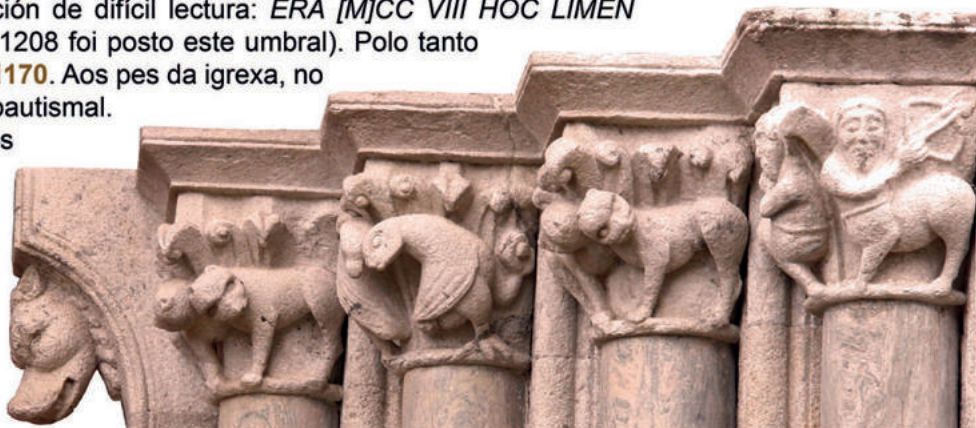
pía bautismal

No **interior**, o acceso á cabeceira e a través dun arco triunfal peraltado e tripla, con chambrana de tacos. O arco interior apoia sobre semicolumnas e os outros sobre o muro a través dunha imposta lisa. O capiteis presentan decoración vexetal. A ábsida é semicircular precedida dun tramo recto cuberto con bóveda de canón e o espazo semicircular cunha bóveda de carto de esfera realizados en cachotería. Unha imposta de axadrezado que percorre todo o espazo marca o arranque das fiestras, e outra coa mesma decoración o arranque das bóvedas. O arco faxón descansa sobre dúas semicolumnas con capiteis vexetais. En todo o perímetro consérvase un banco corrido. No hemiciclo ábrense tres fiestras, sendo a central de tipo completo. A nave presenta cuberta de madeira a dúas augas que apoia en catro arcos diafragma apuntados que descansan sobre os seus correspondentes pares de columnas entregas sin rematar. Os capiteis carecen de ornamentación e reciben aos arcos apuntados. Unha imposta percorre o perímetro da nave abrazando os fustes e serve de arranque ás fiestras que se corresponden coas do exterior do templo, ornadas da mesma maneira. No muro norte consérvase a portada que daba acceso ao antigo mosteiro. Presenta arco de medio punto e tímpano liso que apoia sobre dúas mochetas decoradas con cabezas de leóns. No muro sur, a porta de acceso a sancristía e a portada que daba acceso ao camposanto. A portada principal está formada por arco de medio punto que apoia nas xambas con chambrana de axadrezado. No tímpano consérvase unha inscrición de difícil lectura: *ERA [M]CC VIII HOC LIMEN SITUM EST* (na era de 1208 foi posto este umbral). Polo tanto estamos a falar do **ano 1170**. Aos pes da igrexa, no lateral norte, está a pía bautismal.

Nos dous primeiros tramos de cada lado ábrense catro arcosolios, feitos para albergar enterramentos.

detalle de capiteis da portada occidental

O Camiño de Inverno

O **Camiño de Santiago** ten a súa orixe no século IX cando segundo a tradición se descubren e son recoñecidos os restos do Apóstolo Santiago O Maior. Axiña comeza a difusión da noticia por tódolos lugares do mundo cristián o que xera unha importante afluencia de peregrinos a Compostela. As peregrinacións viven na idade media unha das épocas de maior esplendor.

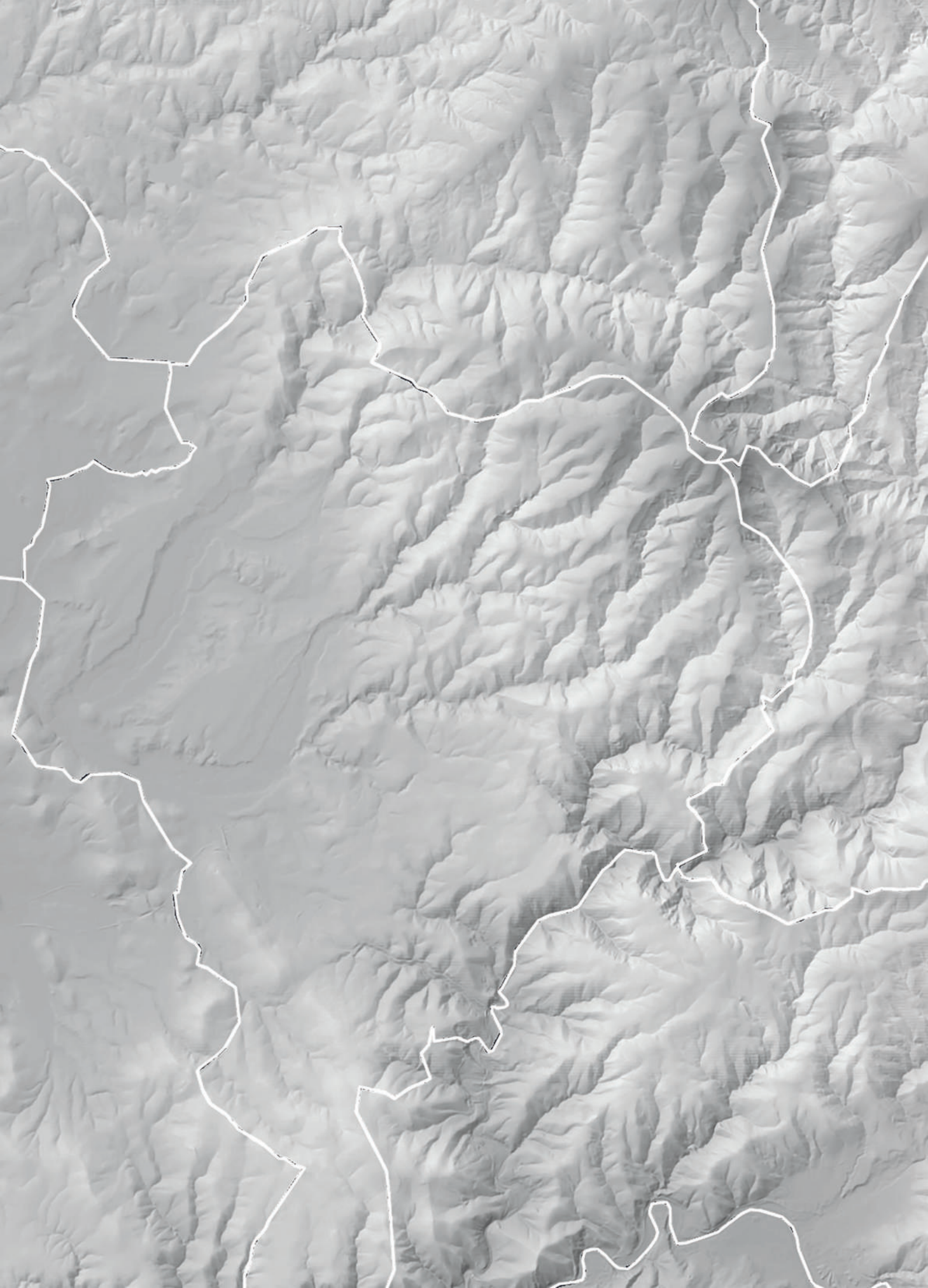
O **Camiño de Inverno**, segundo a documentación histórica, era a vía alternativa que utilizaban os peregrinos desde a idade media para evitar a neve do Cebreiro. Ao ter menos dificultade era elixido especialmente por enfermos e embarazadas. Desde o Bierzo (León) os camiñantes entraban en Galicia seguindo o curso do río Sil. Atravesaban en primeiro lugar o val ourensán de Valdeorras e seguían polo lucense de Quiroga no que comeza o territorio da Ribeira Sacra. Ten un percorrido de 207 km entre o Bierzo e Santiago. A entrada en vigor da Lei 5/2016 do patrimonio cultural de Galicia supuxo a **oficialidade** do Camiño de Inverno, equiparándose ao resto de vías de peregrinación a Compostela.

O tramo coñecido como *Codos de Belesar* une a igrexa de Diomondi coa localidade de Belesar, a carón do Miño.

Polo territorio Ribeira Sacra - Courel transcorren dúas etapas entre Quiroga e Chantada, que ademais pasan polos concellos de Ribas do Sil, A Pobra do Brollón, Pantón e O Saviñao.

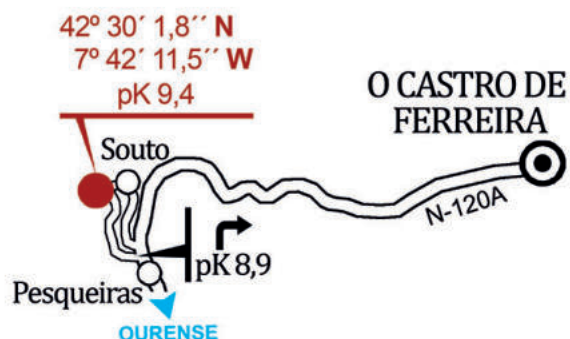
Explosión do Románico

Malia a importancia do románico no século anterior, a explosión construtiva será moito mais patente no século XIII e deixará no noso territorio verdadeiros iconas do románico galego. No Incio destaca San Fiz de Hospital co fermoso material de mármore local utilizado amosa a arte de camiñantes chegados de afastadas terras. A ábsida poligonal e as decoracións vexetais e xeométricas repetiránse en moitos templos da zona. As fiestras completas que inundan de luz o interior e o campanario exento sen dúbida evocan terras europeas. O románico tardío consecuencia do traballo de Mateo en Santiago farase patente en edificios como Santo Estevo de Ribas de Miño, exemplo singular que irradiará o seu estilo e mesmo saberá crear as súas propias solucións. A vexetación mateana, os seus perlados, o seu variado repertorio de capiteis vexetais inspirados na flora local, animais, personaxes e temáticas serán reintrepretadas por mestres formados no seu taller.

Para concluír cabería sinalar o gran número de pías bautismais que se conservan. En moitos casos estas son o único conservado do medievo fronte ás reformas posteriores. Destacan pezas de impecable factura como as de Santa María de Torbeo (Ribas de Sil), Santo Estevo de Ribas de Miño (O Saviñao), San Paio de Diomondi (O Saviñao) ou a de San Pedro de Canaval (Sober). Tamén abundan as pías de auga bendita como a de Santa María de Seteventos (O Saviñao) ou a de Santa Cristina do Viso (O Incio) onde foi reutilizado un capitel.

Santo Estevo de Atán

s. XIII

A igrexa de Santo Estevo de Atán pertenceu a un mosteiro do que temos diferentes referencias documentais. No testamento do bispo Odoario do **ano 747** cítase que o bispo e a súa familia foron os encargados de erixilo. Outra documento en que se fai referencia a Santo Estevo de Atán é unha doazón do arcediago Damundo no **ano 816** que foi o que lle deu vida baixo a protección de Santo Estevo, San Pedro e San Tirso. No **século IX** Alfonso II cede o mosteiro de Atán con outros mosteiros de Lemos á igrexa de Lugo e ao seu bispo Fruela. Desde este momento esta posesión por parte da igrexa de Lugo vai ser ratificada nos séculos seguintes. O templo actual é o resultado dunha obra realizada por un obradoiro que traballa na área do río Miño e que posiblemente traballou antes na veciña igrexa de San Xoán da Cova no concello de Carballo. Remata o traballo na primeira metade do **século XIII**, a pesar de que as celosías conservadas dan constancia dunha obra anterior. O templo consta dunha nave e unha cabeceira rectangular. A primeira presenta cuberta de madeira e a segunda de bóveda de canón.

No **exterior** a ábsida é moi sinxela. No testeiro ábrese unha grande seteira con arco de medio punto. Baixo a cornixa, ornada con rombos e rosetas atópanse unha serie de canzoros decorados con motivos vexetais, xeométricos e unha cabeza humana co que parece un dolio. Nos muros norte e sur ábrese dúas fiestras que iluminan o interior do templo. A cornixa apea nunha serie de canzoros de variada decoración: follas, rolos, motivos xeométricos, rostros humanos e zoomorfos. Entre todos, salientamos no muro sur a cabeza humana portando un dolio e no norte, un lobo que leva un carneiro entre as fauces. Ao norte, ábrese unha porta de acceso á igrexa. Está formada por unha arquivolta co arco apuntada, ornada con arquiños e moldura de rosetas cruciformes. Apoia en capiteis vexetais. O tímpano liso está sustentado por dúas mochetas decoradas a da esquerda con follas e a da dereita con bólas. A fachada ten acaroadada ao sur a torre campanario, que ten nos seus muros inseridas varias pezas: unha cruz anfixa e tres fiestras.

A portada principal está formada por tres arquivoltas con arco apuntado. A maior está decorada cos mesmos arquiños vistos na porta norte, e as outras dúas, ornadas nos intradorsos con bólas cruzadas. A moldura que cingue a portada está ornada con rosetas cruciformes. Cada unha das arquivoltas está apoiada sobre os seus correspondentes pares de capiteis decorados con motivos vexetais, xeométricos, zoomorfos e antropomorfos. Os plintos do lateral sur están decorados con tacos e arquiños. O tímpano conserva unha inscrición de difícil lectura e apóiase sobre dúas mochetas ornadas con esferas a da dereita, e un entrelazo a da esquerda.

O **interior** é moi austero. A cabeceira presenta bóveda de canón apuntada. O acceso é a través dun arco triunfal que descansa sobre dúas columnas con capiteis vexetais, ao igual que o arco faixón. Sobre o arco triunfal está situada unha celosía prerrománica. Conserva pinturas murais dos **séculos XV, XVI e XVIII**.

A salientar: as celosías prerrománicas que nos falan dun templo anterior. Os **canzorros** dos homes músicos tocando un instrumento musical chamado dolio que ten forma de barril con boquilla. O **capitel historiado** da portada occidental, situado no lateral sur, no que se representa a Adán e Eva nus cubríndose e o capitel xeométrico situado no lateral norte cun entrelazo rematado en voluta.

canzorro

capiteis

San Cristovo da Cervela

s. XIII

O INCIO

Apenas conservamos documentación histórica desta igrexa parroquial. No inventario do Abade Fromarico de Samos (do **século XI**) noméase entre as súas posesións.

Trátase dun exemplar sinxelo do románico rural galego construído en perpiaño e lousa, unha combinación utilizada noutras igrexas da provincia. Presenta unha soa nave rectangular con cuberta de madeira e cabeira tamén rectangular con bóveda de canón. No muro norte está a sancristía e un sopor tal ante a fachada oeste. A fachada occidental está construída en perpiaños. Na parte inferior desta está a portada de acceso ao templo, con dúas arquivoltas que se apoian nos muros e moldura axadrezada. O tímpano presenta un arco estreito de medio punto de aresta que rodea unha cruz patada inserta nun círculo. Descansa nunhas mochetas en proa. Sobre a portada atópase unha fiestra completa, enmarcada baixo un arco de medio punto con moldura de axadrezado que descansa nun cimacio con decoración xeométrica en zigzag e bólas.

portada occidental

Os dous capiteis están decorados con motivos vexetais a base de follas. Coroa o conxunto unha espadana de época moderna. Os muros laterais combinan a lousa cuberta cunha capa de cal co perpiaño reforzando as esquinas. Os canzo rros están decorados con motivos vexetais e xeométricos e tamén hai algún liso. As cobixas do muro norte están decoradas con axadrezado e as do muro sur con bandas en zigzag. Na cabeceira, reforzada por uns contrafortes, consérvase unha fiestra, hoxe tapiada, cunha arquivolta de medio punto e moldura de axadrezado. Os capiteis están decorados con motivos de follas con bólas na ápice e talos cruzados. As bases presentan decoración xeométrica (cordados e estrías).

No **interior** o acceso á ábsida faise a través dun sinxelo arco triunfal dobrado que se apoia sobre unhas columnas con capiteis decorados con motivos vexetais. A columna do lado norte presenta talos rematados en follas con nervaduras e a do lado sur, follas con nervadura central e, entre elas, talos cordados rematados con bólas. O arco faixón repousa actualmente sobre capiteis - ménsula ornados tamén con motivos xeométricos. O capitel - ménsula do lado norte presenta tiras cruzadas tipo rede e o do lado sur bólas e piñas nos ángulos. A bóveda conserva restos de pintura de época moderna. Aos pés do templo atópase unha pía bautismal sinxela coa copa decorada cunha sucesión de liñas. Nesta igrexa tiñan capela funeraria os señores de Castragude. Na parroquia celébrase a festividade de Santa Lucía o último domingo de agosto cos seus danzantes portando arcos engalanados con cintas de cores que acompañan á procesión, tradición folclórica ancestral posiblemente de orixe pagá.

capitel-ménsula

capitel

canzorros

A salientar: a decoración dos capiteis do arco triunfal que coincide coa doutros templos da zona (San Pedro Fiz de Hospital do Incio ou San Xulián de Samos).

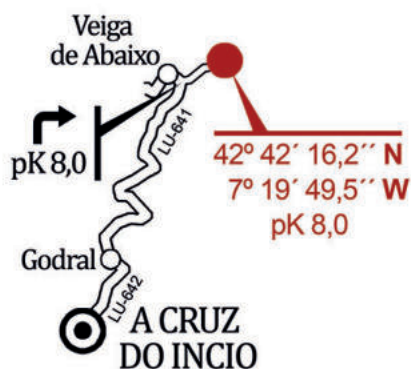

fiestra da cabeceira

Santa María do Mao

s. XIII

O INICIO

A importancia da igrexa de Santa María débese á vinculación desta ás reliquias de Santo Eufrasio, un dos sete varóns apostólicos. O santo segundo a tradición foi enterrado nestas terras no **século VIII** cando os seus restos foron traídos desde Xaén por monxes que fuxían da invasión musulmá. Non obstante o documento máis antigo que se conserva referido ao templo é unha doazón dunha vila neste territorio ao mosteiro de Samos no **ano 985**. Hai algunha referencia máis dos **séculos XI e XII**. A orixe desta igrexa parece estar no **século VIII**, pero dese período non se conserva nada na actualidade. A fábrica ten a súa orixe no **século XIII**, pero as reformas posteriores déronlle o aspecto actual e apenas presenta restos do período románico. Conserva a súa planta con cuberta de madeira e ábsida rectangular.

No **exterior** é salientable, ao igual que ocorre noutras igrexas do concello, a presenza dun adro-camposanto que rodea a igrexa. No muro norte pódese ver a portada de arco apuntado que foi tapiada.

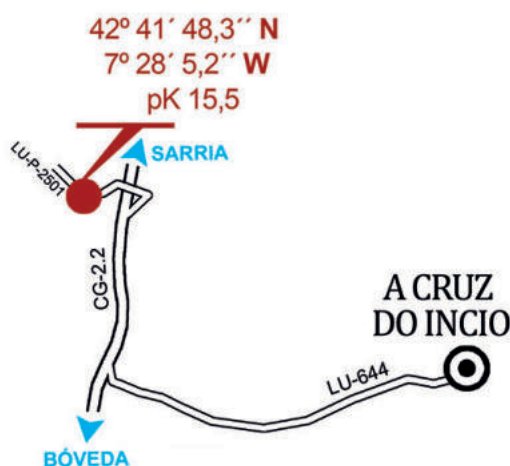
No **interior** o acceso á cabeceira é a través dun arco triunfal de medio punto en aresta que continúa polas xambas. Aos pés do templo, de factura románica, está a pía bautismal.

San Vincenzo de Rubián de Cima

s. XIII

O INICIO

A igrexa atópase no lugar de Airexe. Constitúese como igrexa parroquial. Temos noticias dela no **século XI** grazas a que é citada en varias ocasións no Túmulo de Samos.

Sinxela igrexa románica, como outras da zona, que conserva unha cabeceira e nave rectangular. Os muros laterais de lousa están revestidos de cal. O perpiaño empregouse para a fachada e nalgúns outros elementos. A fábrica orixinal foi moi modificada. No muro norte está achegada a sancristía de época moderna.

A fachada, realizada en perpiaño, foi remodelada coa incorporación da gran espadana, un pequeno van circular e uns pináculos no **século XVIII**. Conserva a portada con dobre arquivolta lixeiramente apuntada que apoia no muro e capiteis con columnas monolíticas a través dunha imposta biselada. Os capiteis, sen moita pericia técnica, están ornados con talos e follas ó norte e bólas o sur. O tímpano, similar ao da veciña igrexa da Cervela, está rodeado dun arco que segue o percorrido das arquivoltas. Descansa sobre mochetas en bisel en liña coas xambas.

No **exterior** a ábsida conserva unha fiestra tapiada completa, con arco de medio punto, imposta que se prolonga no muro, volutas no norte e aspas unidas por unha liña no sur. Os capiteis están decorados con motivos zoomorfos e antropomorfos.

A salientar: os capiteis da fiestra da cabeceira. No situado ao norte atópanse dúas aves afrontadas coas patas apoiadas no astrágalo e no situado ó sur atopamos dúas cabezas humanas separadas por unha piña.

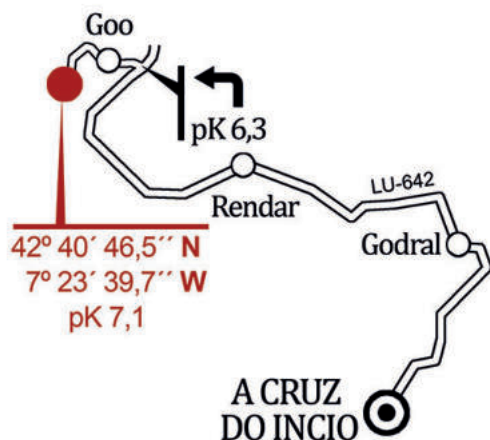
O **interior** do templo está visiblemente modificado. A cabeceira e o arco triunfal, apoiado no muro, gañaron en altura polo que se modificou o aspecto orixinal da obra románica. A cuberta da nave é de madeira a dúas augas.

Santa María de Goo

s. XIII

Templo con posible orixe monacal polo topónimo de Mosteiro existente na parroquia e próximo á igrexa. Hai alusións á parroquia en doazóns **século XI** nos documentos conservados no mosteiro de Samos. A igrexa presenta a típica planta dunha nave rectangular con cuberta de madeira a dúas augas e ábsida semicircular, realizada en lousa cos lenzos dos muros revocados.

No **exterior** a ábsida está dividida en cinco tramos separados por contrafortes separados por contrafortes que se prolongan ata a cornixa, que lle dan un aspecto a este espazo poligonal como o visto na igrexa de Santo Estevo de Reiriz (Samos). Baixo a cornixa atópanse uns sinxelos canzorros tallados en lousa. Os canzorros que percorren os muros son da mesma tipoloxía que os da cabeceira. As fiestras presentan arcos de medio punto e foron realizadas en granito. A fachada, segundo Jaime Delgado, foi refeita aproveitando a fábrica románica. A portada está formada por dúas arquivoltas lixeiramente apuntadas que descansan sobre unha imposta que sobresaí do muro. O tímpano e as mochetas non presentan ornamentación. Coroa o conxunto unha espadana do **século XVIII**.

No **interior** o acceso á ábsida é a través dun arco triunfal de medio punto en aresta viva que se apoia no muro a través dunha imposta. Aos pés, no lateral sur, está a pia bautismal coa copa decorada con liñas oblicuas. No muro norte atópase a pia de auga bendita ornada con gallóns.

pia bautismal

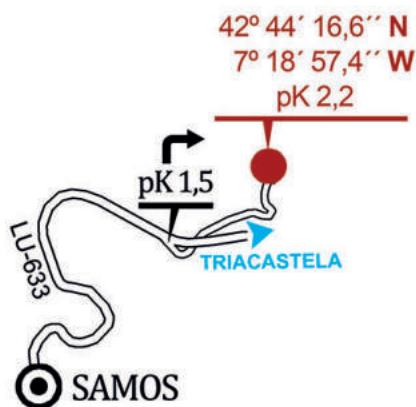

pia de auga bendita

San Martiño do Real

s. XIII

No **exterior** a ábsida está dividida en cinco tramos separados por catro contrafortes. A cuberta apóiase nunha serie de canzoros realizados en granito. No lenzo ábreanse tres sinxelas fiestras. No muro norte ábrese unha portada adintelada. Unha serie de canzoros en granito presentan ornamentación variada (antropomorfa e zoomorfa). Hai un canzorro en bisel realizado en lousa. No muro sur está a sancristía. A fachada foi modificada en época moderna. Está protexida por un pórtico como outras igrexas da zona. A portada non corresponde co período románico. Coroa o conxunto unha espadana de dous vans.

No **interior** o acceso á cabeceira e a través dun arco de medio punto que se apoia sobre o muro nunha imposta de axadrezado. Na actualidade está policromado en tons ocres que simulan as doelas, perpiaños e tacos.

canzoros

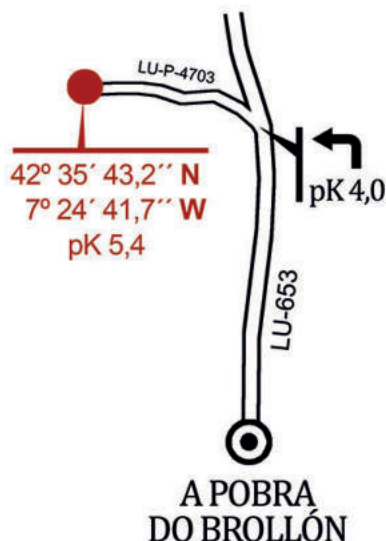
A salientar: canzorro dun home barbado contorsionista.

San Xián da Veiga

s. XIII

A POBRA DO BROLLÓN

A igrexa está documentada desde o **século XIII**. Proba disto son os documentos referidos a doazóns que se conservan no mosteiro de Oseira (Ourense) e na catedral de Lugo. O templo conserva case íntegra a súa fábrica románica. Realizada en cuarcitas e xistos. Presenta unha soa nave rectangular con cuberta de madeira a dúas augas e ábsida semicircular.

No **exterior** a ábsida está dividida en tres lenzos separados por contrafortes que percorren o muro desde o chan ata a cornixa, sostida esta por unha serie de canzorros en caveto. No pano central ábrese unha sinxela fiestra formada por un arco de medio punto, con chambrana de axadrezado que apoia sobre unha imposta en nacela que descansa directamente nun par de columnas sen capiteis. A fachada occidental conserva a fábrica orixinal, hoxe en día revocada en cemento. Na parte inferior ábrese a porta de acceso ao interior. Consta de dúas arquivoltas que apoian sobre as xambas. Sobre esta, unha sinxela fiestra. Coroa o conxunto unha espadana de dous corpos.

No **interior** todos os muros están revocados. O acceso á ábsida é a través dun arco triunfal en aresta viva que se apoia sobre dous columnas con capiteis ornados con sinxelos motivos vexetais. O primeiro tramo é recto e o segundo, separado por un par de pilastras, é semicircular. Todo o espazo é percorrido por unha imposta que lle dá unidade ao conxunto. Aos pés da igrexa consérvase a pía bautismal contemporánea ao templo.

fiestra

pía bautismal

San Pedro de Canaval

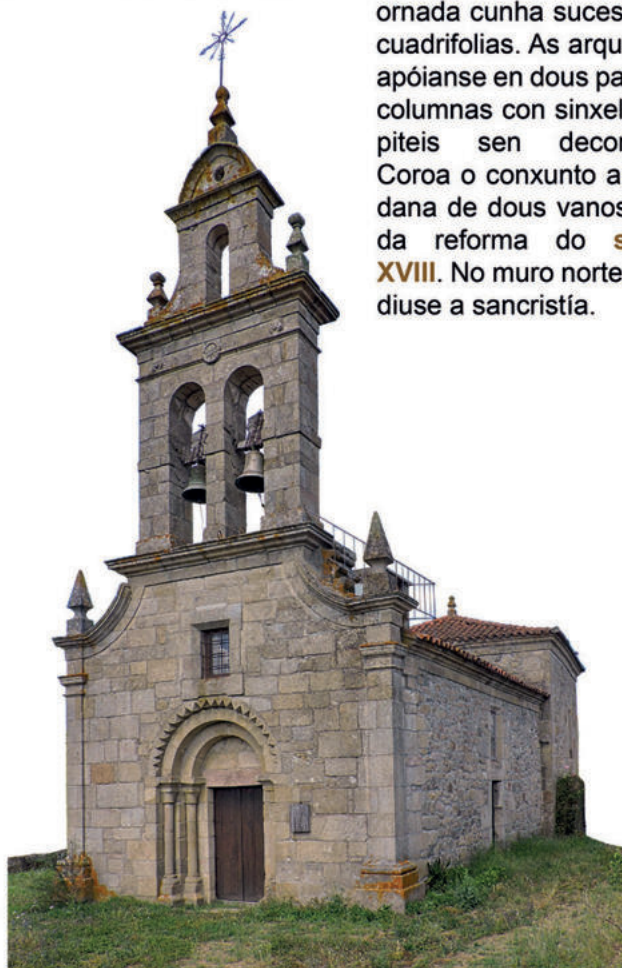
s. XIII

SOBER

Existen documentos referentes a San Pedro de Canaval do **XII**, pero non é ata o **século XIII** cando aparece como baillía da Orde do Temple tras o pacto entre o Bispo de Lugo, don Miguel e os cabaleiros da orde. No **ano 1312** a orde é suprimida por bula do papa Clemente V e os seus bens foron repartidos. Na actualidade é igrexa parroquial. A igrexa só conserva do período románico a portada e a pía bautismal, xa que foi modificada na súa totalidade no **século XVIII**. Consta dunha nave e dunha cabeceira, as dúas rectangulares. Na parte inferior da fachada está a portada que pertenceu ao templo orixinal. Está formada por dúas arquivoltas de medio punto en aresta viva. Rodea o conxunto unha chambrana ornada cunha sucesión de cuadrifolias. As arquivoltas apóianse en dous pares de columnas con sinxelos capiteis sen decoración. Coroa o conxunto a espadaña de dous vanos froito da reforma do **século XVIII**. No muro norte engadiuse a sancristía.

ornada cunha sucesión de cuadrifolias. As arquivoltas apóianse en dous pares de columnas con sinxelos capiteis sen decoración. Coroa o conxunto a espadaña de dous vanos froito da reforma do **século XVIII**. No muro norte engadiuse a sancristía.

portada occidental

No **interior**, aos pés da igrexa no lateral norte está a pía bautismal contemporánea á obra románica. A copa esférica está dividida en dúas partes por un bocel. A parte inferior carece de decoración. A parte superior consta dunha serie de rectángulos nos que se inseriron unha serie de elementos decorativos que percorren todo o perímetro: semicírculo, flor, tau, mitra e letra U. A base foi engadida.

pía bautismal

San Xulián de Lobios

s. XIII

Como noutros casos de mosteiros bieitos descoñecemos a súa orixe ao non dispoñer de restos arqueolóxicos nin documentación que fagan referencia a este aspecto. Os documentos máis antigos que se conservan (referentes a acordos, vendas de propiedades e demandas) son de **inicios do século XIII**. Non temos máis documentación ata os contratos de foro do **século XV** que nos dan información dos últimos anos de vida do mosteiro baixo o mando de dona Constanza Vázquez Somoza, última abadesa da comunidade. Coa reforma dos mosteiros bieitos galegos San Xulián no **ano 1504** foi incorporado ao de San Paio de Antealtares tras un proceso contra a abadesa acusada, entre outras cousas, de ter fillos, non vivir en clausura ou ser manceba de clérigos. Das antigas dependencias monacais non conservamos nada. O templo é un exemplo máis do románico tardío no rural galego, no que conflúen as novas correntes artísticas coa tradición local. Consta dunha nave con cuberta de madeira, e cabeceira rectangular. Foi construído en perpiaño nunha campaña construtiva aínda que presenta modificacións da época moderna.

No **exterior** a ábsida é bastante sinxela. No testeiro ábrese unha fiestra de tipoloxía gótica, froito dalgunha reforma posterior. Presenta dobre arco oxival ornado con trazaría de arquiños, óculo cuadrifoliado e mainel. No muro sur conserva unha fiestra completa formada por arco de medio que se apoia en dous capiteis: no da esquerda atopamos un cuadrúpede que morde un cervo e no da dereita unha harpía. Hoxe en día quedou tapada ao engadirse a sancristía. No muro sur ábrese unha portada de acceso ao interior do templo sobre taboleiro saínte. Está formada por catro arquivoltas apuntadas ornadas con arcos con boceis e mediacanas decoradas con botóns, trevos e rosetas. As columnas apóianse sobre un podium. A arquivolta menor descansa directamente sobre as xambas e as restantes sobre o seu correspondente par de columnas ornadas con capiteis vexetais, zoomorfos e antropomorfos. Carece de tímpano. No muro norte consérvase unha portada tapiada máis sinxela, quizás a que comunicaba o templo coas dependencias monacais. Está organizada en dous arcos apuntados, aínda que o menor foi modificado ao tapiar a porta. O maior descansa en dous capiteis ornados con grandes follas. Presenta moldura de axadrezado. A decoración das arquivoltas é a base de flores de catro pétalos e botón central con variada tipoloxía e volume. A fachada consta de portada na parte inferior construída adiantada ao muro. Está formada por catro arquivoltas apuntadas decoradas con botóns, rosetas, trevos e puntas de diamante. A menor descansa sobre as xambas e as outras sobre tres pares de capiteis ornados con elementos vexetais. Sobre ela atópase outra fiestra de tipoloxía gótica con arco apuntado, dous vans apuntados decorados cunha secuencia de bólas e o mainel ornado con bólas e rosetas e sobre eles un óculo cuadrifolio. Coroa o conxunto a espadana de tres vans froito das reformas da época moderna.

Nos muros norte e sur ábreanse unha serie de fiestras completas. A cornixa descansa sobre canzorros con variada decoración no muro sur: cabezas de animais, vexetais, homes, etc. No muro norte no presentan ornamentación e son de factura recente.

No **interior**, o acceso á cabeceira é a través dun gran arco triunfal de dobre arquivolta apuntada onde destaca a ornamentación vista no exterior de rosetas de catro pétalos e botón central. A maior das arquivoltas descansa sobre o lenzo do muro e a menor sobre columnas entregas con capiteis decorados con grandes follas, talos, perlados e volutas. O conxunto presenta policromías de época moderna. O primeiro tramo da ábsida cóbrese cunha bóveda de cruzaría con dous arcos diagonais que se apoian sobre catro ménsulas-capiteis, que neste caso é un elemento decorativo non estrutural. A difusión deste elemento decorativo polo territorio galego faise cara ó **ano 1200** desde a catedral ourensá a templos de grande entidade da provincia como Santa María de Oseira, Xunqueira de Ambía ou Santa Mariña de Augasantas ou ó templo lucense de San Xoán de Portomarín. No tratamento das ménsulas-capiteis desta igrexa o mestre busca innovar incorporando motivos figurativos e non vexetais coa representación do Tetramorfos segundo a visión de

Ezequiel. A bóveda refórzase cun arco faixón que se apoia sobre columnas con capiteis vexetais de grandes follas. Toda a cabeceira conserva policromías de época moderna. A pesar do uso do arco apuntado, a ábsida non gaña en altura porque as columnas son pouco esveltas e dá unha sensación de achaparrado. No muro norte apréciase a portada tapiada. Tamén se conserva neste lenzo pintura mural do **século XVI** (Xuízo Final, Resurrección e Natividade). Aos pés está a pía bautismal da mesma época que a igrexa. A copa e o pé son lisos.

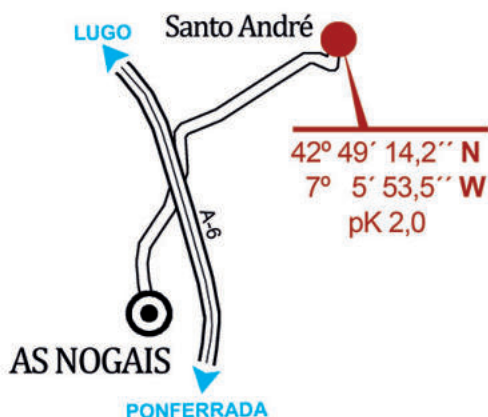
A salientar: os capiteis figurados da portada sur onde temos un enfrontamento entre o ben e o mal. Na arquivolta maior, á esquerda atópase unha parella de centauros contrapostos armados con arcos e frechas, e a dereita o arcanxo San Miguel en loita co dragón. Na terceira arquivolta dúas aves que pican un froito á esquerda fronte a dous dragóns á dereita. O dragón no románico era a reencarnación do demo. En canto ó Tetramorfos das ménsulas-capiteis, no lateral norte temos máis calidade artística nas esculturas que representan a Lucas (boi) e Marcos (león) fronte ás do muro sur, máis rudas e sinxelas na representación de Xoán (aguia) e Mateo (anxo). Tamén son salientable na igrexa de Lobios as pegadas dos obradoiros do Mestre Mateo en Santiago que vemos na ornamentación vexetal con follas voluminosas, perlados e bordos recortados ou no cabelo rizado e rostro redondo do anxo dunha das ménsulas-capiteis.

Santo André

s. XIII

AS NOGAIS

A día de hoxe non hai constancia de documentos relacionados coa orixe da igrexa e do posible mosteiro que aquí puido estar. Existe un baleiro documental ata o **século XV** cun documento referido á presentación dun presbítero para a igrexa vacante pola morte do párroco. Nos libros de fábrica dos **séculos XVII-XVIII** atopamos información sobre o estado da igrexa nese momento. Parece que a súa situación case ruínoza levou a modificar a fábrica orixinal, alongando a nave cara ó oeste e construíndo a nova fachada. Non obstante, polos elementos reutilizados na igrexa, existiu un templo anterior realizado no **século X**. O templo, realizado en pedra calcaria e lousa, consta dunha nave rectangular e ábsida semicircular.

porta sur

No **exterior** a ábsida presenta o resultado de diversas intervencións na obra ao longo do tempo. Ten unha serie de contrafortes de diferentes volumes que dividen o muro en tres tramos e reforzan a estrutura, aínda que parecen un engadido posterior. Conserva restos de morteiro de cal e a cornixa é de madeira. Baixo a cornixa atópanse unha serie de canzorros realizados en pedra calcaria ornados con elementos xeométricos, zoomorfos e antropomorfos. Tamén é interesante o uso de fustes truncados nalgún dos canzorros. No muro sur, conserva unha sinxela porta de acceso ao interior do templo. Parece que neste caso foi reaproveitada unha portada da igrexa anterior, adaptándoa á nova obra. Está formada por un arco de medio punto dobrado e peraltado que se apoia en dous frisos a modo de capiteis ornados con motivos xeométricos. Na xamba hai unha inscrición de difícil lectura. No muro norte conserva unha capela engadida en época moderna na que se pode ver unha porta tapiada que recibe o nome de Porta da Penitencia. A fachada foi modificada no **século XVIII** en estilo neoclásico. Coroa o conxunto a típica espadana.

No **interior** o acceso á cabeceira é a través dun arco triunfal apuntado e dobrado, reforzado por un arco formeiro que se apoia sobre un par de columnas con capiteis ornados con motivos vexetais (follas superpostas). Os cimacios están decorados con motivos xeométricos. Toda a ábsida conserva policromías modernas. O primeiro tramo da ábsida é recto cuberto con bóveda de canón e o segundo é semicircular cuberto con bóveda de cuarto de esfera que apoian nunha imposta que presenta pouca uniformidade ao estar decorada con diferentes motivos e tamaños (xeométricos, aves, un lagarto, cuadrúpede de corpo moi alongado). No muro norte, aproveitouse a portada para dar acceso a unha capela. Presenta un arco de medio punto dobrado cos frisos a modo de capiteis ornados con motivos xeométricos (tacos, aspás, cilindros...). Aos pés do templo, no lateral norte, conserva a pía bautismal. Presenta pé cuadrangular e copa esférica con policromías modernas.

A salientar: os canzorros da cabeceira realizados en pedra calcaria decorados con elementos antropomorfos (cabezas humanas, exhibicionista mutilado), xeométricos e zoomorfos (ave, falcón cunha presa).

frisos da porta sur

frisos da porta norte

canzorros da cabeceira

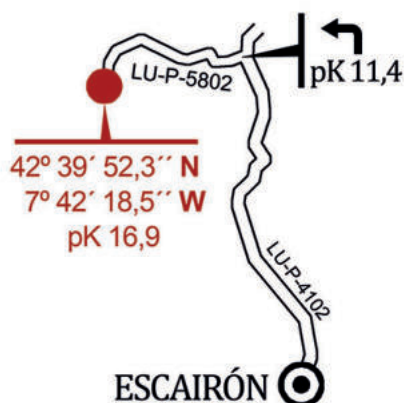
capitel do arco triunfal

San Vitorio de Ribas de Miño

s. XII - XIII

O SAVIÑO

A igrexa pertenceu a un mosteiro fundado no **século X** por Bermundo Páez de Sanabria. Documentos dos **séculos XII, XIV e XV** ratifican os seus límites, concesións e propiedades. Conserva íntegra a fábrica románica agás a sancristía e a espadana que foron engadidas na Idade Moderna. Consta dunha nave e ábsida rectangular.

No **exterior** a cabeceira é recta. No testeiro ábrese unha fiestra co arco de medio punto ricamente decorada e con chambrana de axadrezado. Os fustes das columnas son lisos, as bases áticas e os plintos posúen unha rica decoración de arquiños, mentres que os capiteis teñen decoración vexetal. No lateral sur ten acaroada a sancristía. Baixo a cornixa pode verse unha serie de canzorros en caveto ao norte e caveto e decoración xeométrica ao sur. Dous sólidos contrafortes dividen os muros en dous tramos. No muro norte

ábrese unha portada. Consta de dobre arquivolta de medio punto con moldura baquetonada, a arquivolta exterior descansa nunha imposta lisa e a interior sobre dúas columnas con decoración vexetal nos seus capiteis (follas con bólas, nervios, talos rematados en volutas), fustes lisos, bases áticas con garras e plintos con decoración de arquiños. O tímpano é semicircular e apóiase en dúas mochetas con sinxela decoración de cilindros e lazos. Na fachada occidental ábrese a portada principal de acceso ao templo. Presenta tripla arquivolta de medio punto abucinada con chambrana de follas rematadas en bólas. As arquivoltas apóianse sobre tres pares de columnas cos fustes de mármore e capiteis ornados con motivos vexetais (grandes follas rematadas en volutas). Os plintos están decorados con motivos vexetais e xeométricos. Coroa a fachada a espadana de dous vans, froito da reforma do **século XVIII**.

portada occidental

No **interior** a nave cóbrese con teitume de madeira a dúas augas. Os seus muros están revocados. O acceso á cabeceira é a través dun arco triunfal de medio punto dobrado e con chambrana de axadrezado. O arco triunfal apóia-se en dúas columnas con capiteis vexetais decorados con follas rematadas en volutas. Unha imposta marca o arranque da bóveda de canón que cobre a ábsida. O arco faixón reforza a cuberta e descansa nun par de columnas cortadas con capiteis vexetais. Os fustes seccionados presentan decoración vexetal e xeométrica nos extremos. No muro sur está a porta de acceso á sancristía. No muro norte atópase unha credencia ornada cunha sucesión de arcos de medio punto, vista en Santo Estevo de Ribas de Miño. Á entrada do templo, no lateral norte, conserva a pia bautismal.

pia bautismal

A salientar: a **mestura de materiais**, predominado a lousa cortada da mesma maneira que os perpiaños, o granito utilizado na portada e noutros elementos do templo e o mármore usado nas columnas da portada occidental. Tamén destaca a **portada occidental** e a súa decoración que nos lembra a utilizada noutros templos da zona como Santo Estevo de Ribas de Miño ou Santa María de Marrube. Tamén é digna de prestarlle atención a **decoración dos fustes** cortados do arco faixón da cabeceira empregados no brazo norte do cruceiro da Catedral de Santiago de Compostela e no deambulatorio do mosteiro de Santa María de Oseira (Ourense).

detalle de plintos e bases

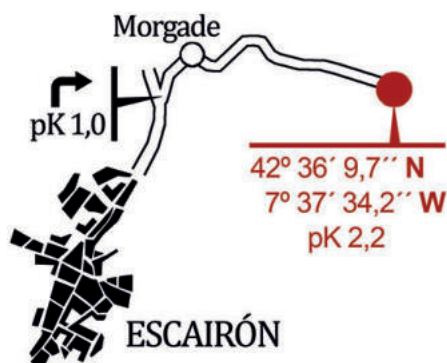

capiteis da portada occidental

Santa María de Seteventos

s. XIII

O SAVIÑO

Na mención documental máis antiga que posuímos aparece como Septem Ventos. No **ano 976** dona Senior, familiar de varios bispos, ofrece a igrexa ao veciño mosteiro de San Paio de Diomondi. Humilde conxunto románico formado pola capela de Santa María e o seu pórtico exento. No **século XVIII** acórase ao norte a sancristía e a capela de San Xoán tal como recorda unha cartela coa inscrición **ANO DE 1798**. O templo ten unha única nave e unha única ábsida as dúas rectangulares, cuberta de madeira a dúas augas e canzorros lisos sustentado unha cornixa con perfil de nacela.

No **exterior**, na parte inferior da fachada occidental, atopamos unha porta abucinada que consta de tripla arquivolta de medio punto. O intradorso da arquivolta maior parece decorado con elementos reaproveitados (cuadrúpede, piñas, flores de catro pétalos). O tímpano é liso e apoia-se directamente sobre os cimacios que se prolongan ata as xambas. Os cimacios decóranse de maneira similar á chambrana exterior con motivos florais e de bólas. Estes mesmos motivos atópanse repetidos no pórtico exterior. Dúas columnas a cada lado de fustes curtos e lisos apoian as súas bases áticas sobre un alto zócalo. Os sinxelos capiteis ornáméntanse con decoración vexetal e de lazos. Sobre a portada atópase unha fiestra retocada e espadana con dous vans con arco de medio punto. O muro sur, de perfectos perpiaños graníticos como o resto do templo, posúe unha porta probablemente posterior e unha seteira. Tamén na cabeceira se abriron dúas fiestras en datas posteriores á construción da igrexa.

En canto ao **interior** obsérvase claramente que foi modificado en altura. Conserva o arco triunfal sobre pilastras que dá acceso ao presbiterio, de menor anchura que a nave. O mencionado arco triunfal decórase cunha chambrana axadrezada e unha grilanda de grifóns nas impostas das pilastras que o sustentan. No seu lenzo desenvólvese un conxunto pictórico mural tardo gótico coa visión de Lázaro do Xuízo Final. Na rosca trátase o tema da Encarnación. Baixo esta no lateral norte represéntase un Calvario e baixo este Santa Catalina de Alexandría. Aos pés do templo hai unha pía bautismal co pé cuadrangular e copa esférica de grande volume. A parte inferior está decorada cunha sucesión de estrías oblicúas en volume e a superior con estrelas, flores e castelo...

imposta das pilastras

pía bautismal

A salientar: a pía de auga bendita contemporánea ao templo consta dun pé circular e dunha copa esférica decorada na parte inferior cunha sucesión de liñas en volume co extremo curvo colocado en vertical e na parte superior cunhas liñas máis curtas da mesma tipoloxía colocadas en oblicúo. Tamén destacan os **cimacios ornados** cunha sucesión de grifóns e o pórtico exento exterior.

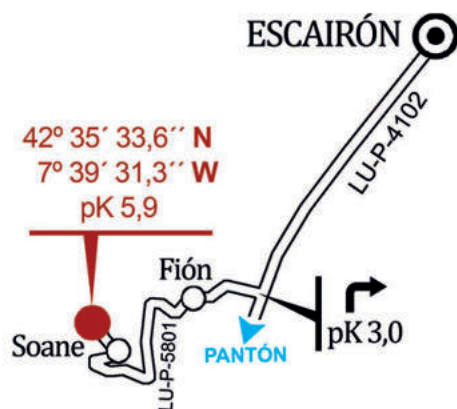

pía de auga bendita

San Martiño da Cova

s. XIII

O SAVIÑO

A igrexa pertenceu a un mosteiro de cóengos regulares de Santo Agostiño. Os documentos conservados amosan sen dúbida unha comunidade activa. En **1260** o seu prior aparece como testemuña nun documento relacionado co bispo de Lugo e co mosteiro de San Martiño de Piñeira. De **1377** data outro documento en que se alude de novo a San Martiño da Cova, trátase dunha permuta de terras polo Castelo de Asma. Finalmente noutro documento en **1417** faise referencia a un cambio de terras co prior de Pombeiro.. No **século XVII** o mosteiro aparece ligado á Catedral de Lugo. A súa desaparición como mosteiro terá lugar durante a desamortización. O templo conserva íntegra a fábrica románica. Consta dunha nave rectangular e unha ábsida semicircular. No muro sur ten acaroadada a sancristía.

No **exterior** a cabeceira é semicircular. Ten dúas semicolumnas acaroadas que dividen a ábsida en tres tramos. Os capiteis están decorados con elementos vexetais. Baixo a cornixa atopamos unha serie de canzoros lisos excepto un ornamentado con rolos. No lenzo ábreanse tres seteiras. O muro norte, de perfectos perpiaños como o resto do templo, divídese en dous tramos por recios contrafortes prismáticos. A porta lateral conserva o tímpano semicircular liso que se apoia en mochetas tamén lisas. Sobre unha liña de imposta que percorre o muro atópanse dúas seteiras. Baixo a cornixa atopamos canzoros de tipo proa. O muro sur é máis sinxelo xa que carece de contrafortes. Nel ábreanse dúas seteiras similares ás do muro norte, tamén sobre a liña de imposta. Os canzoros da cornixa soluciónanse en proa. A portada é similar á vista no muro norte, pero na actualidade está tapiada.

A fachada occidental está dividida horizontalmente en dous corpos por unha curiosa liña de imposta escalonada. A portada presenta dúas arquivolta de medio punto de diferente grosor. Estas apóianse sobre dous pares de columnas con fuste de mármore, bases áticas e capiteis con decoración vexetal. Os cimacios son lisos. A chambrana está decorada con motivos circulares. O tímpano de mármore é liso e descansa sobre mochetas en proa. Por riba da porta principal ábrese unha sinxela seteira. Coroa o conxunto unha espadana de dous vans.

No **interior** a cabeceira está situada nun plano máis elevado que a nave. O acceso a esta é a través dun arco triunfal apuntado e dobrado que se apoia sobre dúas columnas entregas con bases áticas, plintos con garras e capiteis decorados con motivos vexetais. O primeiro tramo é recto e o segundo presenta bóveda de cuarto de esfera. Sobre o arco triunfal un sinxelo van proporciona iluminación á nave que presenta cuberta de madeira. Na ábsida consérvanse restos de pinturas murais coa representación da Santísima Trindade. Ademais unha serie de elementos decorativos como floreiros, estrelas ou un cortinón complementan o conxunto.

portada occidental

A salientar: a sobriedade e equilibrio do templo. Tamén destacan os **capiteis vexetais da cabeceira**. O situado ao norte está ornado con follas lisas, incisión central e remate en bóla. O situado ao sur está ornado con follas ovaladas e nervio central e sobre elas conxuntos de tres bólas. Este tipo de decoración pódese ver en mosteiros cistercienses como o de Santa María de Oseira (Ourense), Santa María de Melón (Ourense) ou o de Santa María de Sobrado dos Monxes (A Coruña).

capiteis

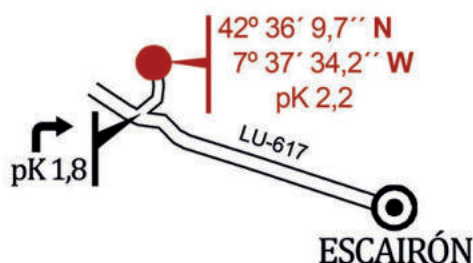
vista do interior

Santa María de Marrube

s. XIII

O SAVIÑO

Esta igrexa, ligada a San Martiño de A Cova, sen dúbida acolleu cóngos regulares da orde de Santo Agostiño. A principios do **século XVIII** xa figura como dignidade da catedral de Lugo. O templo, a pesar da importante remodelación sufrida no **século XVI**, conserva parte da traza románica. Consta de cabeceira semicircular e unha soa nave.

No **exterior** a ábsida organizase en tres tramos separados por catro columnas embebidas sen decoración nos capiteis nin nas bases. Remata a mencionada ábsida nunha cornixa lisa que destaca pola súa anchura froito dunha reforma posterior. Baixo a cornixa pode verse unha serie de canzorros tamén carentes de ornamentación realizados en época moderna. Unha rica imposta de billetes que cingue a ábsida marca o arranque das fiestras de tipo completo (a situada ao norte está cegada pola construción da sancristía). As ventás da ábsida son de arco de medio punto e arquivolta en bocel con chambrana exterior decorada cun motivo moi repetido na zona: unha folla cunha bóla no extremo interior, motivo visto en Santo Estevo de Ribas de Miño. Os cimacios son lisos e os capiteis das columnas presentan decoración vexetal con talos e follas. Os plintos están decorados con arquiños e combinacións circulares. As bases son áticas. A fachada foi modificada no **século XVI**. Con todo na porta de nova creación foron reutilizados certos elementos románicos. Esta porta consta dunha tripla arquivolta de medio punto decorada con motivos circulares, o mesmo que a chambrana. Carece de tímpano. O arco interior, de factura moderna, descansa directamente sobre as xambas. Ten catro columnas acobadadas con fustes, capiteis e plintos lisos, o mesmo que os cimacios. No muro norte o templo ten acaroada a sancristía.

portada occidental

No **interior** o acceso á cabeceira é a través dun arco triunfal apuntado e dobrado que presenta unha altura lixeiramente superior ao resto da nave. A primeira das arcadas do arco triunfal apóiase no muro e a segunda apóiase nun par de columnas entregas cos capiteis decorados con follas rematadas en bola e fendedura central. Os fustes son lisos, as bases áticas e plintos semicirculares. A ábsida presenta o primeiro tramo recto cuberto con bóveda de canón e o segundo semicircular cuberto con bóveda de cuarto de lanxha. Unha liña de imposta percorre o interior do hemiciclo e presbiterio e sobre ela descansan os arranques das bóvedas. Os capiteis das columnas do arco faixón que marca o tránsito ao hemiciclo tamén teñen decoración vexetal, pero neste caso son follas rematas en espiral. Neste espazo ábreanse as tres fiestras de tipo completo con similar decoración ás exteriores excepto na chambrana que está ornada cun billeteado. A nave presenta unha cuberta de madeira. Na cabeceira consérvanse unhas pinturas murais ligadas ao Mestre de Seteventos. Os temas destas pinturas son o do Xuízo Final, a viaxe dos Reis Magos de Oriente Camiño de Belén, a Epifanía e a Última Cea. O estado de conservación das pinturas non é bo, pero debido á vinculación coas de Seteventos debemos pensar que foron realizadas no **século XV**. **Á entrada do templo está a pía bautismal. Presenta copa esférica de pouca altura. O pé é máis estreito na parte inferior e liso. A parte superior ten forma esférica e está decorado con pétalos ou escamas de pez. Hoxe en día ten colocada outra peza, parece que para darlle altura.**

pía bautismal

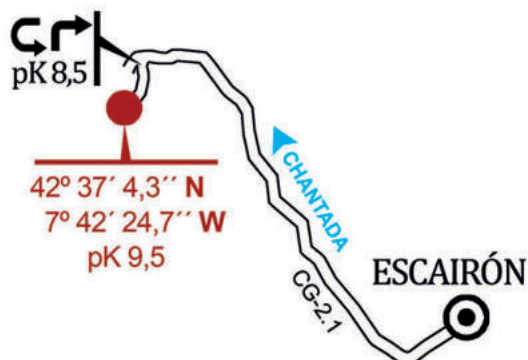
A salientar: as tres fiestras da cabeceira, xa descritas, idénticas ás de Santo Estevo de Ribas de Miño.

Sto. Estevo de Ribas de Miño

s. XIII

O SAVIÑO

Como sucede no caso doutros moitos templos, os datos sobre a fundación de Santo Estevo de Ribas de Miño son discutidos ante a inexistencia de documentación veraz. No caso de Santo Estevo dita documentación perdeuse probablemente nun incendio no **século XVII**. Por outra parte os estudosos debaten se a pouca documentación que se conserva fai referencia a este templo ou a San Paio de Diomondi. Este baleiro documental non nos permite asegurar con rotundidade a regra que rexería esta comunidade ao longo da súa historia, pero si que as principais familias nobres da zona Ribadeneira, Camba, Aguiar, Quiroga... procuraron ter presenza no devandito mosteiro. Testemuña disto son os enterramentos conservados no presbiterio. Conservamos íntegra a igrexa, claramente ligada ao obradoiro do Mestre Mateu e a Compostela. Con todo tamén se aprecian no templo pegadas da Catedral de Ourense ou da veciña Portomarin. Presenta unha soa nave e ábsida semicircular e aos pés, para resolver a falta de espazo unha cripta con cuberta abovedada, solución arquitectonicamente moi interesante vista noutras igrexas vinculadas ao obradoiro de Mestre Mateu.

No **exterior** á ábsida estrutúrase en tres tramos separados por catro columnas embebidas de bases áticas que sustentan unha cornixa de arquiños cegos. Os canzorros presentan ornamentación variada: proa, follas con bóla, talos entrelazados, perlados... Os capiteis das columnas están decorados

con elementos vexetais: follas rizadas, bólas, nervios incisos, perlados... En cada un dos lenzos ábreanse fiestras completas con chambranas de follas rizadas na punta, capiteis vexetais e os fustes das columnas de mármore. No muro norte do tramo recto ábrese un rosetón que no lateral sur quedou oculto ao exterior pola sancristía.

Dous grandes contrafortes engadidos no **século XVIII** outórganlle estabilidade ao muro posterior que flanquea a igrexa e limita o espazo dispoñible. Os muros norte e sur posúen rotundos contrafortes exteriores unidos por arcos de medio punto similares ao de San Paio de Diomondi ou San Xoán de Portomarín. En cada un dos catro tramos atópanse fiestras iguais ás da ábsida. No lateral sur conserva unha porta de acceso onde predomina a decoración vexetal e xeométrica. Sobre esta atópanse cinco ménsulas que servirían para sustentar un pórtico lateral.

base

A fachada organízase en dúas partes separadas por un rico tornachuvias cuxos arcos de medio punto están adornados con ricas e frondosas flores. Na parte superior atópase o rosetón calado de considerables dimensións. Na parte inferior encóntrase a portada flanqueada por dous arcos cegos de descarga con chambrana decorada con piñas. Esta mesma chambrana orna a porta situada no centro da fachada occidental. Presenta catro arquivoltas de medio punto que se apoian en catro pares de columnas cos cimacios decorados co motivo de palmetas. Os capiteis presentan unha coidada decoración. Nos da arquivolta menor podemos ver a dous dragóns que enroscan os seus pescozos e colas. Os restantes presentan motivos vexetais ricos e variados que amosan a carnosidade das vexetacións mateanas. As columnas teñen fustes lisos de mármore e bases decoradas. As arquivoltas están ornadas con follas carnosas, cordado, puntas de diamante e a menor con sete antropomorfos. As xambas están decoradas cunha sucesión de arcos. Nas mochetas está representado un anxo na do norte e unha figura demoníaca na do sur. O tímpano de mármore é liso.

Sobre o muro posterior está o campanario. Foi trasladado do seu lugar orixinal ao parecer por problemas de estabilidade na fachada. Consta de dous arcos de medio punto, hoxe en día sen campás.

No **interior** o acceso á cabeceira é a través dun arco triunfal de medio punto cun lixeiro peralte e dobrado. O maior descansa sobre o muro e o menor sobre columnas entregas que se elevan sobre un banco corrido que percorre practicamente todo o templo. Os capiteis están ornados con motivos vexetais. Os plintos están decorados con motivos vexetais e xeométricos. Sobre o arco triunfal unha fiestra proporciona luz á nave. Esta presenta unha decoración diferente ao resto do templo xa que está enmarcada cunha chambrana con decoración axadrezada. No exterior repítese a mesma decoración. O primeiro tramo da ábsida está cuberto cunha bóveda de canón reforzada con catro nervios. Na parte inferior do tramo recto ábrese dous fermosos rosetóns e dúas credencias ornadas a do norte cun festón de arquiños cegos e a do sur, modificada para facer a porta de acceso á sancristía, con rosetas. O segundo tramo está cuberto con bóveda de cuarto de laranxa. No espazo onde se sitúan as fiestras, completas e similares ás vistas no exterior do templo, ábrese tres nichos decorados cunha sucesión de pans cuarteados. O pavimento é o orixinal e conserva unha serie de enterramentos vinculados coa nobreza. A nave, que destaca en altura, presenta cuberta de madeira que se apoia en arcos diafragma apuntados. Os arcos apóianse sobre o correspondente par de columnas que descansan sobre un banco corrido. Os capiteis repiten a decoración vexetal. As bases ofrécennos unha variada e rica decoración vexetal e xeométrica. En cada tramo ábrese unha fiestra completa. Aos pés da igrexa atopamos dúas portas situadas ao norte e sur respectivamente, que a través dunhas escaleiras helicoidais nos levan ao lugar onde se abre o rosetón ao que xa se fixo referencia, de case catro metros e medio de diámetro, que contribúe a proporcionar aínda máis luminosidade ao templo. No lateral norte consérvase a pía bautismal.

pía bautismal

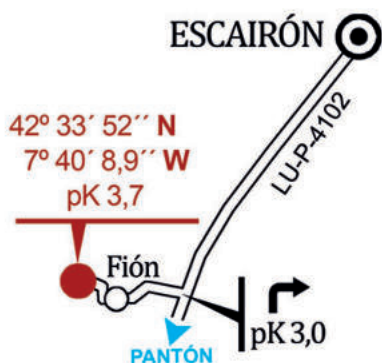
A salientar: a portada occidental. Nela destacamos a rica decoración das arquivoltas e en especial o tema desenvolvido na menor que presenta sete figuras que, segundo Sonia María Fernández Pérez, responden a unha escena musical coa presenza do Rei David e os seus músicos. Aparecen na arquivolta outros dous personaxes: un sustenta unha media lúa, e outro está coroado e cun disco solar. **A pía bautismal románica** posúe unha variada decoración xeométrica: liñas e trazos que debuxan estrelas, cruces, cunchas... **A imaxe da Virxe** co Neno é unha peza interesante quizás de cronoloxía máis tardía. Foi realizada en pedra e conserva parte da policromía. En canto aos tres **Reis Magos** non sabemos con certeza a súa orixe nin filiación aínda que presentan unha delicada factura e detalles. O material empregado nestas figuras dos Reis Magos non semella moi consistente. Son dúas pezas separadas. Nunha atopamos a un rei axeonllado e na outra os outros dos de pe. A súa cronoloxía é difícil de precisar, pero a resolución do tema lévanos a inicios do S.XIII.

San Lourenzo de Fión

s. XIII

Os datos mais antigos que conservamos coa referencia a Fión, aínda que indirectos, mencionan a Santo Estevo de Ribas de Sil e a San Martiño da Cova e datan de mediados do **século XIII**. A finais deste século a veciña comunidade de agostiños da Cova solicita a anexión ao Papa Urbano IV e a igrexa de San Lourenzo queda vinculada ao priorado da Cova ata o **século XVII**. Da fábrica románica consérvase só a cabeceira xa que a nave e a sancristía responden a épocas posteriores.

No **exterior** a ábsida consta dun tramo recto e outro semicircular separado por catro columnas entregas que dividen este tramo en cinco lenzos. Os capiteis presentan decoración vexetal. A ábsida posúe tres fiestras tipo seteira. A ventá central está tapiada e a sur non conserva a fisonomía románica. Baixo a cornixa atópase unha serie de canzorros con variada decoración de rostros humanos, animais, proa, rolos, un dolio... A fachada occidental, que exhibe unha fermosa espadana do **século XVII**, e a nave son froito das reformas de época moderna. No muro norte ten acaroadada a sancristía.

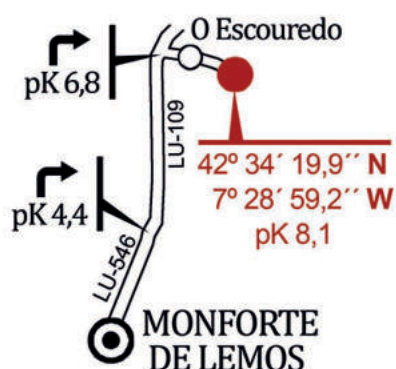
No **interior** o acceso á ábsida é a través dun arco triunfal dobrado e apuntado cun rostro humano na clave. As dúas columnas sobre as que descansa posúen bases áticas e plintos. Os capiteis están decorados cuns curiosos rostros humanos nas esquinas ao norte e ao sur repítense os rostros humanos pero nesta ocasión policromados en ocre. O primeiro tramo da ábsida é recto e está cuberto cunha bóveda de canón e o segundo, semicircular, cóbrese con bóveda de cuarto de esfera. A nave é rectangular con cuberta de madeira. Na cabeceira o templo conserva pinturas murais do **século XVI**. Na bóveda de cuarto de lanxua pode verse Cristo, San Xoán e Nosa Señora acompañados de anxos trompetteiros. No lateral norte represéntase o xuízo de San Lourenzo e no sur, o seu martirio.

San Pedro de Valverde

s. XIII

MONFORTE
DE LEMOS

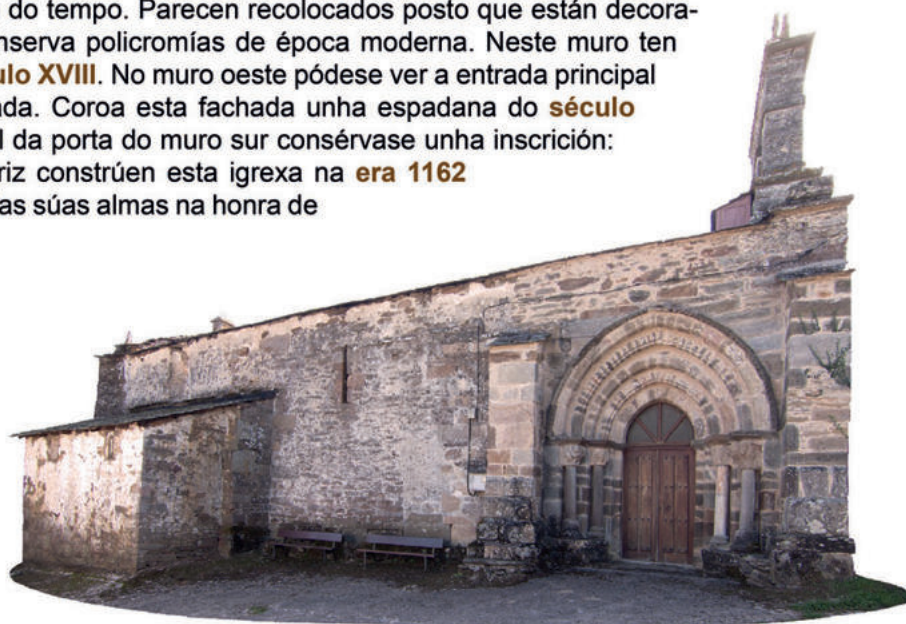

A documentación conservada é escasa. Parece que a igrexa pertenceu a un cenobio cluniaciense do que se descoñece a data da fundación. As súas rendas son agregadas ao Hospital de Santa María do Cebreiro polo Papa Alejandro VI. No muro sur, consérvase unha inscrición coa data de construción da igrexa (**1124**), pero non se corresponde cos elementos conservados polo que parece que houbo un templo anterior. A fábrica orixinal foi modificada, pero, aínda así, conserva a nave e outros elementos do período románico.

portada norte

No **exterior**, o máis salientable é a portada norte. Está flanqueada por dous contrafortes. Trátase dunha portada abucinada, formada por cinco arquivoltas apuntadas e moldura decorada con puntas de diamantes. Apoian nos muros, dous pares de columnas e xambas. As columnas son de fustes monolíticos, máis cortos os da arquivolta maior. Os capiteis, con bastante volume, están decorados con motivos zoomorfos e acusan o desgaste polo paso do tempo. Parecen recolocados posto que están decoradas tres das súas caras. Conserva policromías de época moderna. Neste muro ten acaroada a sancristía do **século XVIII**. No muro oeste pódese ver a entrada principal do templo, hoxe en día tapiada. Coroa esta fachada unha espadana do **século XVIII** de dous vanos. No lintel da porta do muro sur consérvase unha inscrición: "Munio Romariz e María Pétriz constrúen esta igrexa na **era 1162** (**ano 1124**) para a salvación das súas almas na honra de San Pedro apóstolo".

No **interior** a cabeceira foi construída de novo coa mesma anchura ca nave. Nos muros son visibles os arranques dos arcos, columnas e contrafortes que soportarían a cuberta orixinal. No primeiro tramo vemos as columnas embebidas con capiteis están ornados con motivos vexetais. No lateral sur pódese ver o arranque do arco. No segundo tramo pódese apreciarse o arco de medio punto da portada sur tapiado. No último tramo, preto do coro alto, atópanse outras dúas columnas con seus correspondentes capiteis, ornado o do norte con motivos vexetais e o do sur cunha parella de lobos.

capitel da portada

A salientar: os capiteis da portada norte cunha variada decoración: home en loita cun ser monstruoso, cabezas humanas e homes boca abaixo, cuadrúpedes e mono. O **capitel interior sur** decorado cunha parella de lobos contrapostos devorando unhas ovellas.

capitel interior sur

arrinque do arco

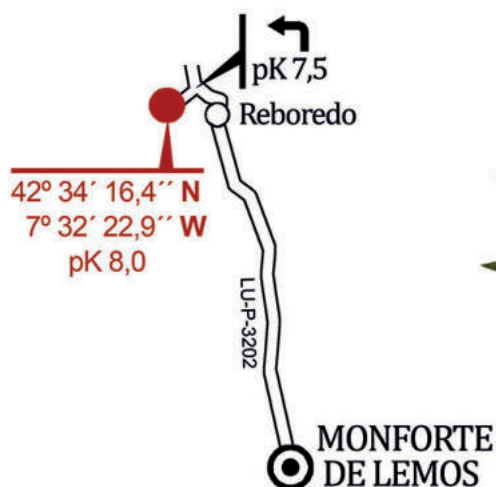

Santa María de Baamorto

s. XIII

MONFORTE DE LEMOS

A igrexa pertenceu a Orde de San Xoán. Alfonso X, O Sabio, confirma un privilexio destas terras en doazón á igrexa de Hospital de Incio. A fábrica actual da igrexa é froito das reformas realizadas en épocas posteriores á orixe. Consta dunha cabeceira e dunha nave rectangulares do mesmo tamaño. No lateral sur da cabeceira acaroouse a sancristía. A fachada e o lateral sur están rodeadas dun pórtico.

No exterior, na ábsida foron recolocados unha serie de canzorros realizados en granito que amosan unha decoración variada: xeométrica, toneis, vexetais, cabezas humanas e de animais. Parte da cornixa presenta ornamentación xeométrica. No muro sur hai unha porta de acceso ao templo. Consérvase parte do tímpano que parece semicircular, ornado cunha cruz patada inserida nun círculo do que só permanece á vista a metade. Baixo isto, dous semicírculos en relevo. Apoia sobre un par de mochetas decoradas con rostros humanos rodeadas de motivos xeométricos. A fachada foi totalmente modificada. Está coroada pola típica espadana que atopamos na maior parte dos templos.

No interior conserva aos pés a pía bautismal.

restos do tímpano da porta sur

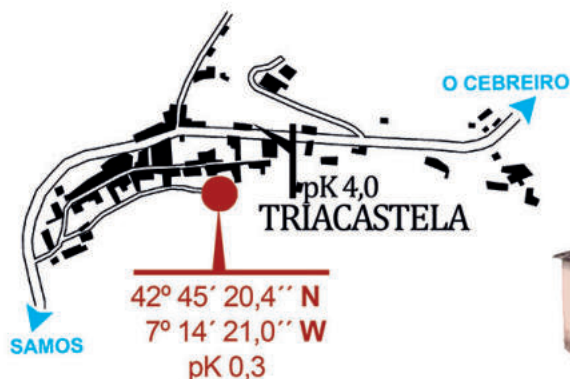

canzorros

Santiago

s. XIII

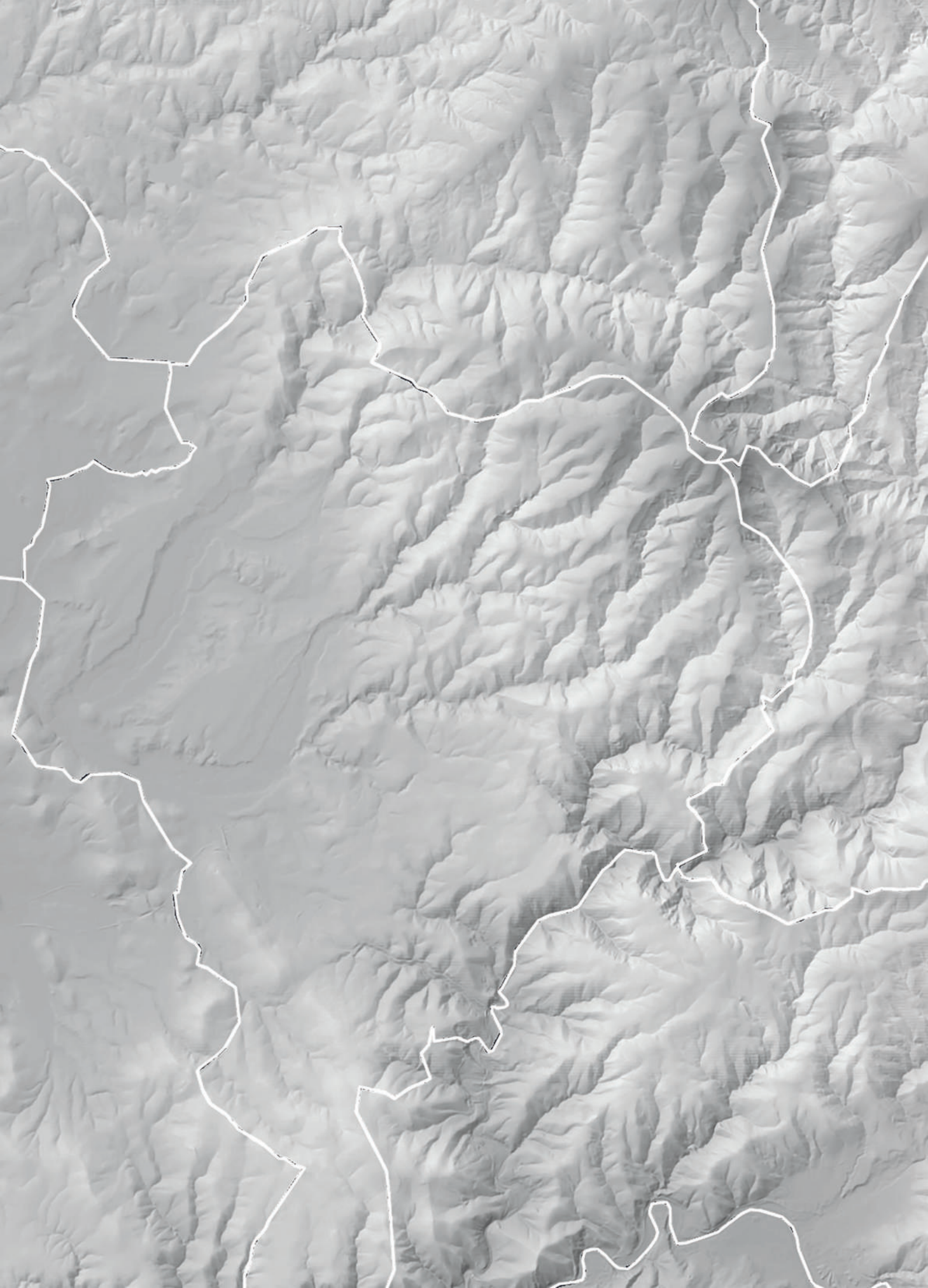
No **exterior**, a ábsida está dividida en tres tramos separados por uns contrafortes. Baixo a cornixa atópanse sinxelos canzorros realizados en lousa sen decorar. No muro norte ábrese unha portada formada por un arco de medio punto. No muro sur atópase acaroada a sancristía. A fachada foi reconstruída. Presenta unha torre-pórtico realizada en 1790 segundo reza unha inscrición.

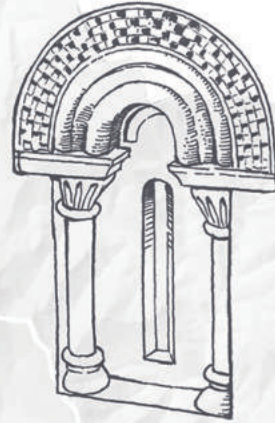
O **interior** é moi sobrio. A nave cóbrese cunha estrutura de madeira a dúas augas. O acceso á cabeceira é a través dun arco triunfal lixeiramente apuntado. O primeiro tramo está cuberto con bóveda de canón e o segundo con bóveda de cuarto de esfera. No lateral norte aos pés do templo está a pía bautismal. Presenta pé cuadrangular decorado con bólas dispostas verticalmente en grupos de tres e copa esférica ornada con trazos xeométricos en baixorrelievo. Conserva en toda a superficie policromías modernas.

pía bautismal

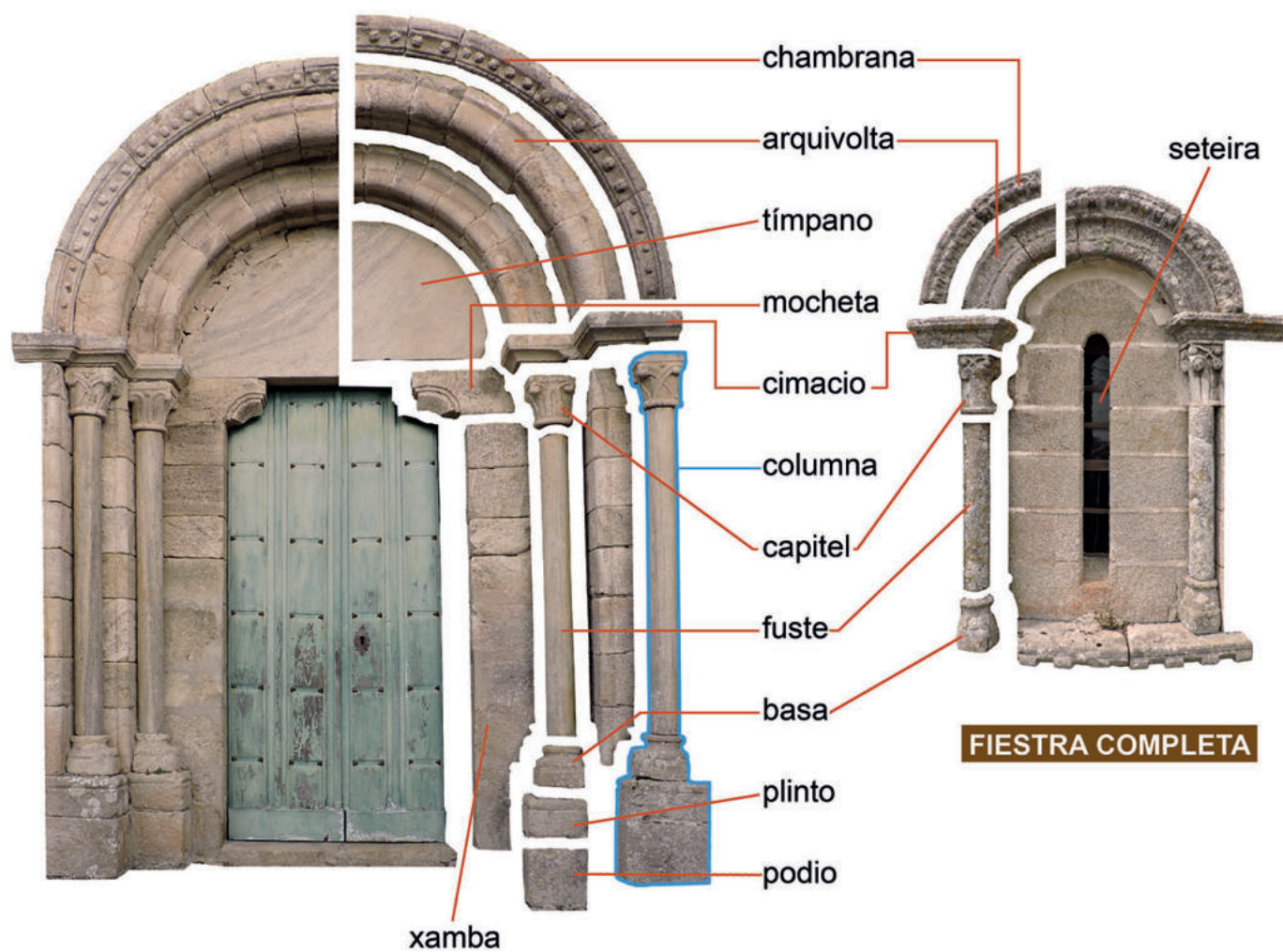

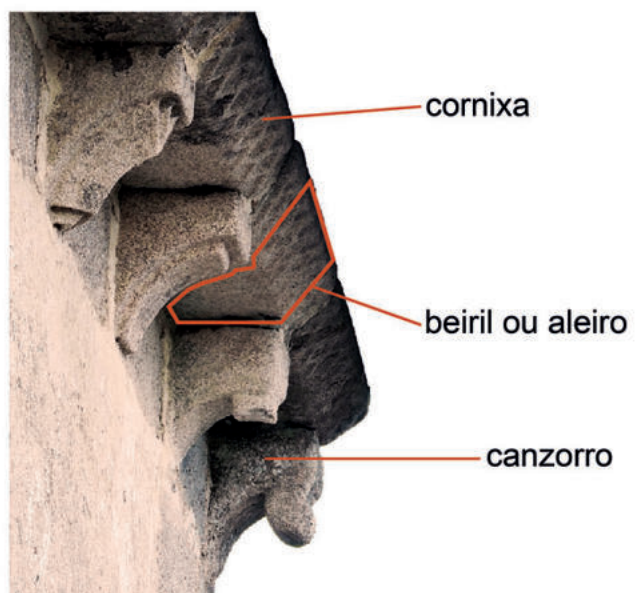

Guía visual do Románico

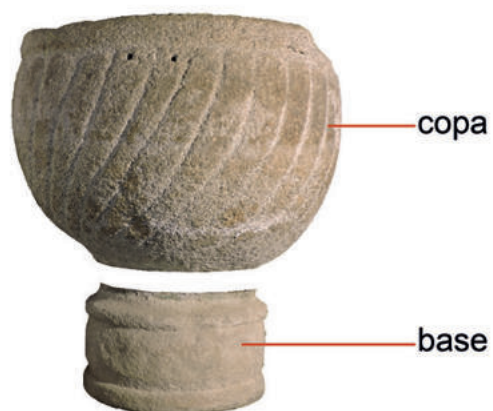
PORTADA ROMÁNICA

FIESTRA COMPLETA

PÍA BAUTISMAL

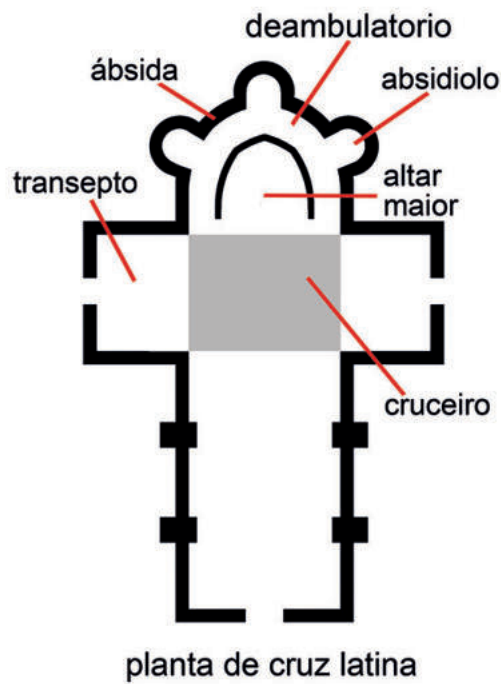
TIPOS DE ARCO

arco apuntado

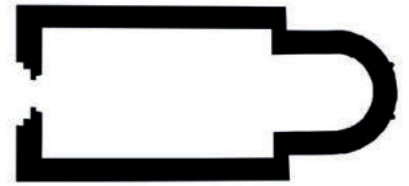

arco de medio punto

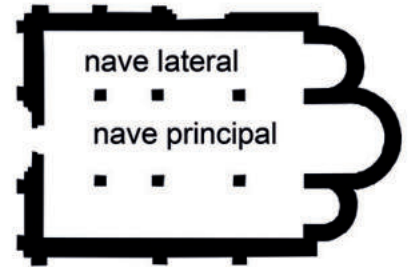

planta de cruz latina

TIPOS DE PLANTA

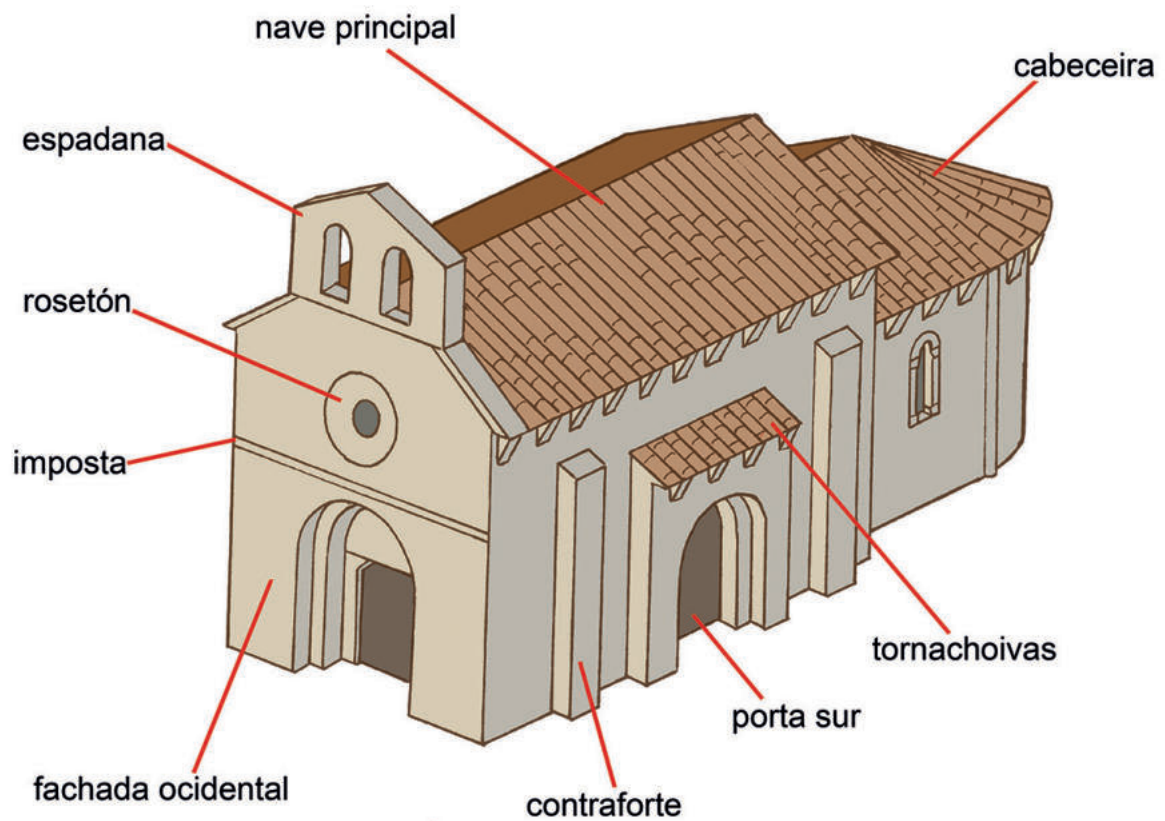

planta rectangular

planta basilical

PARTES DUN TEMPLO (exterior)

Bibliografía

- BOZAL, Valeriano. *Historia del Arte en España I*. Editorial Istmo, 1993
- CASAL CHICO, Carolina. *Das tebras do pecado a luz da salvación: o legado da pía bautismal de Torbeo*. Compostellanum 58, 3-4, 2013, revista de la Archidiócesis de Santiago de Compostela
- COBREROS, Jaime. *Guía del románico de España*. Anaya. 2016
- DE LA GARMA RAMÍREZ, David. *Iconografía y simbolismo románico*. Arteguías. 2020
- DE LA GARMA RAMÍREZ, David. *Arquitectura románico*. Arteguías. 2021
- DELGADO GÓMEZ, Jaime. *El románico de Lugo y su provincia*. A Coruña, 1996-2006. I, II, III, IV, V
- DELGADO GÓMEZ, Jaime. *La Biblia en la iconografía pétrea lucense (El cordero divino con el "Tetramorfos" en la puerta norte de Eiré)*. Boletín do Museo Provincial de Lugo. Lugo. 1988- 1989, IV
- DELGADO GÓMEZ, Jaime. *A igrexa románica de San Román de Lousada*. O Noso Lar, 13. 2009
- DELGADO GÓMEZ, Jaime. *A igrexa de Santa María de Montán na súa historia e na súa arte*. O Noso Lar, 16. 2011
- EDITORIAL PLANETA. *Gran Enciclopedia Larousse*. Editorial Planeta. Barcelona. 1976
- FERNÁNDEZ PÉREZ, Sonia María. *San Esteban de Ribas e Miño: los talleres de filiación mateana*. Diputación Provincial de Lugo. 2004
- GARCÍA, Xosé Lois. *Simboloxía do románico de Pantón*. Xunta de Galicia e Concello de Pantón. 1999
- GARCÍA, Xosé Lois. *Simboloxía do románico de Sober*. Xunta de Galicia, Consellería de Cultura e Deporte, Dirección xeral de Patrimonio Cultural. 2008
- GARCÍA, Xosé Lois. *Simboloxía do románico do Saviñao*. Xunta de Galicia e Concello do Saviñao. 2015
- GIBSON, Clare. *Cómo leer símbolos. Una guía sobre el significado de los símbolos en el arte*. Akal. 2017
- GONZÁLEZ AGUIAR, Begoña. *A presenza do mestre Mateo no sur da provincia de Lugo. O taller de Portomarín e os seus colaboradores*. Asociación de Amigos do Mosteiro de Ferreira de Pallares. 2014
- GONZÁLEZ GARCÍA, Miguel Ángel. *Catedral de ourense. sorpresa gozosa de arte y fe*. Artisplendore Editorial. 2018
- HATJE, Úrsula. *Historia de los estilos artísticos I*. Editorial Istmo. 1992
- MACNAMARA, Denis R. *Cómo leer iglesias. Una guía sobre arquitectura eclesiástica*. Akal. 2018
- MENDOZA, Miguel et al. *Lugo románico*. Deputación de Lugo. 2021
- MOURE PENA, Teresa Claudina. *Los monasterios benedictinos femeninos en Galicia en la Baja Edad Media: arquitectura y escultura monumental*. Tesis Doctoral. 2015
- PÉREZ GONZÁLEZ, José María (dir.). *Enciclopedia del Románico en Galicia. Lugo, I, II, III*. Fundación Santa María la Real del Patrimonio Histórico. 2018
- QUIROGA, José Antonio. *Guía das igrexas románicas da Ribeira Sacra*. Ecomuseo de Arxeriz/Fundación Xosé Soto de Fiión. 2017
- RÉAU, Louis. *Iconografía del arte cristiano. Introducción general*. Ediciones del Serbal. 2008
- SUÁREZ FERRÍN, Alicia P. *Literatura visionaria y pintura mural en la Galicia tardomedieval. La "Visión de Lázaro" en Santa María de Seteventos (O Saviñao, Lugo)*. SÉMATA, Ciencias Sociais e Humanidades, 17. 2005
- VALIÑA SAMPEDRO, Elías et alii. *Inventario artístico de Lugo y su Provincia*, Madrid, I, II, III, IV, V, VI. 1975-1983
- VÁZQUEZ VARELA, José M. et alii. *Historia del Arte Gallego*. Editorial Alhambra. 1982
- YZQUIERDO PERRÍN, Ramón. *San Vicente de Pombeiro y San Martín de Xubia: dos monasterios benedictinos pertenecientes a Cluny*. Anuario Brigantino. 2012, 35
- YZQUIERDO PERRÍN, Ramón. *Galicia Arte. Arte Medieval*. Hércules ediciones. 1993, I y II
- YZQUIERDO PERRÍN, Ramón. *La Arquitectura románica en Lugo*. Fundación Barrie de la Maza. 1983

Webgrafía

<https://arqueoloxiadossancares.blogspot.com/2011/01/patrimonio-religioso-da-comarca-dos.html>
[20/08/2022]

https://www.lavozdegalicia.es/noticia/lemos/sober/2019/09/29/fray-juan-montforte-ultimo-monje-san-pedro-valverde/0003_201909M29C2992.htm [29/09/2022]

<http://www.concellodapobradobrollon.gal/es/nova/el-carbono-14-indica-que-los-restos-humanos-de-os-conventos-en-vilach%C3%A1-son-del-siglo-x> [27/10/2022]

https://www.google.com/maps/d/viewer?hl=es&ie=UTF8&msa=0&t=h&z=9&mid=1OdA81o2Wt_zoh0g6wixbUhCzC5A&ll=42.59015955853107%2C-7.5224625152566915

<https://ribeirasacracourel.es/>

<https://www.caminodeinvierno.com/>

<https://www.courelmountains.es/geositios>

<https://mapas.xunta.es/visores/basico/>

<https://turismo.ribeirasacra.org/reserva-de-la-biosfera-ribeira-sacra>

Ribeira Sacra - Courel
Grupo de Desenvolvemento Rural

Fondo Europeo Agrícola
de Desenvolvemento Rural:
Europa inviste no rural

AXENCIA GALEGA
DE DESENVOLVEMENTO
RURAL

GOBIERNO
DE ESPAÑA

MINISTERIO
DE AGRICULTURA, PESCA
Y ALIMENTACIÓN

X 21·22